

De regio Oost-Afrika

6

Oeganda

Rwanda

Kenia

Burundi

Tanzania

Jan Ruysenaars

De kracht van Afrika: kroniek van een continent in beweging, deel 6

Occasional Publication 50

Gepubliceerd door:
Afrika-Studiecentum Leiden
Postbus 9515
2300 RA Leiden
asc@asc.leidenuniv.nl
www.ascleiden.nl

Ontwerp binnenwerk: Sjoukje Rienks, Amsterdam
Kaart: ©Shutterstock, bewerking Sjoukje Rienks

ISBN: 978-90-5448-199-7

© Jan Ruysenaars, 2024

Inhoud

	Afkortingen	6
1	De prekoloniale geschiedenis van Oost-Afrika	9
1.1	In de oude tijden was Oost-Afrika vooral een regio van trekkende volkeren	9
1.2	In hoog gelegen gebieden in het westen ontstonden centraal geleide hiërarchische rijken	11
1.3	De oostkust en de eilanden in de prekoloniale periode	13
1.4	Spanjaarden en Portugezen begonnen rond 1450 met ontdekkingsreizen rondom Afrika	15
1.5	Rond 1750 namen Oman-Arabieren de Portugese hegemonie aan de oostkust over Europeanen aan de kust	15
1.6	Na de opening van Suezkanaal in 1869 nam de handel in deze regio sterk toe	16
1.7	In Buganda waren missionarissen al langer actief aan het hof van Kabaka Mutesa I	18
2	De koloniale ervaring van de regio Oost-Afrika	19
2.1	Er kwamen weinig blanke kolonisten in Oeganda ondanks pogingen om er veel aan te trekken	21
2.2	Missionarissen voerden westers onderwijs in als onderdeel van hun bekeringswerk	22
2.3	Politiek nationalisme ontstond, samen met groeiende algemene onvrede, al vóór de Eerste Wereldoorlog	23
2.4	Het voorstel van 1953 om Oeganda, Kenia en Tanganyika in één federatie onder te brengen	24
2.5	In Kenia nam in 1895 de Britse imperiale staat het bewind over van de failliete IBEAC	26
2.6	Ooit trokken Kikuyu's uit het gebied rond Mount Kenya het Kiambu-gebied binnen	27
2.7	Sinds de instelling van het protectoraat ontwikkelden de christelijke missies zich sterk	28
2.8	In 1914 kwam de Eerste Wereldoorlog naar Oost-Afrika	29
2.9	Als reactie vormden Afrikaanse en Indische gemeenschappen eigen politieke organisaties	30
2.10	In 1938 werd het onderwijsbeleid van de kolonie Kenia bijgesteld	33

2.11	De Tweede Wereldoorlog bood blanke kolonisten een goede kans om hun positie steviger te consolideren	35
2.12	De Mau-Mau opstand	36
2.13	Kenia exporteerde in 1954 voor 8,6 mln dollar aan koffie, thee, huiden, sisal en boombast	38
2.14	Rond 1888 stichtte de Duitser Karl Peters de Duitse Oost-Afrikaanse Maatschappij	40
2.15	De Maji-Maji-opstand van 1905	41
2.16	De Engelsen namen Duits Oost-Afrika aan het einde van die oorlog definitief over	42
2.17	Het eiland Zanzibar was tot 1964 een aparte politieke eenheid onder Britse koloniale leiding	44
2.18	De Duitser Adolf von Götzen verkende einde 19 ^e eeuw Rwanda en Urundi	45
2.19	In Burundi waren er al vanaf de 16 ^e eeuw spanningen tussen Tutsi's en Hutu's	46
3	De regio Oost-Afrika van de Onafhankelijkheid tot het einde van de Koude Oorlog	48
A	De strijd om de politieke macht	48
3.1	Oeganda kreeg in 1962 een onafhankelijke regering, maar nog wel onder de Britse kroon	48
3.2	In Kenia won Jomo Kenyatta, de 'Brandende Speer van de Natie', de eerste verkiezingen	54
3.3	De 'Verenigde Republiek Tanzania' verenigde op 26 april 1964 Tanganyika, Zanzibar en Pemba	56
3.4	Rwanda werd op 1 juli 1962 zelfstandig met eigen grenzen, toen los van Burundi en Oost-Congo	59
3.5	In Burundi bleef bij de onafhankelijkheid op 1 juli 1963 de Tutsi-monarchie gehandhaafd	60
B	Economische en maatschappelijke ontwikkeling	62
3.6	De regering Obote wilde in Oeganda economische en culturele achterstanden wegwerken	63
3.7	Economie en ontwikkeling van Kenia na de onafhankelijkheid	64
3.8	De Tanzaniaanse regering ging de strijd aan tegen armoede, ziekte en onwetendheid	67
3.9	Rwanda werd bij de onafhankelijkheid in 1962 gescheiden van Burundi en Oost-Congo	72
3.10	In Burundi werd de maatschappelijke en politieke complexiteit nog ingewikkelder	74

4	De regio Oost-Afrika na het einde van de Koude Oorlog	76
A	De strijd om de politieke macht	76
4.1	Oeganda	76
4.2	Kenia	84
4.3	Tanzania	94
4.4	Rwanda	96
4.5	Burundi	105
B	Economische en maatschappelijke ontwikkeling	111
4.6	Oeganda	111
4.7	Kenia	113
4.8	Tanzania	119
4.9	Rwanda	123
4.10	Burundi	124
C	De regio Oost-Afrika en de wereld	125
4.11	Terroristische aanslagen bereikten Oost-Afrika al vóór 11 september 2001	125
4.12	De AU, de VN, de VS en de EU spanden zich met elkaar in Kenia de strijdende partijen met elkaar te verzoenen en de rust in het terug te krijgen	126
4.13	De regering Habyarama van Rwanda sloot in 1962 met België, Frankrijk en de VS contracten af voor economische en technische samenwerking	126
4.14	In maart 2000 bleek uit een uitgelekt VN-rapport dat Rwanda, Burkina Faso en Togo betrokken waren bij steun aan UNITA van Jonas Savimbi in Angola	127
4.15	Burundi sloot in 1962 een associatieverdrag met de EEG	127

Afkortingen

AC	Action Congress (Nigeria)
ACP	African, Caribbean and Pacific Group of States
AD	Alliance for Democracy (Nigeria)
ADB	African Development Bank
AFRC	Armed Forces Revolutionary Council (Sierra Leone)
AG	Action Group (Nigeria)
AGIP	Azienda Generale Italiana Petroli
ALCAN	Aluminum Company of Canada
ALCOA	Aluminum Company of America
AN-PP	All Nigerian Peoples Party
APC	All Peoples' Congress (Sierra Leone)
AU	African Union
BNP	Bruto Nationaal Product
BP	British Petroleum
BRIC	Brasil, Russia, India, China and South Africa
BTW	Belasting Toegevoegde Waarde
CAR	Centraal Afrikaanse Republiek
CDF	Civil Defence Forces
CFA	Franc des colonies française d'Afrique
CIA	Central Intelligence Agency
CNTT	Confédération Nationale de Travailleurs du Togo
CPLP	Comunidade dos Países de Língua Portuguesa
CPP	Convention People's Party (Ghana)
CTU	Committee of Togolese Unity
CUF	Companhia União Fabril
DIMINCO	Diamonds Mining Company
DRC	Democratische Republiek Congo
ECOMOG	Economic Community of West African States Monitoring Group
ECOWAS	Economic Community of West African States
EEG	Europese Economische Gemeenschap
EITI	Extractive Industries Transparency Initiative
EU	Europese Unie
FAO	Food and Agriculture Organization
FBI	Federal Bureau of Investigation
FND	Forces Nationales Démocratiques de Guinée
FN	Forces Nouvelles de Côte d'Ivoire
HIV/aids	Humano immuno deficiëntie virus/Acquired Immune Deficiency Syndrome
IBRD	International Bank for Reconstruction and Development
ICC	International Criminal Court
ICG	International Crisis Group

ICG-G	International Contact Group Guinée
INPFL	Independent National Patriotic Front of Liberia
IRA	Ijaw Republic Assembly (Nigeria)
IRC	International Rescue Committee
IRIN	Integrated Regional Information Networks
IMF	Internationaal Monetair Fonds
JTF	Joint Task Force
LPP	Liberian People's Party
LURD	Liberians United for Reconciliation and Democracy
MEND	Movement for the Emancipation of the Niger Delta
MFDC	Mouvement des forces démocratiques de Casamance
MOSP	Movement for the Survival of the Ogoni People (Nigeria)
MPD	Movimento para a Democracia (Kaapverdise eilanden)
MPI	Mouvement patriotique de Côte d'Ivoire
MPLA	Movimento Popular de Libertação de Angola
NATO	Noord-Atlantische Verdragsorganisatie
NAVO	Noord-Atlantische Verdragsorganisatie
NCSD	National Council for Sustainable Development (Nigeria)
NCNC	National Council of Nigeria and the Cameroons
NCBWA	National Congress British West Africa
NDC	National Democratic Congress (Ghana)
NDP	National Democratic Party (Nigeria)
NGO	Non Governmental Organization
NPC	Northern People's Congress (Nigeria)
NPFL	National Patriotic Front of Liberia
NPN	National Party of Nigeria
NPP	New Patriotic Party (Ghana)
NRC	National Republic Convention (Nigeria)
OAE	Organization of African Unity
OIM	International Organization for Migration
PAC	Partnership Africa - Canada
PAICV	Partido Africano da Independência de Cabo Verde
PAIGC	Partido Africano da Independência de Guiné e Cabo Verde
PDCI	Parti démocratique de la Côte d'Ivoire
PDCI/RDA	Parti démocratique de la Côte d'Ivoire/ Rassemblement Démocratique Africain
PDG	Parti démocratique de Guinée
PDP	Peoples Democratic Party (Nigeria)
PIDE	Polícia Internacional e de Defesa do Estado
PNP	People's National Party (Ghana)
PRB	Parti de la renaissance du Bénin
PRD	Parti du Renouveau Democratique de Benin
PRONACO	Pro National Conference Organisation (Nigeria)

PRS	Partido da Renovação Social (Guinee Bissau)
PUND	National Unity Party of Dahomey
RDA	Rassemblement Démocratique Africain
RDR	Rassemblement des Républicains (Ivoorkust)
RGB	Resistência da Guiné-Bissau-Movimento Bafatá
RTP	Rally of the Togolese People
RUF	Revolutionary United Front (Sierra Leone)
SAP	Structurele Aanpassings Programma's
SDP	Social Democratic Party (Nigeria)
SLCC	Sierra Leone Chesterton Center
SLPP	Sierra Leone People's Party
SPDC	Shell Petroleum Development Corporation
SSR	Security Sector Reform
UD	Unity of Defense (Dahomey)
UGCC	United Gold Coast Convention
UKp	United Kingdom Pound
ULIMO	United Liberation Movement of Liberia for Democracy
UMLLD	United Movement for Liberian Freedom and Democracy
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
UNHCR	United Nations Higher Commissioner for Refugees
UNICEF	United Nations Children's Fund
UNMIL	United Nations Mission in Liberia
UNOCI	United Nations Operation in Côte d'Ivoire
UPP	United People's Party (Liberia)
UPN	United Party of Nigeria
USAID	United States Agency for International Development
USRR	Unie van Socialistische Sovjetrepublieken
VS	Verenigde Staten
VN	Verenigde Naties
WAEMU	West African Economic and Monetary Union
WFP	World Food Programme
WHO	World Health Organization

Vanuit de ruimte gezien ligt de Grote Rift Valley als een groot litteken in Oost-Afrika. In die enorme vallei stond heel lang geleden waarschijnlijk de wieg van de mensheid. De regio Oost-Afrika speelde door zijn bijzondere ligging tussen de Indische Oceaan, het Congobekken en de Grote Meren een aparte rol op het continent en in de wereld. Eeuwenlang staken Arabieren, Perzen, Indiërs, Chinezen en Polynesiërs de Indische oceaan over om de eilanden en de oostkust te verkennen, te bemensen en te exploiteren. Over land trokken Nilotische en Kushitische herdersvolken vanuit het noorden binnen; vanuit het westen en zuidwesten kwamen landbouwende Bantoevolken; vanuit het zuiden Zoeloe- en Shona-volken. Er waren daar ook nog groepen van oude volken van jagers/verzamelaars en kleine mensen. Uit dit bij elkaar komen en botsen van volken ontstonden de mengvolken van Oost-Afrika. Die ontwikkelden zich op hooggelegen plaatsen in het centrum en westen tot koninkrijken, aan de kusten en eilanden tot de Zanj- en Swahili-culturen, op de savannen tot nomadische veehoudende gemeenschappen, in de wouden tot samenlevingen van kleine mensen. De grote diversiteit van volken en landschappen bleef door de eeuwen heen sterk bepalend voor de ontwikkelingen in deze regio.

1 De prekoloniale geschiedenis van Oost-Afrika¹

1.1 In de oude tijden was Oost-Afrika vooral een regio van trekkende volkeren

De oudst bekende bewoners waren Khoi-Khoi: jagers/verzamelaars waarvan nakomelingen nog leven in delen van Tanzania, Botswana, Zuid-Afrika en Namibië. De Zandawe- en Hadzapi-volken van Tanzania stammen van ze af. Opgravingen en rotsschilderingen tonen aan hoe zij in de Late Steentijd verspreid leefden tussen de Hoorn en Mozambique. Hun taal en gewoonten lijken op die van de Khoi-San-volken van Zuidelijk Afrika. Drieduizend jaar geleden verdreven Kushitische nieuwkomers de meesten van hen naar het zuiden. Op hun lange reis van de Aziatische gebergten van Kush via de landbruggen van de Hoorn naar Oost-Afrika brachten de Kushieten voorhuidbesnijdenis en clitoridectomie mee. Vanaf de 7^e eeuw Afrika introduceerden binnentrekkende Arabieren nieuwere versies van besnijdenis; zij waren latere aftakkingen van dezelfde pre-Islamitische oerbron in de Hindu Kush. Besnijdenis bestond al vóór de islamisering van delen van Afrika en wordt nog steeds toegepast door volken die nooit Moslim werden.

Voordat zij verder trokken naar Oost-Afrika, leefden de Kushieten drie- tot vierduizend jaar in Ethiopië. Zij brachten gierst en andere gewassen mee, geiten, schapen, en het kenmerkende langhoornige rundvee met de vetbulten (Sanga, Inkuku) die de hooglanden en vlakten van Oost-Afrika begrazen. Zij konden geen ijzer bewerken. Die kennis bestond wel bij de Bantoes

¹ W.R. Ochieng, *An Outline of the History of the Rift Valley of Kenya*, is een belangrijke bron, naast onder andere *Third World Guide*, *UNESCO General History of Africa*, J. Iliffe, *Tanzania under German Law* en D. Clarke, *Africa. Crude Continent. The struggle for Africa's Oil Prize*.

die zij in Oost-Afrika tegenkwamen. Want in ongeveer dezelfde periode kwamen Bantoes en Niloten uit het westen, en via een omweg ook uit het zuiden, naar de Grote Rift Vallei. Een lang proces van culturele en etnische assimilatie volgde. Veel aspecten van cultuur, samenleving en economie van huidige volken zijn nog te herleiden tot die onderliggende oudere culturen.²

Nilotische volken kwamen uit het Nijlgebied als eerdere vermenging van het oudste Kushitische volk uit Nubië met uit de Sahara en Ethiopië gekomen Nijlvolken. Zij trokken ook naar de Rift, waar zij zich rond de 14^e eeuw in drie takken van de Nilotische taalgroep splitsten: die van de rivieren en meren (onder andere Acholi en Luo), die van de vlakten (Maasai, Turkan, Jie, Karimo-jong, Iteso), en die van de hoogvlakten (Kalenjin en verwante groepen). In het Merengebied stootten zij op vroege vestigingen van Bantoe-volken uit West-Afrika die in een proces van eeuwen enkele Nilotische groepen absorbeerden.

De Maasai en aan hen verwante volken van de grote vlakten geloven dat Ngai, Mwene Nyaga, God, die op de Kilimanjaro woont, en zijn vrouw, de maangodin Olapa, die op Mount Kenia woont³, hen alle vee op aarde als eigendom hebben gegeven, en alle weidegebieden als graasgrond. Zij zouden het voor een Maasai onwaardig vinden om in de grond te wroeten en gewassen te verbouwen. Zij zijn nu nog het enige puur pastorale volk, met minachting voor Maasai sprekende volken die wél voedsel verbouwen⁴. De zich Ilmaasai noemende échte Maasai, een volk met negen onderscheiden clans⁵, keerden zich rond 1650 af van de Iloikop-Maasai toen die op landbouw overgingen. Dat werd gezien als wezenlijk verraad aan de door hun god gegeven leefwijze.

Rond 1650 begonnen de Ilmaasai aan een grote expansie. Zij dwongen onderworpen volken om hun taal over te nemen en vermengden zich met hen. In de eerste helft van de 18^e eeuw bezetten zij grote delen van de Rift Vallei en tegen het eind van die eeuw drongen zij door tot de vlakten van Tanganyika. De enige Bantoeweerstand die zij ontmoetten was die van de waGogo die uit het zuiden naar het noorden optrokken en ook aan het uitbreiden waren. De expansie van de Maasai werd aangestuurd door hun groeiende behoefte aan graasgronden. Tot de eerste helft van de 19^e eeuw beheersten zij een gebied van 800 bij 300 km, van het Turkanameer in het noorden tot Iringa in Tanganyika. Vanuit dit hart van de Grote Rift Vallei trokken zij naar gebieden er buiten, voor transhumance en het roven van vee en vrouwen. Toen begonnen de Nandi en de Gikuyu de Maasai terug te dringen. Dat was tijdelijk gemakkelijker vanwege interne conflicten en crises in de Maasaigemeenschap na een periode van veeziekten en hongersnood. Vooral de uit Europa en Azië het continent binnengekomen runderpest trof hen hard.

2 Zuid-Kushitische volken zijn nog de Mbugu van de Usambara-bergen, de Dahalo of Sanye van het Tana-meer, en de Iraqw van Tanzania. Overlappende Kushitische namen van volken zijn Gorowa, Burungi, Alagwa, Qwaza en Aramanik.

3 Volgens sommige bronnen was er alleen Ngai die zowel mannelijk als vrouwelijk was en op Kilimanjaro woonde. Dat doet verder niets af van het verhaal.

4 Dat zijn de Iloikop (de wa-Arusha van vandaag), de Samburu, de Ilwuasin-Kishu, de Iltiamus, de Ilbaraguyu, de Dorobo en de Seker.

5 Het Ilmaasai-volk wordt nog vertegenwoordigd door de clans Ilpuko, Iloitai, Ildamat, Ilmoitanik, Ilkaputiei, Iloodo-Kelani, Ilmatapato, Ilkisonko en Isikirari.

De Keniaanse historicus W.R. Ochieng beschreef in detail de belangrijkste volken in en rond de Grote Rift Vallei, zoals de Ateker Taalgroep van de Negen Volken die Noord-Kenia, Noord-oost-Oeganda en Zuid-Soedan verbond.⁶ Binnen deze gebieden groeiden zij, waardoor nieuwe behoefte aan expansie ontstond ten koste van hun Bantoe-buren. Zij vermengden zich met Luo-groepen die vanuit Acholi (Zuid-Soedan, Noord-Oeganda) zuidwaarts trokken. In vergelijkbare lijnen beschreef Ochieng de geschiedenis van de Twaalf Kalenjin-groepen⁷ die ontstonden uit afsplitsingen en oorlogen van Kalenjins tegen Luo en Gisii, vermenging van volken en culturen, en pogingen tot eenheid tussen de pastorale volken Nandi, Maasai en Kipsigis als front tegen alle anderen, ergens rond 1850. De opmars vanuit Ethiopië van Oromo en andere Nilotisch-Kushitische volken in de Grote Rift Vallei dwong de Chagga- en Pare-volken uit Kenia om naar Tanganyika te trekken; volgens orale verhalen in de 16^e en 17^e eeuw. Tussen 1800 en 1850 kwamen ook de Maasai naar het zuiden. In 1891 vond bij Saosao-Mogori een grote veldslag plaats tussen een coalitie van Luo en Gisii tegen de Kipsigis. Er was een grote epidemie van runderpest geweest en het Kipsigis-volk groeide hard. Moordend en rovend belaagden zij hun burens tot die zich in één front verenigden en terugsloegen.

1.2 In hoog gelegen gebieden in het westen ontstonden centraal geleide hiërarchische rijken

Dat waren onder andere de rijken Buganda, Bunyoro, Iteso, Rwanda en Urundi. De Bantoe-invasie in Tanganyika van de 8e tot de 12e eeuw werd rond 1500 gevolgd door die van de zo genoemde Bahima-volken; een vermenging van Nilotische, Kushitische en Bantoe-groepen. Die hielden vee en waren goed georganiseerd in hiërarchische gezagsgroepen, met hoofdmansschappen en staatjes die koninkrijken werden. Hun leiders groeiden uit tot sterke, machtige leiders. In de 14^e eeuw waren zij al in Ankole en Rwanda en begon hun verspreiding naar Buganda. Een tak, de Bachwezi of Bahinda, trok door naar Karagwe en noordwest Tanganyika.

Iets later kwam een andere Bahimatak, de Babito uit Soedan, haar macht vestigen in wat de koninkrijken Bunyoro en Buganda werden. Ook de Ankole, Toro en Teso in het latere Oeganda ontstonden uit zulke bewegingen. De Bahinda verspreidden zich verder rond Lake Nyanza, naar Bukoba, Musoma en het eiland Ukerewe. Deze expansie verliep vreedzaam en traag. Bantoe-groepen accepteerden veelal leiders van Bahinda als hun hoofden.

Uit vermenging en assimilatie ontstonden weer nieuwe volken, zoals de waHaya, de waNyamwezi en de baSukuma. Een andere tak uit Rwanda, de Tusi, kwam binnen in het land van Ha, tussen Tabora en het Tanganyika-meer. Zij mengden zich vreedzaam met de Bantoe-groepen die zij aantroffen. Uit de vermenging ontstonden de Sukuma- en Nyamwezi-hoofdschappen Zinza, Kwimba, Siha, Unyanyembe en Ngulu. In buSukuma en Unyamwezi, ten zuiden van Lake

⁶ Deze negen Ateker-volken zijn bij W.R. Ochieng: de Jie, Iteso, Karimojong en Dodoth van Oeganda, de Turkana en Iteso van Kenia, en de Toposa, Jie en Donyiro van Zuid-Soedan.

⁷ Het Kalenjin-volk bestaat tegenwoordig uit de clans Nandi, Bongomek, Tugen, Pokot, Keiyo, Kipsigis, Marakwet, Bok, Endo, Sebei, Kony en Terik.

Nyanza (later Victoriameer), waren de hoofden minder machtig, minder koning. Zij moesten meer rekening houden met raden van ouderen. Clarke introduceerde de vuistregel: 'Hoe verder van het centrum – het Buganda van de Kabaka – hoe horizontaler en democratischer de samenlevingen.'⁸

Aangenomen wordt dat de eerste bewoners van Rwanda en Urundi Kleine Mensen van het Twa-volk waren, en dat Bantoe sprekende volken die Hutu en Tutsi zouden worden, later arriveerden. Rwanda en Urundi werden dichtbevolkte bergstaten, geregeerd door oorspronkelijk met elkaar verwante koningen van de Nyiginya-clan.⁹ Deze heersers, de Mwami (koningen) kregen half goddelijke eigenschappen toegeschreven. Hun rijken ontstonden in de 15^e eeuw. In de 18^e en 19^e eeuw waren zij sterk gecentraliseerd, strak georganiseerd, met vazalstaatjes tot ver in centraal-, oost- en zuidelijk Afrika. Het hart lag in de hoge heuvels van Rwanda en Urundi, aan de grote meren Tanganyika en Kivu, met vrije toegang tot de hoogtes en vlakten van het oostelijke Congo-gebied en Tanganyika. Politieke rivaliteit tussen Hutu's en Tutsi's bestond ook in de prekoloniale periode, maar minder scherp en eenduidig. De echte concurrentie was tussen prinses van den bloede, de Ganwas en hun volgelingen.

Er was een taakverdeling waarbij Hutu's ook hoofden van het land konden zijn. De overwegend pastorale Tutsi's profiteerden meer dan de agrarische Hutu's van de uitgebreide patroon/cliënt verhoudingen die met koningshuizen verbonden waren, maar toch waren de groepen redelijk in balans. Zij woonden in dezelfde landen, spraken dezelfde taal, deelden dezelfde cultuur en trouwden ook onderling. Ondanks verschillen in de niet altijd eenduidige sociale status was hun economische situatie vergelijkbaar. Sommige Hutu-clans waren zeer invloedrijk. Zij voorzagen de Ganwas van adviseurs, religieuze autoriteiten en lokale gedelegeerden. En voor sommige Tutsi-clans was het verboden om het hof van de Mwami te betreden. In het algemeen gold dat regionale en familiebanden binnen de ingewikkelde patroon/cliënt systemen van Rwanda en Urundi in die tijd belangrijker waren voor status en identiteit dan nauwelijks te onderscheiden etnische kenmerken. Bepalend was de clan waartoe men behoorde, de familie daarbinnen, de relatie tot het hof en of men landbouwer dan wel veehouder was. Pas in de koloniale tijd werden de etnische stempels van Hutu's en Tutsi's rigide gemaakt.¹⁰

In het binnenland van Tanganyika werden sommige volken tussen 1750 en 1850 sterker. Overal vochten kleinere hoofden om anderen de baas te worden en kleinere gemeenschappen in een groter verband onder te brengen. Er werd meer tussen volken gevochten dan voorheen. Rond 1750 trokken afdelingen van de baNyamwezi de streken Ugogo en Usagara binnen. Daaruit ontstonden de nieuwe mengvolken waGogo en waHehe. In 1800 was er onder de waGogo nog geen eenheid, maar onder de druk van de Maasai werd die hard nodig. Zij gingen zich precies

⁸ D. Clarke. *Africa. Crude Continent*, p. 48.

⁹ In de talen van de regio staat U- voor abstracties en voor land in de zin van rijk. Urundi is het rijk van het Rundi-volk, Uganda is het rijk van het Ganda-volk. Concrete grondgebieden krijgen een Bu-voorvoegsel: Burundi, Buganda. De mensen van die volken heten in meervoud Barundi en Baganda en Batwa, met een Ba-voorvoegsel dus; in enkelvoud zijn zij een Mrundi, een Mganda, een Mtwā.

¹⁰ J. Vansina. *Kingdoms of the Savanna*, 1966, pp. 227-235, en *Unesco General History of Africa* deel VI, pp 271-293.

zo organiseren als de Maasai en werden geduchte afpersers en tolheffers van belasting, ‘hongo’, van doortrekkende karavanen. Andere volken namen die gewoonte over. De waGogo moesten zich blijven verdedigen tegen de waHehe en de Maasai. De waHehe ontwikkelden zich van een los verband van tientallen groepen tot een hecht staatsverband, eerst onder hun leider Muyugumba, later onder Mkwawa. Hun machtscentrum werd Kalenga bij Iringa. Zij bevochten de waGogo, de Ngoni en de Sangu. Invasies van aanvallende Ngoni-groepen maakten de waHehe eensgezinder.

De Ngoni waren van oorsprong Zoeloe-groepen die rond 1824 het schrikbewind van Shaka Zulu in Zuid-Afrika ontvluchtten. De gewelddadige expansie van Shaka’s Zoeloerijk dwong groepen om ook met geweld naar het noorden te trekken, die weer nieuwe groepen naar het noorden opstootten en tot oorlog of migratie dwongen. Deze volksverhuizing met domino-effect staat bekend als de ‘mfekane’.¹¹ De Ngoni vestigden zich rond 1860 in Songea in Zuid-Tanganyika, waar zij de Makonde en andere groepen verjoegen. De Bena en de Sangu waren kleinere volken die na gevechten met waGogo en waHehe moesten verhuizen. Bij Mbeya pasten zij hun levenswijze aan de nieuwe omgeving aan. De Nyamwezi waren ook tot 1830 nog vrij losse groepen. Vanuit Unyanyembe, het latere Tabora, begonnen kleinere hoofden macht op te bouwen en andere groepen aan te trekken. Zij verenigden zich om sterker te staan tegen de Ngoni en de Maasai. Maar eenmaal goed georganiseerd, vochten zij ook tegen de Arabieren. Hun sterke hoofden waren Manua Sera (rond 1860) en Mirambo (vanaf 1870) die zelfs keizer werd genoemd. Hij had een leger van 5.000 man. Daarmee vergrootte hij de invloedssfeer van het Nyamwezi-volk van het Tanganyikameer tot de kust en van Tabora tot Karagwe. Mirambo controleerde de handelsroutes naar Ujiji en Karagwe.

Hoofden van de Haya’s stonden aanvankelijk nog onder controle van de Kabaka van Buganda. Maar rond 1850 waren zij sterk en zelfstandig. Onder chieft Rumunika ontwikkelden zij de hoofdmanshappen Karagwe, Biharamulo en Bukoba. De Chagga-groepen van de Kilimanjaro bleven lang verspreid, totdat chieft Horombo ze verenigde. Zij moesten om land vechten tegen de volken Pare en Maasai. Bij de Chagga bleef de concurrentie rond het hoofdmanschap lang doorwerken.¹² In de Usambarabergen hadden de Sambaa al vroeg gekozen hoofden. Hun chieft Kimweri was belangrijk. Na diens dood in 1860 braken gevechten uit en viel het rijk uiteen.

1.3 De oostkust en de eilanden in de prekoloniale periode¹³

In de Oudheid werd de Afrikaanse oostkust bezocht door Egyptenaren, Phoeniciërs, Assyriërs, Chinezen, Perzen, Arabieren, Indiërs, Grieken en Romeinen. Die bedachten de geografische

¹¹ De *mfekane* werd goed beschreven en geanalyseerd door S. Thion, *Le Pouvoir Pâle ou le Racisme Sud-Africain*, 1969.

¹² Uit Kenia vertrokken volken die in Tanganyika rond Kilimanjaro om grond en macht streden waren de Chagga, de Pare, de Segeju, de Barabaig, de Tatoga en de Zigua.

¹³ Tippu Tip (Hamed bin Muhamed El Murjebi), *Oost-Afrikaanse Dagboeken*, en P.H. Clarke, *A Short History of Tanganyika, the Mainland of Tanzania*, 1965.

namen Puntland, Rhapta, Erythrea en Azania. In 40nC schreef een Grieks-Romeinse reiziger de 'Periplus Maris Erythraeae' over wat bekend was van de kusten van de Eritrese Zee en de Afrikaanse kust van de Indische Oceaan. Hij vermeldde een enorme, alleenstaande sneeuwberg. Daarvoor moest iemand toen al een flink eind het binnenland in zijn gereisd. Al vóór de 8^e eeuw werd op de Indische Oceaan intensief handel gedreven. Glas, textiel, keramiek en metalen voorwerpen werden in Afrika geruild voor ivoor, hout, rinoceroshoorns, schildpadschillen en specerijen. Al heel vroeg nam men ook Afrikaanse mensen als koopwaar mee.

Met de dood van de profeet Mohamed in 632 begon de eerste 'jihad', de grote Arabisch-Islamitische expansie. Arabieren veroverden Perzië en Egypte. Tussen 700 en 900 vestigden Arabische vluchtelingen zich aan de Afrikaanse oostkust en op de eilanden. Zij brachten kokospalmen, suikerriet en mangobomen met zich mee. Vanaf die bases trokken zij de binnenlanden in. Perzen, Arabieren en Jemenieten mengden zich in de kustgebieden met daar aanwezige Nilotisch-Kushitische volken. Afrikanen werden naar Arabië verscheept als slaven en als soldaten. In het jaar 750 had Bagdad onder het kalifaat van Haroen al Rashid, of Alfa Lela Ulela, zoals hij heette in Oost-Afrikaanse verhalen, een garnizoen met 400 zwarte soldaten. En in 1450 waren er in zuidoost India 4.000 Afrikaanse soldaten die zo machtig werden dat zij de lokale koning doodden en zijn rijk overnamen. Zij vermengden zich met de lokale bevolking.¹⁴ Arabieren en gearabiseerde Perzen trouwden in Oost-Afrika met lokale vrouwen, en kustbewoners werden moslims. Zo ontstond geleidelijk het Swahili-volk met de Swahili-taal en -beschaving.¹⁵ Rond 800 kwam er ook veel bezoek van zeevarende Polynesische handelaren. In de 500 jaar daarna kwamen langs de kust meer Arabische en Perzische nederzettingen. Hun macht, rijkdom en invloed in de regio groeiden mee. Zij vestigden de steden Mogadishu, Mombasa, Zanzibar en Sofala, en de nederzettingen Pemba, Maffia, Malindi, Pate, Sanji ya Kati en Kilwa. Zij bezetten graag eilanden, want daar was het veiliger, maar ook schiereilanden en plaatsen waar rivieren in zee uitkwamen en schepen konden aanleggen.

Goud en koper uit Zimbabwe werden rond 1130 nieuwe bronnen van rijkdom. Kilwa werd de machtigste kolonie langs de kust en nam de controle op de goudhandel over van Mogadishu en Sofala. Er kwamen gebouwen van steen en hout, waaronder een moskee. De stadsstaat Kilwa sloeg koperen munten als betaalmiddel. De Arabische reiziger Ibn Batuta bezocht Kilwa in 1332. Hij beschreef de stad en het leven daar uitvoerig en vol bewondering. Vanuit Kilwa werden op het vaste land elk jaar 700 olifanten gedood voor het ivoor. Met de volken in de binnenlanden voerde het regiem daar oorlog om slaven te vangen. Begin 15^e eeuw was de gouden tijd voorbij en verschoof het centrum van de macht eerst naar Malindi en later naar Zanzibar. Door de groeiende vraag uit India en China groeide de handel in slaven en ivoor. Vanaf 1400 kwamen Chinezen zelf naar de oostkust. Zij brachten hun porcelein mee. In China werden Afrikaanse slaven poortwachters en eunuchs. Naar ivoor bleef altijd vraag, als materiaal voor fijnzinnig bewerkte beelden, sieraden, munten en gebruiksvoorwerpen.

14 P.H.C. Clarke. *A Short History of Tanganyika*, 1965, p. 25.

15 Swahili (of Suaheli) is een mooi uitgebalanceerde talenmix van Bantoe- en Arabische elementen.

1.4 **Spanjaarden en Portugezen begonnen rond 1450 met ontdekkingsreizen rondom Afrika**

Europese zeevaarders zochten een nieuwe route over zee nadat de traditionele route naar India onder Arabisch-Islamitische controle was gekomen. Afrika bleek groter te zijn dan zij dachten. Pas in 1486 bereikte Bartholomeu Diaz de meest zuidelijke punt. Vasco da Gama rondde de Kaap als eerste en bereikte Mombasa in april 1498. Daar wilde men hem niet verder helpen, maar Malindi gaf een gids mee die hem de route naar India wees. Rond 1500 verscheen voor de haven van Kilwa een onbekend type schip met volgens ooggetuigen merkwaardige vreemde blanke mensen met baarden. Kapitein Pedro Cabral bracht voor de sultan een brief van de Portugese koning mee. De Arabieren waren niet blij met deze nieuwkomers met betere geweren, machtige scheepskanonnen, handiger bestuurbare schepen en superieure zeiltechniek. Toch mochten de Portugezen in 1503 aan de kust hun eerste handelspost vestigen. Tien jaar later had Portugal met geweld alle Arabische steden langs de kust bedwongen. Hun machtscentrum kwam in Sofala (het latere Beira), de zeehaven van het Monomotapa-rijk van Zimbabwe. Mozambique, het achterland, werd daar hun eerste kolonie.

In Mombasa bleven de Mazrui-Arabieren zich hardnekkig verzetten. In 1528 wonnen de Portugezen de laatste slag, waarna de meeste Mazrui's naar Tanganyika uitweken. De Portugezen richtten zich vooral op de handel in goud. Zij introduceerden gewassen uit de Nieuwe Wereld: maïs, cassave, zoete aardappelen, tomaten, papaja en ananas. Voordien waren gierst, sorghum en droge rijst de graangewassen van Afrika. Bananen, yam en palmbomen kwamen al eerder uit Azië. Vanaf 1570 kwamen er Portugese missionarissen in de regio. In die tijd begon de bouw van de machtige Portugese forten aan de kust. 'Fort Jezus', gebouwd op een koraalrif bij Mombasa, was klaar in 1598.

1.5 **Rond 1750 namen Oman-Arabieren de Portugese hegemonie aan de oostkust over**

Portugal kwam onder Spanje dat toen meer in Amerika geïnteresseerd was. Oman verjoeg de Portugezen eerst van het eiland Ormuz. Daarna geleidelijk, van noord tot zuid, tot voorbij de rivieren Rufiji en Ruvuma. In 1784 bezetten Oman-Arabieren de regio Kilwa Kisiwani. In die tijd raakte ook Engeland erg geïnteresseerd in de Portugese zeeroute naar India. In 1804 sloten de Britten een verdrag van wederzijdse hulp en vertrouwen met sultan Seyyid Saïd van Oman, gericht tegen Portugal en andere concurrenten. Deze sultan regeerde van 1804-1856. Toen in 1840 de Perzen Oman veroverden, verhuisde hij met zijn gevolg naar Zanzibar. Hij verfraaide de stad en liet er paleizen bouwen. Hij vestigde zijn macht over de opstandige Mazrui-Arabieren en het eigenzinnige Kilwa waar nog, met medewerking van Portugal en Frankrijk, elk jaar 10.000 slaven werden verkocht. Ook de sultan bleef in slaven handelen. In Engeland was slavenhandel sinds 1807 onwettig, maar daar had hij geen boodschap aan. De stroom van slaven en ivoor van Afrika naar India ging door, met Zanzibar en Pangani als grote slavenmarkten. De handel werd uitgebreid met gom, textiel, kokosnoten en ijzerwaren. De sultan voerde met

groot succes kruidnagelbomen en andere specerijen in. Zanzibar werd een sterk centrum van de Oman-Arabieren en hun springplank naar Oost- en Centraal Afrika.

Arabische handelaren gingen meer de binnenlanden in. Vanaf Zanzibar vestigden zij zich in familiegroepen in nederzettingen die tot steden uitgroeiden: Tabora, Singida, Ujiji. Zij openden reguliere handelsroutes naar Buganda, Congo, Malawi, Zambia en Zimbabwe. Om die handel te vergemakkelijken, stichtte sultan Saïd aan de kust een nieuwe stad: Dar es Salaam, het 'Huis van de Vrede', met Bagamoyo als slavenhaven. Bagamoyo betekent 'Mijn Hart Breekt'; een toepasselijke naam: de meeste gevangen Afrikanen waren doodsbang omdat zij nog nooit een zee hadden gezien. Voor de handel met Oost-Afrika nodigde de sultan veel Indiërs, Amerikanen en Europeanen uit.

1.6 Na de opening van het Suezkanaal in 1869 nam de handel in deze regio sterk toe

Sultan Majid, de opvolger van Sultan Seyyid Saïd, regeerde van 1856 tot 1870. In 1862 maakten Frankrijk en Engeland een eind aan zijn macht na enkele symbolische pogingen van zijn kant om de slavenhandel af te remmen. Ook zijn opvolger Bargash verzette zich tegen de Britse druk om er mee te stoppen. In juni 1873 moest hij na een lange Engelse blokkade een verdrag tekenen om de slavenhandel echt te beëindigen en de slavenmarkt van Zanzibar te sluiten. In het binnenland ging het netwerk van de sultan er nog mee door, met smokkel vanuit Pemba en Pangani. De Britten beloonden de sultan door hem te helpen tegen de Egyptische invasiemacht die in 1874 van Soedan naar het Victoriameer doorstootte. De Egyptische khedive probeerde toen het hele Nijlgebied, van de Middellandse zee tot de bronnen, in handen te krijgen. Eind 19^e eeuw maakte Engeland ongevraagd Zanzibar tot protectoraat en nam daarbij het bewind volledig over.

Vanaf 1850 bezochten meer Europese reizigers, handelaren en missionarissen Oost-Afrika. Veel van hen kwamen binnen enkele jaren om, door ziekten, ongelukken, roofovervallen of moord. In die dagen maakte de Arabische handelaar Hamed Bin Muhammed El Murjebi, bijgenaamd Tippu Tip vanuit Zanzibar lange reizen door de binnenlanden langs de Arabisch/Perzische handelsnetwerken die het gebied doorsneden en de onderling verwante 'huizen' van Arabische handelsfamilies verbonden. Deze ondernemende Arabier ging verder waar anderen ophielden en hij schreef daarbij boeiende dagboeken.

Daarin vertelt hij hoe hij op een dag met zijn mensen in het gebied was van de grote chieft Samu van Urungu, 'waaraan de volken van Ruemba, Rungu, Pweto, Kisabi en Rua tribuut betaalden'. Samu voerde oorlog tegen het Ngonivolk. Volgens Tippu Tip was hij een wrede, onberekenbare oude man die bij ongehoorzame onderdanen ogen uitstak, neuzen afsneed en armen afhakte, of ze als slaven verkocht. Zijn krijgers zouden ook verslagen vijanden opeten. Tippu Tip was in de volksmond 'de man die donder en bliksem laat spreken uit de loop van zijn geweer'. Zijn journaal maakt duidelijk waarom: 'In de ochtend stuurden wij een bediende naar zijn dorp om af te spreken wanneer en onder welke voorwaarden wij konden komen. Wij werden uitgeno-

digd om de slagtanden te komen halen. Maar hij had zijn krijgers opgesteld zonder dat wij dat wisten. Wij gingen met twintig man, waaronder tien van mijn slaven. Ik liep voorop. Toen wij het dorp naderden, werden wij beschoten. Drie pijlen schampten langs mij en doodden Saïd bin Sef el Ma'amri en twee slaven. Gelukkig hadden wij onze geladen geweren bij de hand. De vijand stond als sardientjes op elkaar gepakt. We schoten een ronde en zij vielen als vogels. Toen wij onze geweren gebruikten, doodden wij er zo al 200, en de rest werd doodgestampt onder de voeten van de vluchtende massa. Binnen een uur hadden wij er 1.000 gedood.¹⁶ Zeven maanden later voerde Tippu Tip nog steeds oorlog tegen Samu met het voordeel van zijn honderden vuurwapens tegen de handwapens van lokale krijgers.

Zij kwamen daar David Livingstone tegen en hielpen hem uit de problemen. Voor de Westerse wereld was Livingstone spoorloos verdwenen, ergens in Afrika, na er 20 jaar doorheen gereisd te hebben. Tippu Tip beschreef het zo: 'Enkele van mijn mannen gingen op zoek naar de vijand, die Livingstone heette, met David als voornaam. Hij en de tien mensen van zijn gezelschap waren bijna door ons gedood. Enkele lokale mensen vergezelden hem. Sommigen van mijn mannen brachten hem naar ons kamp, de anderen gingen door met de oorlog tegen Samu. Na twee maanden kwamen wij vrede overeen en Samu betaalde ons 50 paar slagtanden en een groot aantal slaven. Nu konden wij onze grote voorraad ivoor naar de kust laten brengen. Wij besloten verder te gaan, naar Kabwiri bij het Meru-meer, dat qua omvang te vergelijken is met het Tanganyika-meer.

Die Livingstone had niets meer. Geen goederen, geen voorraden, niets. Wij namen hem mee naar het Mweru-meer, en hij wilde Runda-Kazembe bezoeken. Daar woonde een verwant van mijn vader. Dus gaven wij hem gidsen mee die ook voor zijn veiligheid moesten zorgen.¹⁷

Tippu Tip reisde verder naar het westen dan wie ook. Hij vestigde nieuwe handelsposten, sloot vriendschap met vreedzame vorsten, verwijderde 'tirannen' van hun troon, onder andere de Nyamwezi-keizer Mirambo, en benoemde eigen zetbazen in hun plaats. De onderworpen ba-Nyamwezi vochten mee met zijn troepen. Overal bood hij protectie aan in ruil voor slaven en ivoor. Hij versloeg de Portugezen en frustreerde hun doorsteek van de westkust naar de oostkust. Met de Lunda van Katanga, die nog een kwijnend rijk hadden, sloot hij een handig verdrag van wederzijds respect.

Via een meer noordelijke route baande de Britse avonturier Henry Morton Stanley zich een weg door Afrika met machinegeweren en een stoet van 200 dragers. Hij kwam steeds vaker blanken tegen die ook hun weg zochten: ontdekkingsreizigers, avonturiers, missionarissen en zendelingen, agenten van handelshuizen, vertegenwoordigers van vreemde mogendheden en wapenhandelaars die aan lokale vorsten oude musketten en slechte, afgedankte geweren verkochten. Tippu Tip regelde het historische bezoek in Ujiji van Stanley aan de 'verdwenen' Livingstone die nog steeds onder de bescherming van zijn huis stond. Tippu Tip werd uiteindelijk

16 Tippu Tip (Hamed bin Muhamed El Murjebi). *Oost-Afrikaanse Dagboeken*, passage nr. 22, p. 19.

17 Tippu Tip (Hamed bin Muhamed Del Murjebi). *Oost-Afrikaanse Dagboeken*, passage 32, p. 25.

via Stanley bestuursambtenaar in het Congo van koning Leopold. Treffend is dat Stanley zelf in zijn verslag van 1895 geen melding maakt van Tippu Tip's rol en verdiensten bij het vinden en redden van David Livingstone.¹⁸

1.7 In Buganda waren missionarissen al langer actief aan het hof van Kabaka Mutesa I

Anglicanen en katholieken maakten er vóór de komst van de Duitsers en Engelsen al bekeeringen. De katholieke Carolus Lwanga was, tot Mutesa's onverwachte dood, raadsman aan het hof. Mutesa's zoon Mwanga werd in 1884 de Kabaka (koning) Mwanga II Mukassa. Hij haatte de christenen en hun invloed en koos er in 1887 in zijn almachtige wreedheid voor om 22 katholieke mannen aan zijn hof te laten martelen en doden, nadat raadsheer Carolus Lwanga de pedofiele en homoseksuele praktijken aan zijn hof had veroordeeld, omdat de Christelijke god dat verbood.¹⁹ Tussen 1890 en 1893 vochten in Buganda Afrikaanse katholieken, moslims en protestanten ernstig en bloedig tegen elkaar in een echte koloniale godsdienstoorlog. Over en weer doodden zij grote aantallen tegenstanders. Te midden van die dynamiek kwamen nieuwe Europeanen Oost-Afrika verkennen. De Duitse zendelingen Johan Ludwig Krapf en Johannes Rebmann, de vroege Duitse kolonisator Karl Peters, de Britten Richard Burton, John Henning Speke, en na hen nog veel anderen, exploreerden Oost-Afrika vanuit Soedan, Zanzibar, Congo en Mozambique, als voorboden van het onafwendbaar naderende koloniale tijdperk.

Het prekoloniale Oost-Afrika was dus een beweeglijke mengkroes van volken die nog op zoek waren naar de beste plaatsen voor vestiging, de beste en meest uitgestrekte weidegronden, en de beste uitvalsbases voor de roof van slaven en ivoor en de verwerving van regionale macht. De koninkrijken en keizerrijken waren nog van vrij recente datum en op een enkele na weinig stabiel. De maatschappelijke en politiek organisatie was overwegend meer decentraal en egalitair, met de koninkrijken op de bergen, hoogvlakten en eilanden als uitzonderingen.

18 Ook het op zich voortreffelijke boek *Livingstone's last journey* van Sir R. Coupland, 1945, dat nauwgezet Stanley's reizen reconstrueert, maakt geen enkele vermelding van de verdiensten van Tippu Tip en zelfs niet van diens bestaan. Een eurocentrische, koloniale en adellijke blinde vlek? D. Wilcox vermeldt hem wel, zij het minder uitgebreid, meer in de marge. De dagboeken zijn erg interessant.

19 De 'heilige Carolus Lwanga en gezellen' werden *heilige martelaren voor het geloof* door een heiligverklaring door paus Paulus VI op 18 oktober 1964. In een buitengebied van Kampala staat een monumentje dat hen herdenkt. De gedenkdag is 3 juni.

2 De koloniale ervaring van de regio Oost-Afrika

‘When the Missionaries arrived, the Africans had the Land and the Missionaries had the Bible. They taught us how to pray with our eyes closed. When we opened them, they had the Land and we had the Bible.’ (Algemeen toegeschreven aan Jomo Kenyatta, en vaak gehoord in heel Afrika in allerlei varianten).

Oost-Afrika werd geleidelijk aan gekoloniseerd door Duitsland en Engeland. De Duitser Karl Peters reisde voor het Gesellschaft für Kolonisation naar Bagamoyo. Hij moest contracten afsluiten met Afrikaanse en Arabische heersers en vestigde zich in de Usambarabergen. Na zijn succes in Tanganyika wilde hij Duits Oost-Afrika verder uitbreiden. Begin 1890 sloot hij een protectoraatsverdrag met Kabaka Mwanga II Mukassa van Buganda. Maar de Duitse kanselier Otto von Bismarck was niet meer geïnteresseerd en liet Buganda over aan de Engelsen. In 1890 maakte de nieuwe kolonie Oeganda al deel uit van Brits Oost-Afrika. Daarin lagen de rijken en rijkjes Buganda, Toro, Bunyoro, Busoga, Ankole, Kajara en Buhweju, plus de nomadische gebieden van Teso, Lango, Karamoja, Acholi en Langi. IBEAC, de Imperial British East Africa Company, moest er voor de Engelse koning zowel besturen als handel drijven. Daarvoor huurde hij kapitein Frederick D. Lugard, een trouwe dienaar van Britse koloniale belangen. De Britse staat nam Oeganda al vrij snel van IBEAC over, benoemde Sir Reginald Portal tot eerste gouverneur, en maakte Lugard verantwoordelijk voor de pacificatie van Oeganda.

Gouverneur Portal verklaarde alle afspraken met de Kabaka van Buganda tot ongeldig. De verhouding met Mwanga II lag moeilijk vanwege diens moord op de christenen en de godsdienstoorlog die daarop volgde. De Kabaka en zijn onderdanen moesten zich onder bescherming van de Engelsen plaatsen. Britse troepen zetten daar vaart achter. Mwanga II verzette zich, verloor de strijd en werd afgezet. Vanuit het bezette Buganda vielen de Engelsen de andere koninkrijken aan. Lugard's troepen versloegen Kabarega, de Omukama (koning) van Bunyoro. Die hield de strijd nog 10 jaar vol, maar in 1899 werd hij verslagen en gedeporteerd. Hij werd vervangen door Kasagama, de Omukama van Toro, die de Britten welgezind was. Kapitein Grant veroverde in 1894 het koninkrijkje Busoga. Na dreiging van onttroning en deportatie werkte de koning daar met de Britten samen. Koning Igara van Ankole pleegde zelfmoord, de koning van Kajara vluchtte naar Tanganyika en de koning van Buhweju sneuvelde door Britse kogels.

In 1900 sloot Sir Henry Johnston namens de kroon een nieuw contract, de ‘Buganda Overeenkomst’ met hoofden in Buganda dat daarmee binnen de nieuwe kolonie de status van geprivilegieerde provincie kreeg. De hoofdstad Kampala werd gesticht, met Entebbe aan het Victoriameer als bestuurscentrum. De Kabaka verloor zijn politieke macht en werd, net als alle hoofden, werknemer van de Britten. Hij mocht wel op zijn troon blijven. De Baganda werden agenten en handlangers van de Engelsen. Met de koningen van Toro (1900) en Ankole (1904) kwamen er soortgelijke overeenkomsten. Met Bunyoro gebeurde dat pas in 1933.

Overal waar de Britten met geweld hun gezag vestigden, volgde later ook hevig verzet. De vorsten Mwanga (Buganda) en Kabarega (Bunyoro) legden zich niet neer bij hun vernedering en namen de wapens weer op. De Engelsen reageerden met zeer veel geweld: opstandige vorsten moesten worden vernietigd als vijanden van het imperium. Legers van Buganda, geleid door de uit de godsdienststrijd bekende krijger Kakungulu, veroverden samen met Soedanese eenheden de nomadische Teso- en Lango-gebieden in het noordoosten voor Engeland. Karamoja en de Acholi- en Langi-gebieden bleven nog tot 1919 moeilijk te controleren. Het verzet in de Teso-, Lango- en Acholi-gebieden ging nog lang door. De Acholi's herdenken nog de Lamogi Opstand van 1911/12. Britse officieren gebruikten toen in de Guruguru-grotten gifgas tegen Acholi-verzetssrijders van de Lamogi-clan. Overlevenden kwamen terecht in het concentratiekamp van Pece waar velen stierven aan honger, ziekte, verwaarlozing, gebrek aan respect en verlies van waardigheid. Dit was niet zoveel anders dan de genocidale massamoord van de Duitsers op de Herero's van 1904 tot 1907 in Namibië, Zuidwest-Afrika. De Acholi hebben het de Engelsen en hun Oegandese handlangers, de Baganda, nooit vergeven.

Lugard gebruikte Soedanese troepen om Oeganda te veroveren. Die vormden de hoofdmoot van de Britse strijdmacht in Oost-Afrika. Zij sloegen in 1893 de opstand van de katholieken in Buganda bloedig neer en braken de weerstand van de vorsten Mwanga en Kabarega. In Kenia vochten zij tegen de Nandi en andere volkeren in de Rift Vallei. Maar zij kwamen steeds verder van huis, raakten overwerkt en werden onderbetaald. In 1910 muitten de Soedanese regimenten en daarbij doodden zij Britse officieren. Indiase troepen versloegen hen pas na een jaar. Afstammelingen van die Soedanese muiters werden de 'Nubische huisbazen' in de Kabera-sloppenwijken van Nairobi. Na deze ontwikkelingen stond Oeganda, met uitzondering van het noorden, voorgoed onder Britse koloniale controle.

De Britten waren onder de indruk van de staatsorganisatie van Buganda. Zij wilden de hele kolonie op die manier inrichten. In bijna alle nieuwe districten stelden zij Baganda aan als hoofden en koloniale bestuursambtenaren. Maar dat leidde bijna overal tot heftige botsingen. Lokale raden naar het model van de Lukiko, het adviserend parlement van Buganda, waren buiten Buganda ineffectief. De Britten moesten op sommige plaatsen Baganda-hoofden vervangen door lokale mensen. Buiten Buganda werd geleidelijk een systeem van direct rule ingevoerd omdat indirect rule via lokale hoofden er niet werkte. Want veel volken kenden geen hiërarchische staatsvormen met centrale vorsten. Toch hadden tot rond 1930 al dan niet benoemde lokale hoofden vrij veel macht. Dat werd minder na 1930, toen economische groei en productie centraler kwamen te staan, met focus op de teelt van koffie en katoen. Ook indirect bestuurde districten kregen toen een directere aanpak. Koningen en hoofden moesten zich helemaal voegen naar de wil van de Britten en werden naar believen benoemd en ontslagen.

Na de Eerste Wereldoorlog vonden de Engelsen een Wetgevende Raad nodig voor Oeganda. Dat werd, de Legislative Council, de Legco van Britse koloniale bestuurders, aangevuld met een paar Indiërs en wat blanke kolonisten. De zich gediscrimineerd voelende Indiërs boycotten de Legco jarenlang. De meeste inwoners van de kolonie waren zwart. Zij verbouwden de gewassen die de inkomsten van de kolonie opleverden. Maar geen moment dacht het bestuur aan hun

deelname aan politieke of wetgevende besluitvorming. Het gevoerde beleid was schaamteloos racistisch. Pas na 1945 kwamen drie zwarte Afrikanen in de Legco, ondanks openlijke Britse verklaringen dat Oeganda zich als Afrikaans land moest ontwikkelen. Maar het grote verschil met Kenia en andere Britse koloniën was, dat in Oeganda geen land werd onteigend. Afrikaans grondbezit werd er zelfs bevorderd, zoals de Fransen dat ook in Ivoorkust deden.

2.1 **Er kwamen weinig blanke kolonisten in Oeganda ondanks pogingen om er veel aan te trekken**

Daarom voerden de Britten in Oeganda een stelsel van privébezit in. Daar ontstond een nieuwe sociale en economische bovenlaag van boeren die gestimuleerd werden om handelsgewassen te verbouwen. Sommige koloniale ambtenaren bevorderden en verdedigden fervent de belangen van Afrikaanse boeren in Oeganda.²⁰ Katoen werd na de invoering in 1904 de snel groeiende ruggengraat van de economie in Buganda en de oostelijke provincies. Later kwamen er koffie, thee en suiker bij als commerciële gewassen. Door bezit in lokale handen te laten en handelsgewassen te stimuleren werden twee dingen bereikt: Oegandese Afrikanen bleven aan hun grond gebonden en verdienden goed geld. Zij hadden, net als de plantages van Indiërs en Engelsen, vaak te weinig arbeidskrachten. Daarvoor kwamen arbeiders uit Kenia, Rwanda en Burundi. Oegandezes trokken niet naar de stad; de meeste stadsbewoners waren niet-Afrikanen. In bedrijvigheid, zoals bij de Oost-Afrikaanse Spoorwegen, werkten Kenianen uit Nyanza, en geen Oegandezes. Oegandese boeren verdienden beter dan hun collega's in Kenia en Tanganyika. Zij investeerden in de opleiding van hun kinderen.

Transport was van groot belang voor de economische ontwikkeling van de regio. Historisch en geografisch was Oeganda een ideaal verkeersknooppunt. De productiegebieden in de regio werden via havens aan de kust van Kenia en Tanganyika met de wereldmarkt verbonden. Er kwam een verbinding met het rijke Congo en met de koper- en kobaltmijnen van Kasese in zuidwest Oeganda. De scheepvaart op de Grote Meren en de Nijl en de spoorwegen²¹ werden cruciaal voor Oeganda. Ook het belang van wegtransport nam snel toe. Vanuit Kampala groeide een web van wegen naar de handelssteden. De handel bleef er in handen van Indiërs, Libanezen en Europeanen.

Zwarte boeren produceerden tegen prijzen die anderen vaststelden: de overheid bepaalde de prijzen in overleg met Indiase en Europese handelaren. Werden die te laag dan verloren de Oegandese boeren hun belangstelling. Zwarten konden geen tussenpersoon zijn en hadden geen deel aan de raden voor economie en handel. De Buyers and Ginners Associations voor de handel en verwerking van katoen waren van Indiërs; die lieten geen zwarte medeburgers toe. Die Associaties drukten de prijzen voor de boeren. Afrikanen protesteerden dan wel, maar

²⁰ M.S.M. Kiwanuka roemde de Britse landbouw-ambtenaren Mr. Simpson en Mr. Spire (tussen 1915 en 1929). Vermeld in B.A. Ogot, *Kenya under the British Law, 1895-1963*, 1973, p. 319.

²¹ De lijnen Jinja – Namasagali, Tororo – Soroti, Bukote – Jinja werden aangelegd, met aansluitingen naar Lira, Gulu, Kampala en Kasese. Dat waren grootse werken.

de overheid luisterde daar niet naar. Onder Oegandezen bestond er te weinig eenheid om dit protest te kunnen bundelen, kanaliseren en harder articuleren. ‘Don’t try to run before you can walk’, zo sprak men hen belerend toe. Maar hoe moesten zij leren lopen als goede voorbeelden ontbraken en niemand het hen wilde leren?²²

Op eigentijdse blanke bezoekers maakte het Britse beleid in Oeganda wel een goede indruk. De Amerikaan Negley Farson reisde met zijn echtgenote Eve eind jaren ’30 dwars door Afrika: ‘De atmosfeer in Entebbe ademt een altruïstisch menslievend bestuur. (...) Je voelt meteen dat dit de manier is waarop het zou moeten gaan in Afrika. Dit is een inheems land dat door de Britten zo inheems mogelijk gehouden wordt. Tegelijk wordt het leengoed als Brits protectoraat correct beheerd. Als er sprake is van enige onderdrukking, dan is dat de onderdrukking van de ene inboorling door de andere, wat in Afrika geen onbekend verschijnsel is. En zelfs als de Kabaka van Buganda, de mugabe van Ankole en de mukama van Toro geen absoluut onafhankelijke heersers zijn, dan zal je toch moeten toegeven, zeker als je het willekeurige despotisme van Afrikaanse vorsten kent, dat zo’n toestand van controle door blanken waarschijnlijk het beste is voor de rest van de zwarte inwoners van Oeganda. De Kabaka is het meest hoogstaande voorbeeld van een onafhankelijke Afrikaanse koning.’²³

2.2 Missionarissen voerden westers onderwijs in als onderdeel van hun bekeringswerk

De eerste leerlingen waren kinderen van hoofden, koloniale werknemers en afgezette koningen. De Paters van Mill Hill begonnen al in 1902 in Namilyango. Twintig jaar lang wilde de koloniale overheid niet zelf het onderwijs financieren. Iedereen die onderwijs wilde genieten, werd daarom Christen. Moslims in Oeganda bleven daar lang buiten staan. Na 1925 begon de overheid zelf scholen op te richten en maatschappelijke organisaties uit te nodigen om ze te beheren. Tot het einde van de Tweede Wereldoorlog groeide het aantal scholen gestaag, parallel met toename van de onderwijsbegroting,²⁴ langs lijnen van ras en geloof, met aparte scholen voor katholieken, protestanten en moslims. Ook Aziaten werden naar godsdienst gescheiden. Pas vanaf 1957 begon echt integraal onderwijs. Toen ging in Oeganda 1 op de 14 kinderen naar school. Oeganda, Ghana en Zuid-Nigeria waren de koloniën waar de Britten het meeste in onderwijs staken. Maar de credits gaan toch naar de missionarissen. Waar missie en zending moeizaam gingen, kwam weinig scholing van de grond. Waar extreme armoede heerste, en onder veenomaden, gold hetzelfde. Missieposten bezetten doorgaans de mooiste, rijkste en beste plekken, daar waar

²² Dit was een vraag, of liever een argument, van C.Ehrlich, *The Ugandan Economy* in Oxford History of East-Africa, part II, pp. 395-475, 1965.

²³ N. & E. Farson, *Behind God's Back*, 1945, verslag van een lange reis door Afrika. Het citaat staat op p. 243. De Farsons hadden te doen met de arme negers in Kenia, snaptten niet waarom de Engelsen zo weinig deden om Tanganyika te ontwikkelen, walgden van de situatie in Zuid-Afrika, maar in Oeganda zagen zij iets moois. Als kolonialisme overal zo werd toegepast, dan zou alles beter zijn. Onder de Engelsen zouden Afrikanen het best af zijn (p. 15). Alleen jammer, volgens Negly, dat de Engelsen in tegenstelling tot de Fransen, niets snaptten van economie. Wel jammer dat de Farsons niets wisten over de voorgeschiedenis, en al evenmin iets over de meningen van Oegandese Afrikanen. Maar dit soort eigentijdse waarnemingen zijn wel heel boeiend.

²⁴ Investerings in het onderwijs in Oeganda van 1250 Uk £ in 1920, via 75.000 £ in 1950 naar 5 miljoen £ in 1960.

al enige mate van centrale organisatie bestond. Daar groeide het christelijke onderwijs, gefinancierd door de overheid met door de bevolking zelf opbracht geld. Medische voorzieningen en zorg ontwikkelden zich parallel met het onderwijs want missies stichtten ook ziekenhuizen en gezondheidsposten. Mengo Hospital was decennia lang beroemd. Een verspreid systeem ontstond van provinciale- en districtsziekenhuizen, gezondheidsposten (health centres) en medische hulpposten (dispensaries). Dit systeem werd het model voor Oost-Afrika. Daar bovenop kwam het nationale Mulago Hospital met medische opleidingen voor heel Oost-Afrika. Vanaf 1950 werd de koloniale overheid zelf verantwoordelijk voor de gezondheidszorg. In die jaren was de handelsbalans van Oeganda positief: een exportwaarde van 60,9 miljoen dollar stond tegenover 30,3 miljoen aan invoer. Dat compenseerde voor de verliezen van Kenia.

2.3 **Politiek nationalisme ontstond, samen met groeiende algemene onvrede, al vóór de Eerste Wereldoorlog**

Buganda bleef het bevoordeelde politieke en economische hart van de kolonie Oeganda. Het eerste verzet was, zoals zo vaak, religieus van aard. Volgens de 'Buganda Overeenkomst' van 1900 was alle traditioneel collectieve grond van de Baganda geprivatiseerd. Rond 1920 eisten bewegingen de teruggave van die voorouderlijke gronden aan de collectiviteit van de clans. Daudi Cwa II, de machteloze Kabaka van die dagen, steunde deze eis. Maar de koloniale bestuurders kregen hulp van de door henzelf aangestelde hoofden die intussen op de nieuwe manier eigen land hadden verworven. Verder protest was gericht tegen het Britse streven naar een verenigd koloniaal Oost-Afrika. Men was bang dat Oeganda het lot van Kenia moest delen, waar de beste grond voor blanke kolonisten was onteigend. De Lukiko van Buganda, de Young Baganda Association en de Young Basoga Association verwoordden dat protest. Vanaf 1940 namen eisen van Oegandese deelname aan politieke en economische besluitvorming toe. Nationalisten wilden af van de aangestelde hoofden die zij zagen als marionetten van de koloniale overheersers.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog moest Oeganda economisch zelfvoorzienend zijn en ook nog troepen, voedsel en grondstoffen leveren voor het Britse leger. Dat gaf een enorme stimulus aan de economie en aan het zelfvertrouwen. Toen de Britten na de oorlog weer tot de koloniale orde van de dag wilden overgaan, mislukte dat. Tijdens de Buganda Riots van 1945 werd Martin Luther Nsibirwa, de eerste minister van Buganda, vermoord, waarna het geweld verder aanwakkerde. De Uganda African Farmers Association ageerde tegen uitbuiting en uitsluiting van Afrikanen door Indiase en Europese ondernemers. Opstanden met meer geweld volgden. Lokale boeren wilden zelf hun producten vermarkten. Zij wilden echte zeggenschap in de Lukiko en op nationaal niveau, en meer mensen in de Legco. Vooralsnog bleef dit vooral iets van de Baganda en nam het geen extreem militante vormen aan. Er was vrij veel lokale autonomie en economisch ging het niet slecht. Er was weinig dwangarbeid en bijna geen grond was ten gunste van blanken onteigend. De Britten neigden naar een federaal systeem van Oegandese volken. Daarom mocht zich geen centraal politiek forum ontwikkelen.

In 1950 werd Sir Arthur Cohen de nieuwe gouverneur. Die voelde goed hoe de winden waaiden en hij was bereid om het vreedzaam te houden. In de jaren '50 voerde hij maatregelen in die beter waren voor Oegandezen, met meer verantwoordelijkheid voor beleid en uitvoering wat betreft onderwijs, gezondheidszorg, bouw en veeteelt. De Lukiko kreeg meer gekozen leden en op ministeries werkten meer Afrikanen. Maar de effecten op andere delen van het land waren nog miniem: dit beperkte zich nog steeds tot Buganda.

2.4 Het voorstel van 1953 om Oeganda, Kenia en Tanganyika in één federatie onder te brengen

De Kabaka en de Lukiko van Buganda verzetten zich daar tegen en Kabaka Mutesa II eiste onmiddellijke onafhankelijkheid. Dat maakte hem voor de Britten onbruikbaar voor hun verdere plannen. Zij deporteerden hem naar Engeland wegens 'het verbreken van de overeengekomen loyaliteit'. Rond de toen al groeiende crisis rond de Kabaka was in 1952 de politieke partij UNC opgericht, het Uganda National Congress met als doel alle Oegandezen te verenigen en samen voor onafhankelijkheid te vechten.

Het afzetten van de Kabaka was een grote blunder van de Engelsen, want Mutesa werd in één klap een volksheld, wat hij sinds zijn aantreden in 1940 nooit was geweest. De mensen werden bewuster. In 1953 stelde de gouverneur bij het wijzigen van de grondwet meer Afrikaanse vertegenwoordiging voor. Daarin bleven de Afrikanen nog wel numeriek in de minderheid, dus hun partijen wezen het af. 'Rassen' en 'stammen' bepaalden in het voorstel nog steeds de hiërarchie van de machtsverdeling. In 1954 kwam de 'Democratische Partij' er als tweede politieke partij bij, en kort daarna ook nog de 'Progressieve Partij'. Maar de echte drive zat in de UNC, met de ambitieuze en charismatische leiders Ignatius Musaazi, Joseph Kiwanuka en Abu Mayanja. Zij onderhandelden over het weer in functie stellen van de Kabaka en eisten rechtstreekse algemene verkiezingen. Hieruit kwam de 'Nieuwe Buganda Overeenkomst' van 1955 voort, met de belofte van experimentele rechtstreekse verkiezingen voor de Baganda in 1956. Oegandezen buiten Buganda claimden dezelfde rechten, en ook daaraan werd toegegeven. Maar vlak voor de stembusgang zagen de Kabaka en zijn adviseurs ineens het gevaar van verkiezingen. Zij eisten dat aan zekere juridische voorwaarden zou worden voldaan. Samen met Britse juristen zochten zij een methode om de belangen van de oude garde veilig te stellen en anderen uit te sluiten. Frederick Crawford, de nieuwe gouverneur, liet ze dat zoveel mogelijk zelf uitzoeken.

Aan de algemene rechtstreekse verkiezingen van 1958 deed Buganda niet mee. De Baganda hielden zelf indirecte getrapte verkiezingen waarbij de Kabaka en de Lukiko controle hielden op de keuze van de afgevaardigden. Michael Kintu's regering scheidde Buganda politiek af van de rest. Ankole, Karamoja en Bugisu, waar oude leiders soortgelijke angsten koesterden, volgden het voorbeeld van Buganda. Tien andere districten stemden wel rechtstreeks. Na deze verkiezingen waren in de 'Nationale Wetgevende Raad' van Oeganda 15 van de 25 gekozen leden Afrikanen. Ook in de ambtenarij vormden Afrikanen intussen de meerderheid. Er hing meer verandering in de lucht, want eind 1959 kwam het rapport van de Commissie Wild met aan-

bevelingen voor algemene rechtstreekse verkiezingen voor het hele land. De regering nam die over en organiseerde algemene verkiezingen voor heel Oeganda. Een nieuwe Uganda National Movement (UNM) kwam naar voren, met als leider Augustine Kamyu. De UNM was een echte door het Baganda-volk gedragen beweging met een bont scala aan lokale leiders en agenda-punten. Maar de beweging gebruikte al gauw intimidatie en geweld om haar eisen kracht bij te zetten. Daarom werd de partij verboden en de leiders werden verbannen naar Karamoja en Acholi-land.²⁵ De UNM ging ondergronds.

Intussen vielen de oudere partijen door conflicten uit elkaar. UNC was niet meer de ‘speur van de natie’. Een fractie daarvan, het Uganda People’s Congress werd geleid door Milton Obote. Zijn UPC had geen voet aan grond in Buganda. De Democratic Party (DP) was nog wel van enig belang. Daar nam Benedicto Kiwanuka in 1958 de leiding over van Mugwanya. De DP werd algemeen gezien als een ‘katholieke truc om de macht te pakken’. De nieuwe United National Party (UNP) van Apollo Kironde uit Ankole leefde maar kort. De kunstmatige verzameling van uiteenlopende volken en streken bleef problematisch. In 70 jaar koloniale bezetting deden de Engelsen weinig om nationale eenheid te bevorderen; hun eenzijdige inzet op de Baganda bevorderde juist de verdeeldheid. Het hele noorden van Oeganda telde niet mee; dat zagen de koloniale bestuurders als een ongeordend uitloopegebied van Soedan en Kenia. Te weinig Afrikanen waren opgeleid; de meeste geschoolden waren ambtenaren in Kampala of Entebbe, maar die bleven uitgesloten van politieke activiteit.

Bij de verkiezingen van 1960 koos het regiem van de Kabaka voor volledige boycot en intimidatie als middel om de positie van Buganda in het Oeganda van de toekomst veilig te stellen. Zodoende won de DP van Kiwanuka de meeste stemmen. Mensen rond de Kabaka kregen spijt van hun opstelling, want nu stonden zij vlak voor de onafhankelijkheid buiten de macht. Zij vormden toen een nieuwe partij, Kabaka Yekka (KY, Alléén de Koning) die zich als een lopend vuurtje door Buganda verspreidde en de DP bedreigde. De KY beperkte zich strikt tot de belangen van de Bugandese monarchie en kwam niet in andere districten.

Desondanks gaf een lijstverbinding met de UPC van Milton Obote de KY een status waardoor die als ‘nationale partij’ mee mocht doen aan de Constitutionele Conferentie die voorzeten deed voor de Eerste Grondwet van Onafhankelijk Oeganda van 1961. KY kreeg het compromis erdoor dat Buganda in het toekomstige Oeganda als enige regio zonder verkiezingen de eigen afgevaardigden voor de Nationale Assemblee mocht nomineren. In maart 1962 verleenden de Engelsen Oeganda zelfbestuur, met hun kandidaat Benedicto Kabimu Kiwanuka van de DP als premier van de overgangsregering. In april 1962 moesten algemene verkiezingen aangeven welke partij Oeganda naar de onafhankelijkheid zou gaan leiden. Dat werd met overweldigende meerderheid de UPC/KY-combinatie, en de DP werd volkomen weggevaagd. Dr. Apollo Milton Obote werd zo de nieuwe premier. Hij vertrok naar Londen om voorwaarden voor volledige onafhankelijkheid te bespreken. Die werd op 9 oktober 1962 gerealiseerd.

²⁵ Het is interessant te noemen dat deze gemarginaliseerde regio’s ook toen al moesten dienen als verbanningsoord voor opstandige Oegandezen uit de centrale regio.

2.5 In Kenia nam in 1895 de Britse imperiale staat het bewind over van de failliete IBEAC

Sinds 1888 was IBEAC, de Imperial British East Africa Company, actief in Kenia. Maar er was wanbeheer en de kosten van de militaire acties liepen te hoog op. Er waren enkele beveiligde handelsroutes, maar echt beheer en beleid ontbraken. Daarom werd Kenia van 1895 tot 1905 vanuit Zanzibar door Britse diplomaten als protectoraat bestuurd. Doorgaans koloniseerden de Britten volgens het principe van 'indirect bestuur', waarbij 'erfelijke', in praktijk vaak door Engelsen aangestelde, hoofden namens de koloniale overheid de onderdanen bestuurden. Later kwam Kenia rechtstreeks onder het Colonial Office in Londen. De eerste Resident Arthur Henry Hardinge moest er het Britse gezag consolideren.

Hij merkte al gauw dat de bevolking geen behoefte had aan Britse overheersing en dat de volken zelfs bereid waren om voor hun vrijheid te vechten. Het begon met opstanden van Mazrui-clans langs de kust die zich naar andere volken uitbreidden tot een brede verzetsbeweging. De Britten haalden toen troepen uit India om dat verzet te breken, wat ze na negen maanden strijd ook lukte. Daarna gebruikten zij Arabieren uit Oman om het protectoraat Zanzibar en de Keniaanse kuststrook voor hen te besturen. De meeste Mazrui's weken toen uit naar het toen nog Duitse Tanganyika. Meer naar het noorden weigerden de Ogaden- en Somali-volken van Jubaland zich te laten onderwerpen. Tot 1925 kregen de Engelsen ze niet onder de duim. Dus droegen zij Jubaland over aan de Italianen die het graag bij hun Somalië inlijfden.

In het binnenland van Kenia deden de Britten nog geen moeite om een bestuur op te zetten. De aanleg van de Oeganda-spoorlijn was hun eerste prioriteit vanwege het economische en strategische belang ervan. Dertienduizend Indiase koelies bouwden samen met duizenden Afrikanen aan die lijn. Het moest snel gebeuren, want voorkomen moest worden dat volken rond de spoorlijn aanslagen pleegden. Hardinge stelde blanke ex-werknemers van de failliete IBEAC aan om vanuit de handelscentra Mumias, Nyanza, Kikuyu en Machakos rust en orde te handhaven, arbeiders te rekruteren en voedsel te leveren voor de spoorbaanwerkers. Indiase handelaren trokken samen met de spoorbaan naar het binnenland op. Dit ging allemaal vooraf aan de effectieve bestuurlijke controle van de kolonie. Met behulp van antropologen begon de overheid alvast inheemse volken te onderzoeken en te denken aan indeling van de kolonie op basis van gefixeerde 'stamgebieden'. De term 'stam' was een eigentijds bedenksel van koloniale ambtenaren en antropologen.²⁶ In feite ging het over volken met eigen onderscheiden taal en cultuur met daarbinnen clangroepen; nazaten van een gedeelde feitelijke of fictieve voorouder, met veel onderlinge vermenging.

Het protectoraat ontwikkelde zich snel in de richting van een echte kolonie. Charles Eliot verving in 1900 Hardinge als resident. Hij vond Zanzibar en Mombasa te ver van het centrum liggen en maakte daarom Kamp Nairobi in het land van de Kikuyu's tot hoofdstad. Nog steeds

²⁶ Duidelijk moge zijn dat op deze manier tot dan toe dynamische volken en hun interacties werden bevroren en gefixeerd in een eeuwigdurende koloniale momentopname.

accepteerden veel Keniaanse volken de Britse overheersing niet. Tussen 1900 en 1908 waren er militaire acties tegen de Nandi, Embu, Gusii, Kipsigis en Luhyua. De Maasai-groepen Il-Oikop en Il-Maasai voerden zelf nog een onderlinge oorlog. Diverse volken raakten tussen de vechtende partijen versplinterd. Eind 19^e eeuw was er een ernstige uitbraak van cholera, pokken en runderpest. Ontwortelde Maasais verhuurden zich toen aan het Britse leger en hielpen het om andere volken te onderwerpen. Andere Maasai-groepen werden geassimileerd binnen de volken Kikuyu, Kamba en Mumias waarvoor zij strijders werden. De Afrikaanse bevolking van Kenia was verzwakt en verdeeld, maar nog niet verslagen.

Vanaf 1904 trok Eliot blanke kolonisten aan voor zijn protectoraat. Het klimaat en de vruchtbaarheid maakten de hooglanden geschikt voor blanke vestiging. De eerste settlers kwamen uit Zuid-Afrika. Later kwamen er ook uit Engeland, de VS, Australië, Canada en Nieuw Zeeland. Het werd nodig geacht om in Kenia een loyaal en beschaafd blank domein op te bouwen onder gezag van de Britse Kroon. Het aantal blanke kolonisten groeide gestaag. Zij wilden een stem krijgen in de politiek en geen handarbeid verrichten in een land met zoveel goedkope zwarten. Het koloniale bestuur van Kenia liet al gauw arme verloederde blanken oppakken en naar Bombay deporteren. Wat overbleef was een herenras van meer welgestelde blanken die zich eigenaren van het land waanden, met een spotgoedkoop, onbeperkt arbeidsreservoir bij de hand.

Pas in 1905 werd Kenia officieel een Britse kolonie. Het Indiase volksdeel had er toen al veel invloed. De speciale commissaris voor Oeganda noemde Oost-Afrika zelfs het Amerika voor de Hindoes. Maar de hooglanden moesten exclusief voor blanken gereserveerd blijven. Voor ondernemende Indiërs waren er de handelsstadjes, de havensteden, de hoofdstad en vestigingen langs de spoorlijn. Blanke kolonisten voelden zich door de opmars van de Indiërs bedreigd en eisten scheiding van rassen. Indiërs van hun kant eisten volledige gelijkheid voor de wet met politieke rechten inclusief kiesrecht. Door de verplaatsing van het koloniale bestuurscentrum en de spoorwegen naar Nairobi werden de Swaheli's en Arabieren van Mombasa en Zanzibar als invloedrijke groepen min of meer uitgeschakeld. En de door de kustvlakten trekkende Mijikenda en hun vee werden getroffen door epidemieën en hongersnood. Deze volken namen steeds meer kustgebied in beslag, zodat Swaheli's met hun handelsnetwerken de binnenlanden introkken en nieuwe relaties met andere volken aangingen. Tussen 1908 en 1930 legden Swaheli's en Arabieren grote stukken aan de kust bloot met gebruik van slavenarbeid om plantages aan te leggen voor door de Europese markten gevraagde gewassen: sisal, kokos, cashew, citrusfruit en ananas. Mijikenda, Swaheli en Arabieren bleven concurreren over het land langs de 10 mijl brede kuststrook.

2.6 Ooit trokken Kikuyu's uit het gebied rond Mount Kenya het Kiambu-gebied binnen

Daar leefden zij al langer op het land rond de nieuwe hoofdstad en al gauw waren zij de favoriete zwarten van blanken en Indiërs. Zij leerden handel te drijven en goederen te produceren. Hun kinderen kregen het begin van onderwijs. De Nandi, een subgroep van de Kalenjin, namen veel instituties en organisatievormen van de Maasai over en ontwikkelden zich tot een sterke

militaire macht in de Rift Valley. Afrikanen waren altijd al gewend om cultureel en organisatorisch van elkaar te lenen en te leren.

Aan het Victoriameer werden de aan de Acholi's verwante Luo's rond 1900 een sterke gemeenschap. Zij gaven het nomadisme op en gingen aan gemengde landbouw en veeteelt doen. Andere volken lieten zich in het Luo-volk opnemen of werden er in opgenomen. De Britse kolonisten moesten dus hun gezag vestigen over steeds veranderende lokale samenlevingen, met beweging, migratie, absorptie, assimilatie. Het statische Britse stam-begrip ontkende die beweeglijkheid. De overheid zette zelfs stamgebieden om in gefixeerde administratieve en politieke eenheden en verbood intertribale mobiliteit.

Het Oegandese Bugandamodel kon in Kenia niet werken. Toch wilden de Engelsen deze kolonie door eigen hoofden laten besturen, uitgaande van de streng hiërarchische opvatting van rangen en standen zoals die leefde in het uiterst gelaagde Engeland van die tijd. In Kenia kwam de feitelijke uitvoering in handen van onervaren, slecht opgeleide, snel overwerkte koloniale ambtenaren. Niemand verwachtte iets goeds 'so long as Civil Servants were enlisted from the gutter'.²⁷ Als onbenullen gekwalificeerde ambtenaren hadden onbeperkte macht over 'uneducated and simpleminded natives', wat in veel gevallen leidde tot hoogmoed en machtsmisbruik. Ambitieuze, slimme Afrikaanse jongeren die Swahili spraken of karavaanleiders waren geweest, werden aangesteld als hoofden van gemeenschappen die geen hoofden gewend waren. Die zag men als pionnen van de koloniale macht. Traditionele oudsten en priesters miskenden en boycotten hen en mobiliseerden hun geheime genootschappen. Uit die gemeenschappen trokken veel jongeren naar bossen of steden om onder die vreemde hoofden uit te komen. Sommige traditionele leiders die er nog waren, zoals die van Mumias-Wanga in het westen, Lenana-Maasai in de Rift, en de wa'Ngombe Kikuyu's in het centrum kozen eieren voor hun geld. Zij hadden de koloniale politieke en militaire steun nodig om zelf te kunnen overleven. Veel nieuwe hoofden werden rijk en machtig; het hoofdmanschap werd een corrupte instelling bovenop de sociale en politieke structuur van de lokale volken; voor ambitieuze, van de samenleving losgeraakte Afrikanen was dit een kans om op te klimmen.

2.7 Sinds de instelling van het protectoraat ontwikkelden de christelijke missies zich sterk

In 1906 waren in het binnenland al 58 missieposten. Zij trokken vooral leerlingen aan uit traditionele gemeenschappen met beperkte vooruitzichten; kinderen van mensen die door ont-eigening landloos werden, van de gehavende Maasai-groepen en van ontheemden als gevolg van honger en epidemieën. Dankzij modern westers onderwijs werden zij sociale klimmers. Pragmatisch accepteerden zij christendom en onderwijs, maar tegelijkertijd waren zij in staat en bereid om de westerse cultuur en het blanke onderwijs af te wijzen. Zulke mensen leidden de eerste religieuze revolutionaire of protopolitieke bewegingen van de jaren '20. Een voorbeeld

²⁷ Sir Clement Hill van het Foreign Office bij zijn bezoek aan de kolonie, geciteerd door B.A. Ogot, *Kenya under the British Law, 1895-1963*, p. 261.

is de Nomia Luo Mission van John Owalo die christelijk onderwijs kreeg in Kikuyu en Maseno. In 1907 zou god hem rechtstreeks opgedragen hebben om zijn godsdienst te stichten. Jahweh vertelde hem: ‘Vanaf nu ben jij mijn boodschapper en de drager van mijn scherpe zwaard. Ik eis van jou dat je het hoog opgericht houdt. Elke persoon die jouw boodschap aanhoort en begrijpt, moet het samen met jou vasthouden. Elkeen die het weigert, zal eenzaam achterblijven.’²⁸ In 1910 begon hij zijn eigen onafhankelijke kerk, de Luo Missie die God mij gaf. Hij ontkende de goddelijkheid van Christus die voor hem wel de zoon van god was, en ook diens profeet. John zag in visioenen de hemel waar geen plaats was voor Indiërs, Blanken en Goanezen. Binnen een jaar had hij 10.000 volgelingen. Zij stichtten eigen scholen.

Soortgelijke bewegingen in Kamba, Gusii en Luo van de predikers Siotune wa Kathuke en Kamba in het ene geval, en Mumbo in het andere, waren radicaler. Zij ontkenden westerse en christelijke waarden en preekten terugkeer naar het authentieke Afrikaanse leven. In Kitui en Machakos organiseerden zij kilumi-dansen waar een vertoornde geest een ongetrouwd meisje als medium gebruikte om te prediken tegen de blanken en hun regering. De weduwe Siotune en haar kameraad Kamba organiseerden een ngai ngoma, een dans voor god, waarna zij hun aanhangers verboden om voor blanken te werken en aan hen belasting te betalen. De Mumbo cultus verzette zich tegen alles wat blank was, verbood het dragen van westerse kleding, en gebood om het haar te laten groeien. Aanhangers moesten zich kleden in koeienhuiden en geitenvellen. Dan zou god alle blanken en Indiërs weghalen. Ook zij kregen veel volgelingen en ‘van alle kanten dreunden dreigend de drums.’²⁹ De koloniale overheid stuurde troepen op hen af en deporteerde de leiders. Ook andere opkomende volksleiders werden afgevoerd. De bewegingen in Machakos, Kamba, Zuid-Nyanza en Gusii gingen ondergronds en onderhuids door, tot zij in 1940 samenvloeiden tot meer politieke bewegingen, waarvan de Mau-Mau de belangrijkste werd.

2.8 In 1914 kwam de Eerste Wereldoorlog naar Oost-Afrika

De koloniën in Oost-Afrika moesten soldaten en dragers leveren voor het Britse legeronderdeel, de King's African Rifles. Voor Kenia werden het 10.000 soldaten en 200.000 dragers. Zo'n 50.000 van die dragers stierven door ontbering en slechte behandeling. De bevolking moest ook veel slachtvee en voedsel leveren en de hoofdelijke belasting werd flink verhoogd. In die oorlog ontdekten Afrikaanse soldaten dat blanken zwak en laf konden zijn en in gevechten niets meer waard waren dan zichzelf. Ook zagen zij dat blanken ondanks hun pretenties niet alles konden of wisten. De almachtig gewaande Duitsers werden belegerd in Burundi, Rwanda, Oeganda, Tanganyika, Nyasaland en Zuid-West Afrika; gebieden die na de oorlog onder Engels koloniaal bestuur kwamen, wat de Afrikanen niet ontging. De blanke viel in zijn eigen oorlog van zijn voetstuk. Die boodschap kwam mee met overlevende soldaten.³⁰

²⁸ B.A Ogot. *Zamani: A Survey of East African History*, p. 262.

²⁹ K.J. Junius Ingerman. *Dreigend Dreunen de Tam-Tams*, p. 49.

³⁰ De Eerste Wereldoorlog in Oost-Afrika, gezien vanuit Brits koloniaal-militair perspectief, is gedetailleerd beschreven door C. Miller, *Battle for the Bundu: The First World War in East Africa*, 1974. De Nigerian

Na de oorlog kregen blanke kolonisten meer voordelen en privileges ten koste van Afrikanen en Indiërs. Het betrof rechten, inspraak in het bestuur en verdubbeling van blanke immigratie. Afrikanen mochten niet meer zelfstandig voor hun levensonderhoud en voedselvoorziening zorgen. Zij werden verplicht om in loondienst te werken om genoeg geld te verdienen om aan de blanken belasting te betalen en hun voedsel te kopen. Dat kon alleen op boerderijen en plantages van kolonisten of in de groeiende steden; altijd ver van huis. In 1918 en 1919 stierven honderdduizenden Oost-Afrikanen aan pokken, Spaanse griep en honger. Dat bracht de koloniale regering in Kenia niet op andere gedachten. Vanaf 1920 moesten de hoofden volgens de 'Native Ordinance Wet' mensen leveren voor verplichte arbeid. Zij konden elke man dwingen om zonder betaling 60 dagen per jaar te werken. Iedereen die niet kon aantonen in loondienst te werken, mocht aan dwangarbeid worden onderworpen. Weglopers en onderduikers werden criminelen genoemd, en de straffen waren zwaar. Na een paar jaar werkte driekwart van de arbeidsgeschikte bevolking full time. 'De oude slavenhandel kon niet erger zijn geweest dan deze moderne manier van ronselen' meende de Keniase historicus Bethwell Ogot. Velen stierven door honger, ziekte of mishandeling.

Kolonisten kregen de goede grond en Afrikaanse Kenianen werden steeds meer samengeperst in dichtbevolkte, minder vruchtbare stamgebieden tussen de kolonistengebieden in. Die tribal reserves waren als de thuislanden van Rhodesië en Zuid-Afrika. Mannen mochten er alleen uit met pasjes waarop stond dat zij in loondienst werkten. Volgens de Residence Natives Order mochten zij zich wel ver weg van hun eigen mensen op het land van de werkgever vestigen. Onder de bevolking groeide onrust en boosheid. De hoofden werden strenger. Dansen en drinken werden beschouwd en beboet als uitingen van luiheid en tribale achterlijkheid. Vrouwen en kinderen werden steeds meer opgeëist voor werk in de huizen van blanken, waar veel vrouwen en meisjes zwanger werden. Vanaf 1920 nam de werkdruk nog meer toe na verhoging van de belastingen en reductie van de lonen met 66%. Blanken hadden politiek en economisch alles in handen. Zij misbruikten, onderdrukten, discrimineerden en exploiteerden het steeds meer gefrustreerde, nog als altijd verdeelde volk.

2.9 Als reactie vormden Afrikaanse en Indische gemeenschappen eigen politieke organisaties

In 1921 ontstond de Young Kavirondo Association die vooral op de Luo- en Luhya-volken steunde. Toen volgden de East African Association en de Young Kikuyu Association, in Nairobi opgericht door Harry Thuku, met Kikuyus en Kambas als leden. Thuku bepleitte intertribale samenwerking en haalde ook Maasais binnen: 'Wij zijn één familie. Er is geen verschil tussen de volken van Kenia.' Zijn beweging zocht ook samenwerking met invloedrijke Indiase families: de Jeevanjees, de Dessais, de Virjees. Interessant was dat deze bewegingen werden geïnitieerd

Brigade deed grootse werken in dienst van de Engelsen. Die gebruikten de K.A.R. (King's African Rifles), Punjabis, Kashmiris, en Nepalese in Oost-Afrika om de Duitsers te verdrijven uit Tanganyika, Ruanda-Urundi, Nyasaland en Oeganda. Deze oorlog werd ook boeiend beschreven in het boek *An Icecream War* van W. Boyd, 1982.

door jongeren die onderwijs hadden genoten, Christen of Moslim waren en de westerse cultuur hadden leren waarderen. De nomadische volken van de savannen bleven buiten deze dynamiek; die waren hoogstens interessant voor jagers en reizigers. Aanvankelijk negeerden de koloniale bestuurders de associaties, maar in 1922 sloten zij Harry Thuku op en deporteerden hem naar Somalisch Juba. De nieuwe vrijgevochten Kenianen waren in hun ogen ‘gedetribaliseerde zwarten die buiten de indirect law vielen’. De christelijke missie zag een gevaar in de christen-moslim-hindoe alliantie die een ander soort onderwijs eiste, en wilde daarom meer controle op het onderwijs, mits de overheid dat financieel en politiek steunde.

Veel Indiërs werkten wel met een dubbele agenda. Die wilden op gelijke voet met de blanken worden behandeld en hadden eigenlijk geen boodschap aan hun zwarte medeburgers. Zij verzetten zich ook tegen beperking van de immigratie uit India. De Brits-koloniale regering in India steunde hen daarbij. Maar voor de Britten mocht er maar één heersend ras zijn, en dat was blank. Meer oriëntaalse invloed vonden zij slecht voor de zwarten. De kerken steunden dat beleid. In 1923 was er in Londen een conferentie over ‘The Indian Question’. Zowel Britten als Indiërs pleitten daar voor een eigen goede rol bij het beschermen van de belangen van de zwarte Afrikanen. De oplossing werd een halve: Indiërs vielen niet meer onder de segregatie- en beperkingswet, maar de hooglanden bleven blank. Er kwamen wel Indische afgevaardigden in de ‘Wetgevende Raad van de Kolonie’.

De regering in Londen wilde de blanke kolonisten in Kenia kort houden; geen schijn van kans dat die de macht in de kolonie konden overnemen. Dat stond prachtig geformuleerd in het ‘White Paper’ dat na de conferentie werd opgesteld: ‘Kenia is primair en vóór alles een Afrikaans grondgebied. Zijne Majesteit’s regering vindt het nodig om duidelijk als haar mening vast te leggen dat de belangen van de Afrikaanse inboorlingen boven alles moeten staan en dat, wanneer deze belangen in botsing komen met die van de geïmmigreerde rassen, de eersten de voorrang moeten krijgen. Vanzelfsprekend zullen de belangen van de Europese, Indische en Arabische gemeenschappen volledig worden gerespecteerd. (...) Maar in het Bestuur van Kenia beschouwt Zijne Majesteit’s Regering zich als uitvoerend van een opdracht in vertrouwen namens de Afrikaanse bevolking, en omdat zij niet in staat is om dit toevertrouwde pand te delegeren of te delen, zal zij zichzelf wijden aan de bescherming en de vooruitgang van de inheemse rassen.’³¹

Met deze formulering van de White Man’s Burden wilde de koloniale regering een probleem oplossen door een ander te creëren: de belofte van voorrang voor Afrikaanse belangen. Opvallend is het grote verschil tussen de hiervoor en hierna beschreven koloniale praktijk en deze hooggestemde morele en politieke voornemens van de regering in Londen. Was hier sprake van een ombuiging van de koloniale koers, van een nieuw verlicht beleid? Het verschil treft als ironisch, want in de praktijk werden in de kolonie de drie bevolkingsgroepen nog steeds gescheiden behandeld. De hiërarchische scheiding van rassen bleef gehandhaafd, met blanke Europeanen aan de top, gekleurde Indiërs en Arabieren in het midden en zwarte Afrikanen

31 B.A. Ogot. *Kenya under the British Law*, p. 271.

onderaan. De elites van die groepen hadden sociaal en cultureel wel contact met elkaar, want ‘ware adeldom’ kende in het Britse denken geen ras. Het instituut van de Native Reserves werd verder uitgewerkt. De 23 negerreservaten werden in 1926 officieel. Zij vielen direct onder de Britse Staatssecretaris voor de Koloniën. In veel reservaten was de bevolkingsdruk meteen al te groot, terwijl de individuele blanke kolonist gemiddeld 2.000 hectaren van de beste grond kreeg. Van de Blanke Hooglanden bebouwden de kolonisten in dat jaar maar 9% effectief, maar zwarten mochten niet wonen of werken op ongebruikt of onbebouwd land.

Zij ontdekten dat voor blanken afspraken en wetten alleen golden als die daar zelf voordeel van hadden. Dat bleek toen men in West-Kenia in 1931 in een negerreservaat goud vond. Meteen werd de Native’s Trust Ordinance van 1930 aangepast. Voortaan viel grond waarin delfstoffen werden aangetroffen wettelijk buiten de inheemse gronden, en de bevolking mocht daar zelfs worden weggejaagd. De Afrikaanse bevolking van Kenia werd nadrukkelijk geconfronteerd met schaarste, willekeur en onveiligheid. Klachten en onrust leidden tot instelling van een staatscommissie voor onderzoek naar bepaalde kwesties aangaande het landprobleem in Kenia.³² In 1934 bepaalde deze commissie tot grote opluchting van de kolonisten dat voor hen 414.398 km² van de beste grond bleef gereserveerd. In 1939 werd dat nog eens bevestigd. De grootte en het aantal van de inheemse reservaten bleven ongewijzigd. Contacten beperkten zich als tevoren tot loonarbeid, dwangarbeid en verplichte seksuele beschikbaarheid. In de Afrikaanse sector moesten sociale, politieke en economische processen via gescheiden tribale wegen en met toestemming en een pasje. Hen werd zelfs verboden om andere stamgebieden te bezoeken of om met iemand van een andere stam te trouwen.

Het Engelse koloniale systeem bleef worstelen met een interne tegenstelling. In Brits West-Afrika en Oeganda werden de volken ontwikkeld door Afrikanen, waarbij hoofden in dienst van de kolonie een belangrijke rol speelden. Die werden geleid, aangestuurd en gecontroleerd door een klein aantal Britse ambtenaren, handelaren en bedrijven. Maar in Zuid-Afrika, Rhodesië en Kenia³³ bezetten blanke kolonisten de beste gronden terwijl Afrikanen werden opgehoopt in Tribal Trust Lands of Native Reserves. Blanke kolonisten hadden doorgaans geen behoefte om ontwikkeling van Afrikanen toe te staan en verzetten zich tegen de druk van de centrale overheid om die in hun eigen continent prioriteit te geven. Niet de Afrikanen, niet de Kroon of de regering in Londen, maar de blanke kolonisten moesten volgens henzelf Kenia leiden. Deze spagaat werd in 1934 opgelost door de uitvinding van het dubbelzijdige beleid, de dual policy door Leopold Amery, de Staatssecretaris voor de Koloniën: ‘Nergens in de tropen is een beter land voor blanken... Dit is een beleid dat erkenning geeft aan ons regentschap over zowel de inheemse bevolking die wij ter plekke aantreffen en waarvoor het onze plicht is ze vooruit te helpen en op alle mogelijke manieren te ontwikkelen, maar ook over de hele mensheid voor de meest optimale ontwikkeling van alle grondgebieden, en wel voornamelijk met betrekking tot

³² De Commissie Carter, benoemd door de staatssecretaris voor de koloniën. Zie B.A. Ogot, *Kenya under the British Law, 1895-1963*, p. 273.

³³ ...en in de Franse kolonistenkolonie Algerije...

diegenen die van ons eigen ras zijn en die het tot hun taak hebben gemaakt om die ontwikkeling te helpen bevorderen.’³⁴

Hiermee was al na tien jaar het ‘White Paper van 1923’ met de White Man’s Burden, definitief van de baan. Europa leed in de jaren ’30 onder een economische crisis en steeds meer Europeanen vertrokken naar de koloniën. Systematisch werd veel geïnvesteerd in de exportlandbouw van de kolonisten en bijna niets in de inheemse landbouw. Een blanke boer in Kenia kreeg voorzieningen voor scholing, leningen, aankoop van materialen, vermarkting, onderzoek en goedkope arbeid. De Afrikaanse bevolking kreeg niets. Dezelfde grote verschillen bestonden voor medische diensten, onderwijs, wegaanleg en sport. Ook het Indiase volksdeel werd gestimuleerd en van diensten voorzien. In Oeganda werd wel veel geïnvesteerd in moderne landbouw door Afrikanen; dat land werd zelfs een groot exporteur van door Afrikaanse ondernemers geproduceerde katoen en koffie. Kenia exporteerde uit de inheemse economie alleen wat huiden. De uitvoering van het duale beleid in Kenia was in praktijk eenzijdig gebaseerd op een hardnekkige raciale hiërarchie.

2.10 In 1938 werd het onderwijsbeleid van de kolonie Kenia bijgesteld

Blanke kinderen tussen de zes en de zestien jaar moesten volledig en goed onderwijs krijgen. Indiase kinderen konden volstaan met basisonderwijs. Onderwijs voor Afrikanen moest gericht zijn op het leveren van administratieve en technische ondersteuning en het met enige verantwoordelijkheid onder hoofden kunnen werken. Zij werden klerken, junior-ambtenaren en lagere technici. In 1939 kreeg in Kenia 12% van de Afrikaanse kinderen enige vorm van onderwijs. Van de blanken gingen alle kinderen naar school en van de Indiërs meer wel dan niet.

Een andere fundamentele ongelijkheid betrof financiering van de koloniale dienstverlening via belastingheffing. Blanken betaalden geen belasting. Diensten aan hen werden gefinancierd uit de koloniale staatskas. Maar de Local Native Councils moesten hun onderdanen wél belasten voor de financiering van bestuur, onderwijs, gezondheidszorg en andere voorzieningen. Dit kwam bovenop de aanzienlijke African Hut and Poll Tax, een belastingaanslag op de behuizing en het aantal personen, die naast de heffing op de invoer van goederen de grootste inkomensbron van het koloniale bestuur was. Dit blijkt uit analyse van cijfers uit de jaren 1925-1937. De meeste inkomsten voor de kolonie kwamen uit Afrikaanse bronnen, zeker als men er rekening mee hield dat Afrikanen op de meeste goederen ook nog eens indirect belasting betaalden. En onderbetaald werden ze allemaal. Lord Moyne, Baron Walter Edward Guinness, vond na nauwgezet onderzoek in 1932 dat de inheemse bevolking bijzonder weinig diensten kreeg maar wel royaal bijdroeg aan de koloniale dienstverlening aan blanken en Indiërs. Hij stelde, zonder succes, belastingverlaging voor Afrikanen en -verhoging voor de anderen voor.³⁵

³⁴ B.A. Ogot. *Kenya under the British Law, 1895-1963*, p. 275.

³⁵ M.R. Dille. *British Policy in Kenya Colony*, 1966, ref. naar p. 104 e.v. waar zij het *Moyne Report* bespreekt.

De gescheiden ontwikkeling speelde ook op politiek gebied. Blanken waren verantwoordelijk voor het beleid van de kolonie. Voor Afrikanen was een rolletje weggelegd in lokaal bestuur en tribale politiek, zonder inspraak in het grotere beleid. De blanken bestuurden hun eigen districten op de hooglanden, en ook de steden bestuurden zichzelf zonder zwarte inbreng. Ook de half miljoen Kenianen die op blanke bezittingen woonden en werkten, kregen geen inspraak. Steden waren nieuwe verschijnselen; zij volgden de opkomst van Britten, Indiërs en Arabieren. Ook die werden aangelegd en bestuurd langs raciale lijnen: met Europese, Indische en Arabische wijken, en verder weg liggende, streng afgescheiden, inferieur gehouden zwarte buitenwijken. In Nairobi waren zwarte Kenianen numeriek in de meerderheid, maar zij hadden geen enkele stem in het stadsbestuur. Dat gold ook voor de steden Nakuru, Kisumu, Eldoret, Kitale, Nyeri, Nyanyuki en Thika. Mombasa was van oudsher een gemengde stad met Arabische meerderheid. Dat bleef ook zo bij wijze van uitzondering.

De Districts Associations, de massabewegingen en de jongens van missie en zending bleven zich roeren. In 1925 kwamen er Local Native Councils waarin volkshoofden, oudsten en afgevaardigden van de associaties met de districtscommissaris overlegden. Dat was een poging om jonge activisten in te kapselen en om te vormen tot ‘verantwoordelijke Afrikanen’. Daarmee wilde de overheid transtribale associaties zoals die van Thuku om zeep helpen. Zwarten moesten in het hok van de eigen stam blijven. Toch zagen opkomende Afrikaanse politici in de lokale raden een mogelijkheid om hun grieven te uiten. Zeker in het begin werd naar hun inbreng geluisterd. Zelfontplooiing via westers onderwijs, economische activiteit en deelname aan de politiek waren het recept voor vooruitgang van zwarte Kenianen: Europeanen moesten worden bevochten met hun eigen wapens. De belangrijkste associaties waren nog steeds de KTWa, Kavirondo Taxpayers and Welfare Association (Luo), en de KCA, Kikuyu Central Association met Harry Thuku – pas in 1930 terug uit gevangenschap – daarna weer als voorzitter. Andere waren de Ukamba Members Association, de Taïta Hills Association en de North-Kavirondo Central Association. Het waren vooral welzijnsorganisaties voor verbetering van de situatie van eigen volk, met onderwijs, betere landbouw en goede voeding.

Jomo Kenyatta was de eerste hoofdredacteur van het blad Muigwithania van de KCA. In 1938 schreef hij: ‘Als het Kikuyu-volk, waaronder ik ook de Embu en de Meru reken, een belangrijke stam willen worden, dan moet het net als de Europeanen ondernemend, betrouwbaar, geduldig, gelukkig en samenwerkingsgezind zijn. Een goed geschoold volk verslaat elke ongeschoolde stam of natie. Herinner je dat anderen zoals de Baganda heel goede boeren werden. Zij namen hun kinderen mee naar Europa. Als die terugkomen, dan nemen zij hoge posities in van waaruit zij hun land en hun mensen helpen. Dat komt allemaal doordat de Europeanen zo goed zijn opgeleid.’³⁶

De kwesties van ontwikkeling en zelfverbetering leidden tot scheuring in de KCA. Een helft onder Thuku vond dat KCA-leiders geen fulltime politici in eigen belang mochten zijn, maar zij moesten die roeping bij voorkeur combineren met een baan of een boerenbedrijf. Jesse Ka-

36 B.A. Ogot. *Kenya under the British Law, 1895-1962*, p. 282.

riuki en Joseph Kangete kozen voor de politiek als volledig beroep. B.E. Kipkoror toonde in zijn studie aan dat deze verbeterde, progressieve, jonge Afrikanen van de periode tussen de twee wereldoorlogen na de onafhankelijkheid de belangrijkste posities gingen innemen. Hij noteerde de namen van toekomstige politieke families van Kenia. Enkelen waren, net als Kenyatta, via missiescholen in Engeland of Schotland geweest voor vervolgoopleidingen. Al deze families claimden na de onafhankelijkheid macht en invloed.³⁷ De nomadische volken van de noordelijke savannen waren hierbij nog steeds niet betrokken; de Maasais van de zuidelijke vlakten slechts marginaal.

2.11 De Tweede Wereldoorlog bood blanke kolonisten een goede kans om hun positie steviger te consolideren

Uit Somalië dreigden Italiaanse invasies en dus werd elke Afrikaanse politieke activiteit verboden. Op blanke boerderijen werd dwangarbeid ingevoerd, want koffie- en theeplantages, ‘essentiële ondernemingen voor het moederland’, moesten in hoog tempo meer produceren en de voedselproductie moest omhoog om de troepen te voeden. Kenia leverde weer veel soldaten en sjouwers. Na de oorlog probeerden ex-soldaten die overal in de wereld gevochten hadden de voordelen van hun deelname aan de oorlog uit te buiten. Zij zochten middenklas baantjes en sociale privileges en daagden de koloniale staat uit. Deze veteranen deden meestal niet mee met de nationalistische politiek. Zij meenden op hun eigen manier een betere positie te kunnen bereiken in het zakenleven, de maffia of het leger. Zo ontstond een onderscheiden nieuwe Afrikaanse burgerklasse met eigen kenmerken en belangen. De blanke kolonisten werden machtiger en de groeiende groep nationalistische Kenianen raakte gefrustreerd. Veel van hen werkten in het onderwijs. Door de ontwikkelingen tijdens de oorlog voelden zij zich teruggezet, maar toch bleven zij geloven in een rationele, constitutionele benadering van de problemen. Zij hadden westers onderwijs, westerse cultuur en ambities tot zich genomen en waren ervan overtuigd dat Afrikanen tot op hoog niveau konden worden geciviliseerd, en zelfs met blanken konden concurreren. Zij eisten niets minder dan de westerse cultuur voor de zwarte Afrikaan.

‘Het kostte de Britten 2.000 jaar om op het huidige niveau te komen. Wij moeten dat vlugger kunnen’, zei de in Oxford geschoolde Eliud Mathu in 1952. In 1934 richtte hij als hoofd van de befaamde Dagoreti High School de ‘Keniaanse Afrikaanse Bond van Onderwijzers’ op. In oktober 1944 werd hij genomineerd als het eerste officiële Afrikaanse lid van de Wetgevende Raad waarin hij actief bleef tot na de verkiezingen van 1957. Dat was een succes voor de politieke en constitutionele richting van de Keniaanse nationalisten. Tegelijk met het verbieden van intertribale associaties koos de koloniale overheid er in 1940 voor om de stem van de moderne Afrikaan hoorbaar te laten zijn. Onder gouverneur Henry Moore mochten de Lokale Raden van de Inheemse Bevolking namen voordragen van Afrikanen die officieus alle andere Afrikanen zouden vertegenwoordigen. Volgens de Keniaanse historicus Bethwell Alan Ogot was dit een nieuw soort inkapseling van de ontevreden, geschoolde, verwesterde, losgemaakte Afrikaanse

³⁷ B.E. Kipkorir. *Alliance Highschool and the Origins of the Kenyan African Elite 1926-1962*, 1970.

Kenianen, om te voorkomen dat zij hun onvrede zouden uiten in massa-acties. Eerst mocht het één Afrikaan zijn, later drie en in 1952 zelfs zes.

Eliud Mathu moest worden gekozen, en de roep ontstond om hem met een brede beweging te steunen. In oktober 1944 werd daartoe de Kenyan African Union (KAU) opgericht in de winkel van Harry Thuku, met als doelen het verenigen van het Afrikaanse volk in één Afrikaanse natie en het behoeden en bevorderen van de sociale, politieke en economische belangen van de Keniaanse Afrikanen. Politieke onafhankelijkheid werd nog niet als praktisch gezien. De aanpak was reformistisch: verandering moest gaan via bestaande instituties. Radicalere leden bekritiseerden voorzitter Thuku omdat zij af wilden van een door de koloniale overheid gedoogde, af en toe lastig gevallen, culturele beweging. James Gichuru nam in 1945 de leiding over. Hij bouwde de beweging om tot een echte politieke partij.

Toen Jomo Kenyatta in 1946 uit Engeland terugkwam, nam hij het voorzitterschap van de KAU over. Onder zijn leiding veranderde de groep westers opgeleide belangenbehartigers in een politieke beweging met massa-aanhang. Maar de spanning tussen 'gematigde voorstanders van constitutionele middelen' en 'militante radicalen met niet-constitutionele strijdmethoden' (boycot, sabotage, staking, burgerlijke ongehoorzaamheid, massademonstraties) sudderde door. Tegenstelling kwam ook tot uiting in meningsverschillen over de etnische samenstelling van de beweging en het bestuur. De radicalen werden steeds meer geassocieerd met Kikuyu-belangen. W.W. Moody Awori, een Luo uit west-Kenia, zag zich gedwongen om uit de redactie van *Sauti ya Mwafrika*, de 'Stem van de Afrikaan', en de wetgevende raad van de KAU te stappen.

In 1951 liep het uit op een echt conflict toen de leiders F. Kubai, B.M. Kaggia en Paul Ngei het congres van afgevaardigden bijeenriepen om gematigde elementen uit het partijbestuur te stoten. Maar daar stak Kenyatta een stokje voor. Hij vond het nog geen goed idee om de KAU een exclusieve Kikuyu-organisatie te laten worden. Volgens hem moest de algemeen secretaris uit Nyanza komen (lees: een Luo zijn). Hij stelde ook voor om de banden met Indiërs aan te halen door beter samen te werken met het East African Indian Congress en de Afro-Asian Alliance. 'Onze vijanden zijn de imperialisten, niet hun andere slachtoffers binnen de samenleving,' meende Kenyatta toen nog. Er was veel verzet tegen samenwerking met Indiërs. Veel partijleden zagen hen als handlangers van en uitbuiters namens de blanke kolonisten. Maar de meeste geschoolde Kenianen bleven achter de gematigden staan, wat Kenyatta haarfijn had gevoeld.

2.12 De Mau-Mau opstand

Gematigde Kenianen hadden ook geen sympathie voor de gewelddadige Mau-Mau opstand die het land in zijn greep kreeg. Koloniale historici zagen die als een samenzwering van machtsbeluste Kikuyus. Volgens bisschoppen was het een religieus geïnspireerde beweging. Anderen zagen een nieuw soort nationalistisch-revolutionaire beweging, gericht op onafhankelijkheid. Weer anderen zagen de Mau-Mau opstand als een burgeroorlog onder de Kikuyus zelf, tussen de have nots en de haves, de landlozen tegen de bezitters, de ongeletterden tegen de geschool-

den, de onaangepasten tegen de aanpassers; als een archaïsche boerenopstand. Mohammed Babu, de revolutionaire pan-Afrikanist uit Zanzibar, zag de Mau-Mau als bevrijdingsstrijd van onderdrukte Afrikanen tegen hun koloniale overheersers. De Engelsen en Amerikanen noemden hen vooral boeven en terroristen. De historicus Ogot kwam tot de bevinding dat er verschillende revoluties door elkaar speelden.³⁸ Volgens hem was de opstand zeker ook een zaak van de Kikuyu Central Association die samenspande met radicalere bestuursleden van de KAU, met name Bildad Kaggia en Fred Kubai. Mau-Mau-leiders verborgen zich volgens hem onder de paraplu van de KAU. Jomo Kenyatta zelf nam nooit verantwoordelijkheid voor de Mau-Mau. Hij profiteerde er zeker wel van, en volgens velen had hij er ook wel degelijk een rol in.

Het programma van de Mau-Mau-opstand kan het best worden samengevat als: een politiek-religieuze groep, opgezet als geheim genootschap, met politieke eisen als zelfbestuur, teruggave van land, eerlijke lonen en vertrek van de kolonialen, en met culturele eisen als afschaffing van het christendom, verwerping van Europese invloeden, en herstel van traditionele gebruiken en gewoonten. Belangrijk was het magisch-rituele aspect waaronder het afnemen van een eed op de heilige steen, de githati, met verschrikkelijke straffen voor wie zich daar niet aan hield, te vergelijken met dergelijke eden in Voodoo-genootschappen in West- en Centraal Afrika en de omertà van de Italiaanse maffia. Het was vooral een Kikuyu-aangelegenheid, met als belangrijk bijkomend doel de Kikuyus de macht te laten krijgen over de andere volken van Kenia. De Mau-Mau-uitbarsting drukte heftig de Afrikaniteit van de Kenianen uit. Onder blanke Kenianen en hun sympathisanten in Europa ontstond het beeld van rituelen en orgieën, brandstichting, waanzin en ongekeerde wreedheden, van zwarte Afrikanen die met kapmessen, speren, knuppels en zwaarden blanke gezinnen in hun huis en op hun land aanvielen.

In oktober 1952 riep de regering de noodtoestand uit. Engeland stuurde hulptroepen om kolonisten bij te staan. De militaire inzet werd verhoogd van 10.000 naar 55.000, waaronder soldaten van de Kings African Rifles Regiments uit Oeganda en Tanganyika. Honderd nationale leiders waaronder Jomo Kenyatta werden opgesloten. Begin 1953 doopte het Centrale Comité van KAU-Nairobi zich om tot de Nationale Bevrijdingsraad die de totale bevrijdingsoorlog aankondigde. Tot juni 1953 voerde de Mau-Mau de aanvallen op boerderijen, kazernes en stedelijke voorzieningen op en er werd meer gemoord. Het koloniale leger sloot tienduizenden Kikuyus en Kambas op in reservaten en kampen. Zij dreven zo'n 17.000 mensen de bossen van het Aberdare gebergte in. Het leger slaagde erin om de bevoorrading van de rebellen af te snijden en hun kopstukken op te pakken. Dedan Kimathi, de laatste Mau-Mau leider, werd in oktober 1956 in Nyeri zwaar gewond gevangen genomen, ter dood veroordeeld en opgehangen. Zijn verminkte lijk werd tentoongesteld. In 1959 bombardeerde het leger nog 200 Mau-Mau strijders in een grot bij Nyanyuki. Het Mau-Mau-geweld vanuit de Aberdares duurde nog tot 1963, toen de laatste strijders hun schuilplaatsen verlieten.

Er kwamen, afhankelijk van de bron, tussen de 40.000 en de 70.000 mensen om, waarvan de helft minderjarige kinderen. Meer dan 1.000 rebellen werden opgehangen of gefusilleerd. De

³⁸ B.A. Ogot. *Kenya under the British Law, 1895-1967*, p. 288.

Mau-Mau doodde welgeteld 32 Britse burgers en tegen de 2.000 Kikuyus, Kambas en Meru's die zij verdachten van loyaliteit aan de blanken. Alle partijen, het leger, de kolonisten met hun knokploegen en de Mau-Mau begingen wreedheden en misdaden tegen de menselijkheid. Ogot waagde zich niet aan een diepgaande analyse van de opstand. Zijn studie was van 1968, het was allemaal nog te vers, en de situatie in Kenia was niet eenduidig.³⁹

2.13 Kenia exporteerde in 1954 voor 8,6 mln dollar aan koffie, thee, huiden, sisal en boombast

De totale exportwaarde van goud, zilver, koper, mineralen, hout en kalksteen bedroeg 30,9 mln dollar. Daar tegenover stond invoer ter waarde van 91 mln dollar. Deze kolonie kostte dus veel meer dan hij opleverde. Het verschil werd betaald door onderbetaalde Afrikanen in loondienst, door de belastingen die zij moesten opbrengen, door de productiviteit van de kolonisten, Indiërs en Arabieren. Want de kolonie moest zichzelf bedruipen. Ook werd verrekend met overschotten van Oeganda. Kosten van militaire bijstand bij ongeregelde heden werden zoveel mogelijk op de kolonie zelf verhaald of door andere koloniën meebetaald. Ter ondersteuning van de koloniale economie werd in transport geïnvesteerd. De spoorwegen, wegen en scheepvaart op de meren waren er om exportproducten uit de binnen- en achterlanden naar de kust te vervoeren en voor handhaving van de orde door het leger.

Het koloniale onderwijs en de gezondheidszorg in de latere jaren leveren het volgende beeld op. In 1953 deden 4361 Afrikaanse leerlingen van basisonderwijs toelatingsexamen voor vervolgonderwijs, waarvan er 2513 slaagden. Die opleiding was praktisch: timmeren, houtbewerking, bouw, en voor meisjes huishoudkunde en – vaardigheden. Op de middelbare school meldden zich 515 kandidaten voor het eindexamen waarvoor er 443 slaagden. Voor Afrikanen waren er zeven middelbare scholen van de overheid, en negen van de missie. Zwarte universiteitsstudenten moesten naar Makerere in Oeganda. In 1954 meldden zich daar 53 Keniaanse studenten aan. Daarmee kwam hun totaal op Makerere op 166. Zij konden leraar, veearts of huisarts worden. In 1950 werd in Kenia een nieuwe African Girls Highschool geopend. In 1954 haalden acht meisjes hun Cambridge School Certificate. Volgens de volkstelling van 1956 waren er toen 5.251.120 Afrikaanse Kenianen, waarvan er nog geen 5.000 naar school gingen; minder dan 0,1% dus. Daarvan kon de helft doorleren; de rest werd gevormd voor lager ondersteunend werk. Zo was de situatie in de zeven tot tien jaren vóór de onafhankelijkheid. Voordien was het nog veel minder. Kenia werd dus gewoon slecht voorbereid op een onafhankelijke toekomst. Gezondheidszorg was er voor Europeanen, Indiërs en Arabieren, keurig gescheiden, meestal

³⁹ De beschrijving in deze paragrafen komt uit andere bronnen, waaronder artikelen uit *Kenya Weekly* uit de jaren '70 en '80. Daarnaast uit het eigentijdse boek van de 'integere kolonist', L.S.B. Leaky, 1953. Hij werd 'senior 1^e graad' van de Kikuyu-gemeenschap. Zijn boek *Mau-Mau and the Kikuyu*, biedt een antropologisch-sociologische studie over de Kikuyu-samenleving, de crisis daarin door de kolonisatie, en een beschouwing over de Kikuyus en de Mau-Mau. Leaky zag de Kikuyus net als Kenyatta als het 'beloofde volk' van Kenia. R.M. Gatheru, *Kenya: From Colonisation to Independence, 1888-1970*, 2005, behandelt de Mau-Mau in twee hoofdstukken, en er zijn de Mau-Mau studies van R. Buijtenhuijs, *Un Cas de tribalisme au service de la nation: Le Mouvement Mau-Mau*, 1967.

particulier. Gezondheidszorg voor Afrikanen was werk voor de missies. Die koppelden daar kerstening en burgerschapsvorming aan. Ook Hindoe- en Moslimorganisaties deden aan gekoppelde sociale dienstverlening met medicijnen, aalmoezen, kleding en voedsel.

Het bestuur nam noodgedwongen afstand van dit beleid van gescheiden ontwikkeling. De kolonisten kregen minder macht en men zocht naar alternatieven. De nieuwe samenleving mocht niet meer op discriminatie gebaseerd zijn, en op het tegen elkaar uitspelen van volken en groepen. Men praatte over nationale verzoening. Het 'Koloniale Bureau' in Londen nam meer verantwoordelijkheid, maar bij de Keniaanse Afrikanen had de overheid het allang verbruid. Tussen 1954 en 1960 werd de ene na de andere multiraciale wet geformuleerd waartegen de kolonisten zich pertinent verzetten. Die zagen niets in een parlementaire democratie binnen een pluralistische samenleving. Ook zwarte Afrikanen zagen in de voorstellen geen echte verbeteringen. Hun leiders wilden een niet raciale samenleving waarin ieder mens voor de wet gelijk is.

Door de schok van de Mau-Mau opstand waren de koloniale bestuurders meer geneigd om met verstandige Afrikanen te praten. Geleidelijk stelden zij er meer aan in bestuursfuncties. B.A. Ohanga werd al in 1954 minister. Na de grondwet van 1960 waren de meeste ministers Afrikanen, maar tegelijk zaten nog veel leiders gevangen en waren nationalistische partijen verboden. Op districtsniveau mochten zij wel bestaan, maar dat bevorderde regionaal-tribalisme. Het enige echte nationale orgaan, de KFL, de Keniaanse Vakbondsfederatie van Tom Mboya die steeds meer een politiek karakter kreeg, werd in 1956 bijna verboden. Een interventie van het Britse Vakbonds Congres voorkwam dat. Afrikanen bleven multi-racialisme in de politiek, verzuiling op basis van ras, afwijzen. Kolonisten en Indiërs begonnen toen toch maar aan een multiraciale partij, de Kenya National Party van Michael Blundell, waarvoor zij ook gematigde Afrikanen uitnodigden. Tegenstanders daarvan organiseerden zich toen in de Kenya Independent Movement met Oginga Odinga als president en Tom Mboya als secretaris. Daarmee brak de strijd aan tussen Afrikaans Kenia en het Kenia van de Kolonisten. Die werd verhevigd toen de regering in oktober 1959 liet weten de rassenbarrières op te willen heffen, met inbegrip van toegang tot land op de White Highlands. De kolonisten waren verontwaardigd: zwarte burens zouden met hen op gelijke voet komen!⁴⁰

Londen hief de noodtoestand voor Kenia op en kondigde een constitutionele conferentie aan. Dat werd de 'Lancaster Conferentie' van 1960, met de kolonisten als de grote verliezers. Er kwam zicht op onafhankelijkheid. Maar de Afrikanen moesten het wel onderling eens worden over het soort samenleving dat zij zich voor de toekomst wensten. Zij organiseerden zich in twee politieke partijen: de KANU of Kenya African National Union, met de in augustus 1961 vrijgelaten Jomo Kenyatta als leider, en de KADU, de Kenya African Democratic Union onder Ronald Gideon Ngala uit Kilifi die de kleinere nationale minderheden vertegenwoordigde waarvoor KANU geen programma had. KADU was vóór een federale samenleving waarin de belangen en posities van minderheden beschermd werden. Volgens Ngala kon dit niet in het model van de eenheidsstaat waarin de meerderheidspartij, en daarmee de grootste bevolkings-

⁴⁰ Natuurlijk waren er uitzonderingen als Karen Blixen en de familie Leaky, maar dit was wel de hoofdlijn.

groep, teveel macht kreeg. Tenslotte kwam er een compromis uit met een sterk centraal bewind en een voorziening voor federale deelregeringen. Op 12 december 1963 werd Kenia onafhankelijk met de meest gecompliceerde grondwet ter wereld, maar zonder dat de rechten van minderheden echt goed geregeld waren.

2.14 Rond 1888 stichtte de Duitser Karl Peters de Duitse Oost-Afrikaanse Maatschappij

Hij dwong de sultan van Zanzibar om het land Saadani af te staan: een stuk kust met land achter en rondom de stad Tanga. Lokale Arabische slavenhandelaren, geleid door Bwana Heri van het Zigwa-volk en Abushiri bin Salam al Harth van de kust-Arabieren, probeerden de Duitsers te verjagen, maar die bezetten met verse troepen eerst Dar es Salaam en Bagamoyo, en onderdrukten van daaruit hardhandig deze ‘Abushiri Revolte’. In 1891 controleerden zij het hele kustgebied. De Duitse regering nam het over en wilde ook het hele achterland beheersen, maar lokale hoofden bleven zich heftig verzetten. Een voorbeeld was Machembe, de leider van het Yao-volk op het Makonde Plateau. De strijd tegen hem duurde tot 1899. In Tabora bood Isike, de Sukuma-leider van Unyanyembe, fel verzet. Zulke weerstand kwam ook van de Hehe-hoofden onder de grote oorlogsleider Mkwawa, vanuit zijn hoofdstad Kalenga. Hun strijd eindigde in 1898 met Mkwawa’s zelfmoord.

Vanaf 1899 bestuurden de Duitsers de nieuwe kolonie Tanganyika vanuit hun hoofdstad Tanga.⁴¹ De eerste Duitse bestuurders waren officieren. Zij bouwden forten op strategische punten en verdeelden de kolonie in 22 districten met elk een bestuurder, enkele politieagenten en 200 Afrikaanse soldaten. Die bestuurden de chieftdoms, waarbij zij hoofden die niet bevielen ontsloegen en door eigen mensen vervingen. De hoofden moesten belasting heffen van hun onderdanen, en arbeidskrachten leveren die vaak ver van huis aan het werk werden gezet. De Duitsers bestuurden Tanganyika met harde hand, maar met veel te weinig mensen. Dus zochten zij bondgenoten onder de grootste vijanden van de verslagen hoofden. Zo werden chieft Merere van de Sangu, chieft Mareale van de Maranga-Chagga van de Kilimanjaro, en chieft Kahigi van Kianja in buHaya partners van de Duitse koloniale machthebbers. In de ogen van de anderen waren zij verachtelijke collaborateurs. ‘De machtsbalans in delen van Duits Oost-Afrika veranderde definitief ten gunste van hen die de mogelijkheden hadden begrepen die zich voordeden dankzij de Europese bezetting’, schreef Iliffe.

De nadruk kwam te liggen op de economische ontwikkeling, want het beheren van een kolonie was duur en hij moest ook nog iets opbrengen. Daar hadden de Duitsers drie strategieën voor. De eerste was het aanleggen van grote plantages voor tropische gewassen met onderbetaalde arbeiders voor het werk. Vooral sisal en rubber zorgden tot 1914 voor grote winsten. De tweede aanpak was het dwingen van kleine boeren om handelsgewassen te verbouwen; vooral koffie, suiker en katoen. Het katoenprogramma leverde veel problemen op want de boeren lieten zich

41 J. Iliffe. Tanzania under German and British Rule. In B.A. Ogot, *Zamani: A Survey of East African History*, pp. 290-311, 1968.

niet zomaar dwingen om dat te verbouwen. De grond was vaak ook niet geschikt voor katoen en er waren veel teleurstellingen. Die werden hardhandig op de onwillige bevolking afgereageerd, met stok- en zweepslagen, gijzeling, publieke vernedering en vernieling van gewassen. Het meest vertrouwden de Duitsers op hun derde strategie: het aanmoedigen van blanke kolonisten om boer te worden op de goede hoge gronden van Kilimanjaro, Usambara, Pare, Meru en in het Pangani-bekken. Deze kolonie moest, net als Rhodesië, Kenia en Algerije een land van blanke kolonisten worden. In 1913 telde Duits Oost-Afrika al 5.336 blanke kolonisten die samen met militairen en ambtenaren het bestuur vormden. De Duitsers kopieerden min of meer het Engelse patroon van Kenia.

2.15 De Maji-Maji-opstand van 1905

Zaramo-arbeiders in de Pugu-heuvels bij Dar es Salaam kregen voor een jaar hard werken 35 shillingen. Wie ontevreden was, werd afgeranseld. De arbeiders accepteerden die slavernij niet en gingen vechten. Op een nacht dreven zij alle blanke kolonisten de heuvels uit, samen met hun gehate politieagenten, soldaten en ambtenaren. Vanuit het middelste en onderste Rufiji-gebied ontstond een olievlekwerking van Uluguru en het Mahenge-Plateau tot de heuvels en dalen van Kilombero. Het sein tot de opstand kwam van de ziener Kijikintile Ngwale uit Ngarambe bij de Rufiji-rivier.⁴² De geesten gaven hem opdracht om water te zegenen dat zijn helpers door het hele gebied van de opstand verspreidden. Het werd over de krijgers gesprekend en zij dronken ervan. De goden zouden hen beschermen tegen de wapens van de blanken, hun moed zou geen grenzen kennen, hun kameraadschap zou groeien en eenheid bevorderen over de grenzen van volken en clans heen. Met speren en blote handen, slechts beschermd door heilig water, vielen zij fort en soldaten aan. Die schoten met machinegeweren. Vooral het bloedbad van augustus 1905 bij Fort Mahenge in de Udzungwa-bergen bij Kilombero was verschrikkelijk. Het Ngoni-volk had zich bij de zich uitbreidende opstand gevoegd. Maar de Duitsers die zich allengs beter organiseerden, sloegen een wig tussen de opstandige legers. Zij omsingelden de zuidelijke helft van de Ngoni- en Bena-legers en doodden in januari 1907 hun leider, de grote olifantenjager Abdallah Mapanda.

Toen volgde een langdurige hongersnood in een groot gebied, van de Maasai-landen in het noorden tot Songea in het zuiden. In deze periode van oorlog en honger kwamen zeker 75.000 mensen om. De opstand werd uiteindelijk onderdrukt door het wapenoverwicht van de Duitsers en hun zwarte helpers en het gebrek aan organisatie en leiderschap bij de rebellen. Eind 1907 was de rebellie bezworen en werd de kolonisatie voortgezet. Deze ervaring leerde dat gewapend verzet niet de weg naar de bevrijding was. Die zou voortaan lopen via onderwijs, economische ontwikkeling, deelname aan bestuur en positieve verbetering van Afrikanen binnen het koloniale systeem. De eersten die deze weg insloegen waren de akida's, de lokale koloniale klerken waarvan de Duitsers er na de opstand meer aanstelden. Hun zonen kregen les op scholen aan de kust. Daarna gingen zij als jonge klerken, bestuurshulpen, dominees of onderwijzers

⁴² Dat ligt tegenwoordig in het Uwanda/Ugalla River Wildreservaat van de Rufiji Rivier.

terug naar de binnenlanden. Maar de Duitsers kregen niet veel tijd om hun koloniale aanpak verder te ontwikkelen, want de Eerste Wereldoorlog brak uit.

2.16 De Engelsen namen Duits Oost-Afrika aan het einde van die oorlog definitief over

Zij bestuurden het gebied als het Britse Protectoraat Tanganyika. In de daaropvolgende jaren kwam een tweede groep meer onderwezen Afrikanen naar voren die onderwijs hadden genoten aan de UMCA-school Kiungani op Zanzibar.⁴³ Martin Kyamba was daarvan een voorbeeld. Zijn vader was al onderwijzer. Na school werd Martin klerk en handelaar in Kenia en Tanganyika. Hij werd hoofdklerk van het Tanga District Office in het gebied van de sisalplantages. Daar stichtte hij in 1922 de TTACSA, de ‘Vereniging van Afrikaanse Ambtenaren van het Grondgebied Tanganyika’. Kyamba reisde naar andere Afrikaanse landen en Europa en hij werd steeds belangrijker. In 1929 bracht hij zijn organisatie naar Dar es Salaam. Uit de TTACSA ontwikkelde zich later de TAA, de Tanganyika African Association waaruit 25 jaar later de regeringspartij TANU, de Tanganyika African National Union zou groeien. In deze organisaties waren Christenen, Moslims, Afrikanen en Arabieren met en door elkaar bezig. Vanaf het begin wezen zij sektarisme en tribalisme af. Kyamba en de zijnen zagen Tanganyika als toekomstige nationale eenheidsstaat. Voor betere levensvoorwaarden en vooruitgang was eenheid over etnische grenzen heen in hun visie onontbeerlijk. Ook in het binnenland gingen steeds meer jonge mannen naar missiescholen. Zij wilden hun volk in de opgang meenemen en stichtten eigen tribale unies, zoals de Bukoba Buhaya Union. De aan de Baganda verwante Haya’s leerden het christendom al in Buganda kennen. Aristocraten van hun Ziba dynastie waren de eersten die daar onderwijs kregen. Fransisko Lwamgira en Klemens Kiiza waren hun belangrijke voormannen. Die werkten voor de koloniale regering en voor missionarissen. Later werden zij elkaars vijanden, elkaar tegenwerkend binnen het politieke en economische systeem van het Haya-volk. Zulke tribale bewegingen vielen buiten de nationale TAA-beweging.

In 1925 introduceerden de Engelsen de ‘indirect rule’ in Tanganyika. De stammen moesten onder Brits toezicht door eigen hoofden worden geregeerd. Zo hoopten zij politieke en economische ontwikkeling te stimuleren zonder risico op ontribalisering en nationalisme over stamgrenzen heen. Hoofden kregen privileges die hun onderdanen niet hadden. Zij moesten hun volk dwingen om gewassen te verbouwen, belasting te betalen en hun bewegingen controleren. Dat lokte nieuwe spanningen, sabotage en ongehoorzaamheid uit en bracht veel onrust in lokale verhoudingen. Net als in Kenia werden ook hier onwillige en ongeschikte hoofden vervangen en kregen gemeenschappen zonder traditionele hoofden er toch een toegewezen. Zo nodig werden kleinere gemeenschappen bij elkaar geveegd tot één ‘stam’.

Naarmate meer Tanganyikanen waren onderwezen en de kolonie beter draaide door stijgende opbrengsten van katoen, koffie en sisal, groeide ook het nationale bewustzijn. Dat was zeker zo tot de grote crisis van 1929 – toen de prijzen voor tropische gewassen inklapten. De koloniale

⁴³ UMCA staat voor de Londense Universities Mission to Central Africa.

bestuurders zetten de bevolking onder druk om meer te produceren, maar pleegden daarmee een te grote aanslag op de draagkracht van volk en bodem. Met vertraging leidde dat tot dwangmaatregelen voor bodemconservering, terrasaanleg en reductie van het veebestand. Dat kostte veel tijd en energie, en de meeste mensen zagen het nut er niet van in. Dit gebeurde in de jaren '30 en '40. Het volk werd bozer, met plaatselijk opstanden tegen dit soort dwang, en met incidenten van gewelddadig verzet. Maar de prijzen trokken weer aan en toen werd meedoen toch weer interessant.

Ook Tanganyika leverde mensen, geld, grondstoffen en voedsel voor de oorlog in Europa, Azië en Afrika. De oorlogseconomie bloeide. Tijdens de Tweede Wereldoorlog ontstonden ook de eerste landbouwcoöperaties, in 1945 waren er 80 en in 1952 al 474. Begin jaren '50 werd in Sukumaland de Victoria Federation of Co-operative Unions opgericht. Deze en latere Unions werden van groot politiek belang. Daarin hadden de hoofden niets te zeggen; het was een nieuw soort organisatie van boerenproducenten zelf. Hier ontstond met steun van het volk ook een nieuw soort lokaal leiderschap. Mwanza werd het politieke centrum van het nieuwe Tanganyika, met kopstukken als Paul Bomani, S.A.Kandoro, S.A. Maswanya, en I.M. Bhoke Munanka. Het ging bij hen om landbouw- en handelspolitiek en om besluiten die genomen werden in Londen en Dar es Salaam, dus niet om lokale dorpspolitiek.

Tanganyika had het geluk dat er geen grote dominante volken waren en ook geen grote taalbreuken. Zo ontstond de kans op een centrale nationale politiek met Swahili als gedeelde taal. Dit soort leiders had het niet nodig om tribale allianties aan te gaan zoals in Oeganda en Kenia. Overigens gingen onteigeningen ten behoeve van kolonisten gewoon door. Dat leidde in het Kilimanjarogebied tot de opstand van de Freeman of Meru. De Meru Lands Case kreeg grote bekendheid: 'In 1951 verwijderde de koloniale overheid 3.000 Meru-boeren van hun land en zette er Europeanen op. De mannen van Meru boden verzet. Dat deden zij in eerste instantie als tribale organisatie. Zij richtten de Meru Citizens Union, the Freeman of Meru, op. Een van hun leiders was Kirilo Japhet, secretaris van de TAA-afdeling van Arusha. Zonder succes benaderden zij de overheid, en hun etnische aanpak als volk mislukte. Toen appeleerden zij op de Verenigde Naties. De Britten negeerden VN-resoluties over de zaak. In 1953 besloten de Freeman of Meru er een nationale zaak van te maken. Aan Mr. Kandoro en Mr. Nyerere van de TAA vroegen zij om een tournee door het land te maken om aan hun zaak nationale bekendheid te geven. 'Now we are going to wake up all Tanganyika!'⁴⁴

De TAA ontwikkelde zich na 1945 van een vereniging van ambtenaren en onderwijzers tot een meer militante politieke nationale organisatie. De eerste generatie trainees van de Makerere Universiteit leverde nieuwe, niet-tribaal georiënteerde leiders: Vedast Kyaruzi in 1950 en Julius Nyerere in 1953. Nyerere ging naar Londen, kwam terug, en stelde voor om de TAA om te vormen naar het model van Nkrumah's Peoples Convention Party. In juli 1954 gebeurde dat op het Congres in Dar es Salaam waar TANU werd opgericht, de Tanganyika African National Union. Het Congres koos Joseph Kasella Bantu, Kirilo Japhet, Julius Nyerere en Abass Kandoro als lei-

⁴⁴ J. Iliffe. In B.A. Ogot, *Zamani: A Survey of East African History*, 1968, p. 306.

ders. Hun eerste boodschap was eenvoudig en duidelijk: de centrale doelstelling van TANU was Uhuru na Umoja, Onafhankelijkheid en Eenheid – een ijzersterke slogan. In het hele land kwamen afdelingen die goed contact hadden met de grote massa van ontevreden boeren en landlozen. In Mwanza groeide een belangrijke afdeling die door het lidmaatschap van Ali Migeo ook ontevreden burgers van Buhaya vertegenwoordigde, zodat hun tribale ongenoegens konden aansluiten bij de nationale aanpak. Alleen op Kilimanjaro kreeg TANU de Mangi Mkuu, Thomas Lenana Mareale, de paramount-chief van het Chagga-volk, tegen zich. Die koos nog steeds voor nauwe samenwerking met koloniale bestuurders en kolonisten. Maar ook dat kwam goed, en Mareale werd later diplomaat voor Tanzania. Hij werkte 13 jaar voor de VN, stierf op zeer hoge leeftijd en werd met eer en respect begraven in zijn geboorteplaats Marangu bij Moshi. In zijn gebied rond de Kilimanjaro werden Moshi en Arusha belangrijke centra van koffie- en bananenplantages. TANU groeide snel, met een aanpak die consequent anti-raciaal en nationaal was. Door heel het land gaf het lidmaatschapskaarten uit. Het wilde ook met moslimorganisaties samenwerken. Er kwam ook een raciale tegenbeweging, uitsluitend van en voor zwarte mensen: het ANC-T of African National Congress of Tanganyika, die weinig aanhang kreeg.

TANU bewerkte de VN en vertelde de Britten dat Tanganyikanen hun eigen land best zelf konden besturen. In de jaren '50 was Engeland verarmd door de oorlog en geen wereldmacht meer. Geweld en opstanden in Kenia, Afghanistan en het Midden-Oosten hielden de regering daar bezig. Dus die wilde Tanganyika wel bestuurlijke macht geven, mits Britse economische belangen behouden en beschermd bleven. Nyerere nodigde een VN-missie uit om zelf de kwaliteiten van TANU te komen onderzoeken. Zelf bezocht hij ook de VN. In Kenia en Oeganda waren nationale bewegingen in tribale brokken uiteengevallen; dat mocht in Tanganyika niet gebeuren. In 1959 kwam er een overgangsregering met vijf leden van TANU als minister. TANU won de verkiezingen en op 9 december 1961 werd de Uhuru, de nationale onafhankelijkheid in vrijheid, bereikt met Mwalimu (onderwijzer) Julius Kambarage Nyerere als president.

2.17 **Het eiland Zanzibar was tot 1964 een aparte politieke eenheid onder Britse koloniale leiding**

Ongevraagd en ongewild was het eiland sinds eind 19^e eeuw een Brits protectoraat. De Engelsen handhaafden de sultan van Oman als heerser onder hun strenge controle. Er hing daar een flinke spanning tussen de elite, de raszuivere Oman-Arabieren enerzijds en nazaten van gearabiseerde Afrikaanse slaven, arbeiders en dienaren, samen met gearabiseerde en geafrikaneerde afstammelingen van Perzen, de Afro-Shirazis, anderzijds. Engeland steunde de raszuivere Oman-Arabieren door dik en dun, en maakte zich daarmee gehaat bij de onderliggende Afro-Shirazi's. Door de export van kruidnagels, peper en kaneel kende het eiland een zekere welvaart. Zanzibar bestuurde tot de Keniase onafhankelijkheid ook het eiland Pemba, de stad Mombasa en de rijke kuststrook.

Vanaf 1934 streefden Arabische Zanzibari naar een politieke beweging om de Engelsen te verdrijven. Zij wilden een moderne Islamitische staat vestigen vóórdat politiek bewuste Afro-

Shirazi's zich zouden kunnen organiseren. Na 1945 gebeurde dat met meer inzet, maar de groep bleef klein. In 1948 richtte de journalist Seif Hamoud de hernieuwde Arabische Associatie op; in de jaren daarna volgden er meer Arabisch-nationalistische organisaties. In 1956 verenigde de journalist Ali Muhsin die in één enkele partij, de ZNP, de Zanzibar National Party. Engeland verraste hen in 1957 met het besluit dat zes Zanzibari gekozen moesten worden voor een Nationale Wetgevende Raad. Zowel Arabische als Afro-Shirazi-leiders waren daar nog niet klaar voor en vroegen om uitstel. De Afrikanen besloten toen tot versnelde oprichting van een Afro-Shirazi Union die later de Afro Shirazi Party, de ASP, werd. Zij wonnen enkele zetels. Tussen 1957 en 1961 groeide de spanning tussen de twee bevolkingsgroepen. De Afro-Shirazi's gingen over tot boycot van Arabische handelaren en grondbezitters. Ali Muhsin en andere Arabische leiders zochten toen contact met TANU op het vaste land en verbeterden hun dialoog met de Britten. Op de eilanden groeide onrust. Verkiezingen van begin 1961 eindigden in een patstelling. Volgens ASP was er geknoeid en er werd geweld gebruikt. In 1962 richtte Abdulrahman Mohammed Babu de radicale UMMA-partij of ZPPP op: de Volkspartij van Zanzibar en Pemba. Hij wilde met niemand een coalitie aangaan. Bij verkiezingen in 1963 kreeg de ASP de meeste stemmen, maar toch minder dan de twee andere partijen samen. UMMA/ZPPP en de Arabische ZNP kozen toch nog op het nippertje voor een gezamenlijke coalitie.

2.18 De Duitser Adolf von Götzen verkende einde 19e eeuw Rwanda en Urundi

Vanuit zijn basis in de Usambara-bergen bezocht von Götzen het koninkrijk Rwanda in 1893/94. Daar was vijandschap tussen de Mwami's (koningen) van Rwanda en Urundi en de expansionistische Kabaka van Buganda, én tussen de Mwami's onderling. De optrekkende Belgen in de Congo baarden hen zorgen. De Mwami van Rwanda verwelkomde de komst van Duitsers als beter alternatief dan Belgen of Baganda. Von Götzen bracht soldaten mee en voegde al gauw Rwanda en Urundi samen tot één kolonie. De rol van de Tutsi's, met de Mwami's aan het hoofd, werd versterkt.

Rwanda-Urundi werd beroemd om de export van ivoor onder een Duits handelsmonopolie; ivoor dat zij haalden uit de aangrenzende Belgische Congo.⁴⁵ Na 1914 verjoegen de geallieerde troepen de Duitsers, en Rwanda en Urundi werden toen aan België toegewezen. De Belgen bestuurden ze vanuit Goma, hun hoofdstad van Oost-Congo, met de Mwami's als hun plaatsvervangers, net als onder de Duitsers. De landbouwstaatjes moesten voedsel produceren voor Oost-Congo. Het oosten van Congo tot Katanga in het zuiden, de Congo-rivier in het westen en Ituri in het noorden, was traditioneel altijd al een weide- en uitvalsgebied voor de herders en landbouwers van Rwanda en Urundi, die daar botsten op daar toen nog recent gevestigde Bantoes uit het westen.

⁴⁵ De gewoonte van Rwanda om de rijkdommen van Congo als de hare te beschouwen, is dus al oud en wortelt in oudere tijden dan het kolonialisme, dat het wel zo liet voortbestaan.

In die dagen werden de Tutsis door Belgische koloniale antropologen en bestuurders uitverkoren als superieur ras boven de Hutus. Die zagen, ten onrechte, de Hutus als een Bantoevolk dat onderdanig en dienstbaar ondergeschikt gemaakt was door de 'Hamitische' Tutsi-elite. Hutu en Tutsi werden in deze nieuwe versie op den duur ook door de mensen zelf beleefd als tribale identiteit en realiteit; zeker nadat in koloniale geboorteregisters en op identiteitsbewijzen werd gestempeld dat men H of T was. In werkelijkheid heerste er in deze koninkrijken een kastensysteem van hoger en lager geplaatste mensen die dezelfde taal spraken en onderling huwden. Inmiddels is ook uit DNA-analyses gebleken dat Hutu en Tutsi geen verschillende etnische volken zijn, maar verwante Bantoes, en dat aanspraken op het Nilotisch of Hamitisch zijn van de Tutsi's nergens op gebaseerd zijn, behalve op theorieën van de Duitse antropoloog C.G. Seligmann in zijn *Races of Africa* van 1930.

Belgische missionarissen en lagere ambtenaren speelden in de volgende koloniale periode een bijzondere rol. Hogere koloniale ambtenaren en clerici waren doorgaans Frans sprekende leden van de hogere Waalse standen die zich allieerden met de Tutsi-elite. Gewone broeders, paters en lagere ambtenaren waren in grote meerderheid Vlamingen van lagere afkomst die zich meer verwant voelden met de Hutu's. Veel latere ontwikkelingswerkers waren ook Vlamingen die dat deden. In hun dagelijkse missie- en ontwikkelingswerk zetten zij de 'onderliggende Hutu's' op tegen de 'onderdrukkende Tutsi's'. Zij stimuleerden energiek de Beweging voor Emancipatie van de Hutu's, parallel aan de opkomende Vlaamse Beweging in België. Een Afrikaanse kasten-tegenstelling kreeg zo sterkere etnische connotaties vanwege etnische en politieke problemen bij de kolonisator thuis.⁴⁶

In Rwanda kwamen in 1959 boerenarbeiders geleid door Parmehutu, de Partij van de Beweging van de Hutu-Emancipatie in opstand tegen de Tutsi-elite. Het werd een langdurige, bloedige burgeroorlog. Tijdens die oorlog verlieten de Belgen het land en de Afrikanen mochten het voortaan zelf oplossen. De VN organiseerde verkiezingen die door de Hutu-meerderheid werd gewonnen. In 1962 riepen zij de Onafhankelijke Republiek Rwanda uit. De traditionele heerschappij van Tutsi-koningen en het daaraan gekoppelde bezit werden afgeschaft en het land werd herverdeeld op basis van particulier eigendom.

2.19 In Burundi waren er al vanaf de 16e eeuw spanningen tussen Tutsi's en Hutu's

Daar kwam ook geweld aan te pas. Toen de Duitsers het land rond 1890 koloniseerden, waren de Tutsi's van Urundi sterk verzwakt. De Duitsers versterkten hun rol en positie en ook de Belgen deden dat met hun indirecte bestuur via de Tutsi-elite. In de jaren '50 was dat aanleiding voor de oprichting van UPRONA, de Unie voor Nationale Vooruitgang, geleid door prins Louis Rwagasore, een dissidente zoon van de Mwami die zich aansloot bij de antikoloniale beweging. Hij werd in 1960 tot premier gekozen. Maar hij deed de Belgen teveel denken aan Patrice Lu-

⁴⁶ In feite bevestigden zij daarmee dat er in België een 'stammenconflict' bestond tussen de 'stam' van de Walen en die van de Vlamingen.

mumba. Op 13 oktober 1961 werd Rwagasore vermoord door de Griek Jean Kageorgis – volgens Poppe 1973 op aanstichten van de Belgische overheid. Zij stelden toen zijn zwager prins André Muhirwa aan als voorlopige premier. Burundi werd op 1 juli 1963 onafhankelijk met deze Tutsi-marionet als president.

Zo bleek de bewegelijke en steeds veranderende regio Oost-Afrika verschillende manieren van koloniaal beheer te krijgen op basis van inschattingen van individuele bestuurders, misverstanden tussen de hoofdstad en de kolonie, en mogelijkheden die landschappen en volken boden. Het verzet tegen koloniale overheersing en de aanzetten van strijd voor onafhankelijkheid verschilden zo ook in mate van heftigheid. In kolonistenland Kenia het heftigst, in eenheidsland Tanzania gematigd maar gedecideerd, in Oeganda en de bergstaten warrig en variabel, en op de eilanden werd het nog fel.

3 De regio Oost-Afrika van de Onafhankelijkheid tot het einde van de Koude Oorlog

De landen van de regio hadden hun eerste generaties koloniaal opgeleide lokale leiders die voortkwamen uit de onafhankelijkheidsstrijd. Problemen van multiracialiteit tussen zwarte Afrikanen, bezettende Arabieren, blanke kolonisten en geïmporteerde Aziaten moesten nog worden aangepakt, evenals de intertribale spanningen onder zwarte Afrikanen die in de koloniale tijd waren verscherpt door het koloniale stammenbeleid, koloniale voorkeuren en de wijze waarop toegang tot landbouwgrond was geregeld. Engeland meende nog Britse belangen in de regio te hebben. Over de toekomst van de nomadische volken was nog niets geregeld; die stonden overal buiten.

A De strijd om de politieke macht

Julius Nyerere, Milton Obote en Jomo Kenyatta hadden hun federale regering al op papier staan.⁴⁷ Maar begin 1964 sloegen in heel Oost-Afrika de legers gecoördineerd aan het muiten, en tegelijk daarmee vond op Zanzibar een revolutie plaats. Toen moesten President Nyerere en vicepresident Kawawa van Tanganyika in veiligheid worden gebracht. De muiterij van Afrikaanse soldaten had een combinatie van oorzaken: het aanblijven van Britse officieren, de rol van de ex-koloniale askari's, deelname van niet krijgsvolkende volken aan het leger en de lage soldij. Oscar Kambona, Tanganyika's minister van buitenlandse zaken en op Makerere studievriend van de drie presidenten, adviseerde om de hulp van Engeland in te roepen. Dat deden Nyerere, Kenyatta en Obote. Engeland vloog vanaf Aden troepen binnen die de opstand van de militairen bedwongen.⁴⁸ De droom van de Shirikisho la Afrika Mashirika, de Oost-Afrikaanse Federatie, was daarmee in scherven gevallen. Twee maanden later, in april 1964, kwamen Julius Nyerere van Tanganyika en Sheikh Abeid Karume van Zanzibar overeen om snel toe te werken naar een 'politieke unie binnen één natie met als naam Tanzania'.

3.1 Oeganda kreeg in 1962 een onafhankelijke regering, maar nog wel onder de Britse kroon

Een gouverneur-generaal vertegenwoordigde de koningin als formeel staatshoofd. Een jaar later, op 9 oktober 1963, wijzigde het parlement de grondwet op belangrijke punten die de nationale soevereiniteit en onafhankelijkheid versterkten. Vanaf toen was een door het parlement gekozen president het staatshoofd. Kabaka Edward Mutesa II van Buganda werd de eerste gekozen president. Zijn regering bestond uit de al bestaande coalitie van Kabaka Yekka (KY) en Obote's Uganda Peoples' Congress (UPC). Maar hun samenwerking verliep moeizaam. Pro-

⁴⁷ East Africa's Big Day, *Africa Confidential*, 12 juli 1963, Vol 3, No 14.

⁴⁸ Voor de achtergronden bij deze muiterij zie vooral Timothy Parsons, *The 1964 Army Mutinies and the Making of Modern East Africa*, 2003.

gressieve krachten en conservatieve belangen botsten steeds meer. In augustus 1964 viel de coalitie uit elkaar op het onderwerp van de lost counties – de verloren provincies. Hoe zat dat?

In de koloniale tijd hielpen de Engelsen Buganda bij het annexeren van grote stukken grond van het aangrenzende rijk Bunyoro. Bij de vorming van de federatieve republiek Oeganda bestonden er verschillende versies van om welke gebieden het precies ging en wat daarmee moest gebeuren. De regering hield een referendum. De meeste bewoners van die gebieden kozen toen voor hereniging met Bunyoro. Het parlement bevestigde de uitkomst, maar de Kabaka en zijn KY partij verbraken woedend de samenwerking. De UPC hield wel de meerderheid in het parlement, maar tegen Obote groeide verzet. Toen dwong hij enkele mensen om af te treden en daarna deed regionalisme zijn intrede in de politiek. De UPC raakte verdeeld in een noordelijke factie onder Obote, en een zuidelijke onder Basil Bataringaya die sympathiseerde met KY. De noorderlingen, premier Obote en zijn hem steunende plaatsvervanger legerleider Idi Amin, werden beschuldigd van grootschalige smokkel van goud en ivoor door al vanaf 1964 zaken te doen met de Congolese rebellen-generaal Nicholas Olenga.⁴⁹ Door de chaotische toestand in Zaïre deden Oegandese militairen inderdaad snel en gemakkelijk zaken in het buurland. Het parlement besloot begin 1966 een onderzoek in te stellen en Amin te ontslaan. Toen pleegde Milton Obote een staatsgreep. Hij stelde de grondwet buiten werking en benoemde zichzelf tot president met ruime volmachten.

In april 1966 stemde het parlement in met een grondwet die een republiek nieuwe stijl vastlegde, met Milton Obote als ‘democratisch en rechtmatig verkozen president’. Het koningshuis van Buganda liet toen door de parlementsraad Lukiko een resolutie aannemen die de nieuwe grondwet onwettig verklaarde en het koninkrijk Buganda van de republiek losmaakte. Het paleis van de Kabaka op Mwengo Hill in Kampala werd centrum van verzet. Obote riep de staat van beleg uit. Onder leiding van generaal Amin viel het leger het paleis aan. Leden van de Lukiko werden gearresteerd en de Kabaka vluchtte met zijn gevolg naar Engeland. Buganda verloor zijn autonome status en werd opgedeeld in vier districten, waarna de staat van beleg werd opgeheven. Volgens de nieuwe grondwet was Oeganda vanaf toen een verenigde republiek. Koninkrijken en provincies waren afgeschaft, de republiek heringedeeld in 18 districten. De analfabete bokskampioen Idi Amin Dada⁵⁰ werd als beloning voor zijn trouwe diensten bevorderd tot opperste legercommandant, ondanks beschikbaarheid van meer ervaren en hoger geschoolde officieren.

Obote was afhankelijk geworden van de steun van Amin en het vooral uit noorderlingen bestaande leger. Tussen 1966 en 1971 regeerde hij als een absoluut heerser. Voor Oeganda waren dat rustige jaren. Wel werd in 1969 een aanslag op hem gepleegd. Obote sloeg hard terug door oppositiepartijen te verbieden en leden van de oppositie zonder aanklacht of proces vast te zetten. Hij maakte naam als schender van mensenrechten. Van 1969 tot 1971 publiceerde hij pamfletten onder de titel Charter van de Gewone Man waarin hij zijn politieke visie uiteenzette over het Oegandees Socialisme in navolging van Julius Nyerere, Jomo Kenyatta en Kwame

⁴⁹ Uganda: Africa How near the Coup?, *Africa Confidential*, 18 februari 1966, Vol 7, No 4.

⁵⁰ Idi Amin was een ongeschoold lid van het noordelijke moslimvolk Kakwa, met een Lugbara moeder.

Nkrumah. Hij keerde zich van het westen af en zocht steun in het Oostblok. Om een einde te maken aan tribalisme en verdeeldheid stelde hij nieuwe verkiezingen voor. Maar de tegenwerking groeide. De Hindoe minderheid begon met steun van internationale bedrijven aan een proces van economische destabilisatie. En de Baganda bleven politiek dwarsliggen. Langzaam kreeg zo een gecombineerde politieke en economische aanslag op het regiem gestalte. De president en zijn regering verhardden. In 1969 keerde ook de legerleiding zich van Obote af.

Idi Amin wachtte rustig zijn kans af. Begin 1971, toen Obote in Singapore op bezoek was, pleegde hij zijn zeer bloedige staatsgreep. Hij riep zichzelf uit tot president, met volledig steun van westerse landen en de internationale zakenelite. Milton Obote zocht toevlucht bij zijn vriend en geestverwant Julius Nyerere in Tanzania. Idi Amin liet dertien hoge legerofficieren folteren en doden om absolute gehoorzaamheid van het leger af te dwingen. Hij begon het land te ontwrichten door meer etnische verdeeldheid te zaaien, met nadruk op de spanningen tussen het noorden en het zuiden. In 1972 liet hij de hele Hindoe-Indische en Moslim-Pakistaanse minderheid, zo'n 40.000 mensen, het land uit zetten. Tijdens die actie werden veel vrouwen verkracht; verzet betekende gedood worden. Amin's bondgenoten en volgelingen kregen de bedrijven van de verdreven Aziaten. Hij verving alle leidende posities in het leger door leden van zijn Kakwa-volk en liet officieren van Obote's Langi-volk die zijn staatsgreep niet steunden, executeren. Hij begon een meedogenloze, sadistische, seksistische campagne tegen alle mogelijke oppositie; vooral tegen intellectuelen die hij categorisch haatte.

Gedurende zeven jaren van schrikbewind heeft Amin met groffe wreedheid en willekeur 300.000 burgers vermoord of laten vermoorden. Hij maakte zichzelf Veldmaarschalk, was graag Big Daddy voor de hele natie, en was ook: President voor het Leven, tevens Koning van Schotland, Alhadji Doctor Idi Amin Dada. En hij noemde zich: De Heer van alle Dieren op Aarde, van alle Vissen van de Zee, de Veroveraar van het Britse Keizerrijk in Afrika in het Algemeen, en Oeganda in het Bijzonder. Na zijn staatsgreep liepen de handelsrelaties met Engeland en de VS gewoon door. Die landen steunden immers zijn greep naar de macht. Daarna slaagde hij erin zich blijvend tegen hun diplomatieke druk te verzetten. De moslim Amin stelde zich ondanks zijn Israëlische legeropleiding radicaal antizionistisch en pro-Arabisch op. Hij liet land en huizen van staatsburgers van Israël in Oeganda confisqueren.

In 1976 steunde hij een terroristische actie van de Palestijnse PLO toen die op weg van Jerusaleem naar Parijs vlucht AF 139 kaapte tijdens een tussenlanding in Athene. Via Benghazi in Libië werd het toestel in Entebbe aan de grond gezet. Met een spectaculaire actie ontzetten Israëlische commando's de passagiers, maar mevrouw Dora Bloch bleef achter in een ziekenhuis in Kampala. Uit wraak liet Idi Amin haar vermoorden. Hij steunde Afrikaanse bevrijdingsbewegingen en onderhield goede betrekkingen met Libië. Ook met socialistische landen kon hij het goed vinden. Maar hij verzette zich tegen toetreding van het bevrijde Angola tot de OAU en miste geen kans om Tanzania dwars te zitten. Tijdens zijn bewind vluchtten honderdduizenden Oegandezers naar buurlanden. Mensen met geld vertrokken naar Europa, de VS of Canada. Het Oostblok nam in die jaren extra veel Oegandese studenten op. In een overmoedige bui bombar-

deerde Idi Amin de stad Mwanza in Tanzania en eind 1978 bezette hij de Tanzaniaanse grens-provincie Kagera. Deze laatste provocatie in een lange reeks bleef niet ongestraft.

Het Tanzaniaanse Volksleger dreef, samen met het UNLF, het in allerijl bij elkaar gebrachte Oegandese Nationale Bevrijdingsfront in Ballingschap, de invallers terug de grens over. In één moeite bevrijdden zij heel Oeganda van het dictatoriale regiem. Moammar Gadaffi van Libië, die veel wapens leverde aan Tanzania, schoot zijn vriend Amin nog met 1.200 soldaten te hulp, maar dat mocht niet meer baten.⁵¹ De Tanzanianen namen veel Libiërs gevangen. In april 1979 vluchtte Idi Amin – om nooit meer in Oeganda terug te komen. Via Libië reisde hij door naar Saoedi-Arabië waar hij in augustus 2003 stierf. In Jeddah, waar hij een huis en een grote familie had, werd hij als goede moslim begraven. In Oeganda kwam een tijdelijke regering onder de politiek onervaren professor Yusuf Lule van de Makerere Universiteit. Een National Consultative Council was tot de verkiezingen het raadgevende parlement.

Na twee maanden werd Lule vervangen door Godfrey Binaisa, de sterke man van het UNLF. Toen bleek hoezeer het UNLF een gelegenheidscoalitie was van bannelingen met uiteenlopende oriëntaties. De samenwerking ging goed zolang de verdrijving van Idi Amin het gezamenlijke doel was. Daarna kwam de verdeeldheid naar boven. Daarbij kwam de concurrentie met de triomfantelijk teruggekomen Milton Obote en zijn nog steeds populaire UPC. Bij de voorbereiding van verkiezingen in 1981 probeerde Binaisa Obote's kandidatuur te blokkeren, wat veel spanning opleverde. Het UNLF-leger greep in en Binaisa moest het veld ruimen. Sleutelfiguren bij deze actie waren de autonome rebellenleiders Yoweri Kaguta Museveni en David Oyite-Ojok die met hun legertjes tegen Amin hadden gevochten en toen zelf ook hun greep op de politiek wilden krijgen.

Binaisa's regering werd vervangen door een door Paulo Muwanga geleide Militaire Commissie die verkiezingen moest voorbereiden voor december 1980. Obote's UPC won die ruim met 72 zetels. Andere partijen waren DP, de Democratische Partij met 52 zetels, en UPM, de Patriottische Beweging van Oeganda van Yoweri Museveni met 1 zetel. Elke verliezer wist achteraf zeker dat er geknoeid was. Melding werd gemaakt van intimidatie van kiezers en vervalste stembiljetten. 'Gezien de administratieve toestand waarin het land verkeert, was het verloop van de verkiezingen betrouwbaar en geldig,' concludeerde een 60-koppige internationale commissie. De protesterende Museveni mobiliseerde zijn 8.000 man sterke 'Nationale Verzetleger' NRA voor een guerrilla-oorlog tegen de nieuwe regering van Obote. Die werd dankzij de internationale steun opnieuw de legitieme president, met Paulo Muwanga als premier. David Oyite-Ojok, net als Obote een Langi, werd brigadegeneraal en legerbevelhebber. Het Langi-volk komt uit het noorden, van rond het Kyoga-meer en is verwant aan Luo, Teso en Karimojong. Zij zijn buren van het ook Luo-sprekende Acholi-volk.

⁵¹ Vermeld in de Keniaanse *Weekly Review*, 12 januari 1979, p. 9, onder *Uganda – Libya*. Hetzelfde artikel vermeldde dat Gadaffi's Libië ook veel wapens leverde aan Tanzania.

Eigenlijk was vooral Yoweri Museveni, de kandidaat uit het zuidwesten, de verliezer. De eenzijdige keus voor pastorale noorderlingen zette kwaad bloed in zijn regio. Obote deed enorm zijn best om orde en evenwicht te scheppen. Daarbij moest hij het opnemen tegen de verliezers met hun eigen legertjes. Zo ontstonden lokale oorlogen in West-Nile, Karamoja en de Luweero-driehoek in het zuiden, met terreuraanvallen van milities op burgers, bedrijven en overheidsposities. Ondanks dat groeiende geweld drong Obote aan op terugtrekking van het Tanzaniaanse leger. Bij tussentijdse verkiezingen, november 1983, won het UPC 90 parlamentszetels en het DP 35. Dat maakte nog geen einde aan de aanvallen op Obote's positie. Daardoor werd hij steeds verbeterer. Weer schond hij in toenemende mate mensenrechten. Veel lastige mensen werden opgesloten, verdwenen of werden gedood. Burgers begonnen de boze Obote te vergelijken met Idi Amin. Hij werd steeds eenzamer. Zijn regering kon de discipline in het leger niet herstellen.

In 1982 zette Obote 50.000 Rwandese Tutsi-vluchtelingen na ruim 20 jaar het land uit. De regering Habyaruma van Rwanda verbood hen om Rwanda binnen te komen, dus zaten zij klem. UNHCR keurde hun verdrijving af en protesteerde, maar Obote stuurde hen onverrichterzake weg. De Rwandese diaspora in Oeganda was goed georganiseerd, sterk gemilitariseerd, goed opgeleid en concurreerde op de Oegandese arbeidsmarkt. De meeste Rwandese Tutsi's bleven toch in Oeganda en mochten in 1986 Oegandees staatsburger worden. Een grote groep trok ook door naar Tanzania. Tussen 1981 en 1985 moest het resterende, zwak gemotiveerde, disciplinair slecht functionerende Oegandese leger het opnemen tegen een groeiend aantal verzetslegers. Het voerde offensieven uit tegen het door ex-president Yusef Lule opgerichte NRA, het National Resistance Army. NRA werd later geleid door Yoweri Museveni die zich met zijn National Resistance Movement NRM uit het parlement terugtrok en zich volledig aan de guerrillaoorlog tegen Obote wijdde. Het leger vocht ook tegen het UNRF, het 'Oegandese Nationale Reddingsfront' van Moses Ali, een oude kameraad van Idi Amin met soldaten uit diens oude leger, dat vooral in de West-Nile provincie actief was, van waar het zich kon terugtrekken in Zuid-Soedan en het noorden van Democratische Republiek Congo. Diens beweging stortte in toen hij het centrum van corruptieschandalen bleek te zijn. Obote's leger vocht ook tegen FEDMU, de 'Federale Democratische Beweging' van luitenant-kolonel George Lweawanga en de UFM, de 'Oegandese Bevrijdingsbeweging' van Dr. Andrew Kayiira die met Museveni's NRA samenwerkten.

De veldslagen brachten ellende en verwoesting en uiteindelijk, in de overgang van 1983 naar 1984, massamoord in de Luweero-driehoek. Tussen 800.000 Baganda woonden daar grote aantallen Tutsi-vluchtelingen uit Rwanda. Obote bedacht dat iedereen in die driehoek potentieel zijn vijanden kon steunen. Daarom probeerde hij 75.000 mensen naar gecontroleerde kampen te verhuizen. Tijdens die operatie en gevechten daar omheen kwamen honderdduizenden burgers om. Het aantal vluchtelingen naar buurlanden liep snel op. Waarnemers schreven: 'Het leger van Milton Obote beging een massamoord tijdens zijn groffe tegenaanval op offensieven van samenwerkende verzetslegers. Dit soort massamoorden is sindsdien in Afrika algemener geworden. De buitenissige heftigheid van het geweld was het gevolg van de zwakte van de staat en haar onvermogen om de macht te handhaven en te verstevigen. De moorden kwamen tot een einde toen de regerende coalitie uit elkaar viel. Het gewapende verzet van NRA en bond-

genoten vormde de vonk die het kruitvat deed ontploffen. De NRA bood de bevolking weinig fysieke bescherming maar deed wel alles wat in haar vermogen lag om het moorden te stoppen en de regering omver te werpen. Maar het NRA slaagde er niet in om de cyclus van geweld in Oeganda te stoppen. Dat geweld verhuisde met andere groepen mee naar andere regio's. De massamoorden in de Luweero-driehoek veroorzaakten nauwelijks een bliepje op de radar van internationale zorg en aandacht.⁵²

Deze massamoord haalde wel degelijk de internationale pers met afgrijselijke foto's van rekken vol op elkaar gestapelde doodshoofden. Naar zeggen werden er 300.000 mensen vermoord, waaronder veel Rwandese vluchtelingen. De meeste Oegandezen hielden altijd vol dat Yoweri Museveni, die toen al samen met Paul Kagame en zijn RPF optrok, voor die moorden verantwoordelijk was, en niet Milton Obote. Museveni vocht eerder in het Frelimo van Mozambique. Hij was een ervaren leger- en guerrillaleider. Het is niet bekend of uiteindelijke verantwoordelijkheid van wie dan ook ooit werd bewezen. Museveni wees altijd de instelling van een 'Commissie van Waarheid en Verzoening' van de hand, en overwinnaars schrijven de geschiedenis. Midden 1985 was er weer verkiezingsstrijd tussen de sleets geworden UPC van Obote en de DP, nu geleid door Paul Ssegomere met steun van de Baganda. Volgens alle prognoses zou Obote weer winnen maar... het leger steunde hem niet meer. In juli 1985 werd hij afgezet tijdens een geslaagde coup van generaal Bazilio Olara Okello. Hij vluchtte naar Tanzania, later naar Zambia, en stierf in 2005 in een ziekenhuis in Zuid-Afrika. Tot verrassing van velen kreeg hij toch een officiële staatsbegrafenis in Kampala.

Generaal Tito Okello (niet verwant aan de couppleger) werd president. De Okello's van het Acholi-volk verweten Obote dat hij alleen zijn eigen Langi-volk en -militairen steunde. Eind augustus werd Obote's vicepresident en premier Paulo Muwanga ontslagen. Zijn plaats werd overgenomen door Abraham Waligo uit het team van Obote. Museveni en zijn NRA-guerrilla's vroegen een time-out. De nieuwe regering ging gesprekken aan met NRA en DP. Daarna werd in Nairobi onder de hoede van president Daniel arap Moi vijf maanden lang stevig onderhandeld. Regelmatig werd een staakt-het-vuren afgesproken en prompt weer geschonden. Maar in december 1985 kwam er toch een officieel 'Vredesakkoord van Nairobi'.

Maar ex-soldaten van Idi Amin, gesteund en in het geheim in Zaïre getraind en bewapend door het leger van Mboetoe, schoten in januari 1986 op hun dringende verzoek de Okello's te hulp. Honderden soldaten bezetten de zuidelijke provincies. De Okello's en de Zaïrezen wilden niet met Museveni en zijn NRA samenwerken. Intussen liep het nationale leger leeg; weer voegden soldaten zich met hun wapens bij rebellen aan deze of gene kant. Yoweri Museveni strafte het verraad af door met zijn goed georganiseerde en gemotiveerde leger Kampala te bezetten en de macht op te eisen. Dat lukte, en op 29 januari 1986 werd hij beëdigd als de nieuwe president. Hij beloofde het volk eendracht, democratie, stabiliteit en economische groei. De oorlog eindigde in maart 1986 met de militaire nederlaag van Tito Okello in zijn noordelijke bastion Gulu.

52 A. de Waal & B. Conley-Zilkic. *Reflections how genocidal killings are brought to an end*, 22 December 2006. Remembering Holocaust.

Hiermee begonnen de Acholi-oorlogen die nog zeker 25 jaar zouden duren. Internationaal was de kritiek op de linkse schender van mensenrechten (Obote) en de chaotische opportunisten (de Okello's), sterk toegenomen. Westerse landen zagen nu meer heil in samenwerking met de 'jonge, visionaire, succesvolle Museveni'. Hij werd verwelkomd als een veelbelovend nieuw type Afrikaans staatshoofd van een groeiende generatie moderne leiders waaraan de buitenwereld zo'n behoefte had gekregen.

3.2 In Kenia won Jomo Kenyatta, de Brandende Speer van de Natie, de eerste verkiezingen

Op 10 december 1963 werd hij eerst president van Kenia onder de Britse kroon; een jaar later was Kenia een presidentiële republiek. KANU, de Kenyan African National Union, was de enige toegestane politieke partij; andere partijen konden kiezen zich onder KANU te voegen of hun kantoren te sluiten. Binnen de nieuwe KANU kwamen al gauw conflicten. De linkervleugel onder vicepresident Jaramogi Odinga Oginga was niet tevreden met de beleidskeuzen van de regering. Op de KANU-conferentie van maart 1966 liet algemeen partijsecretaris Tom Mboya hem daarom als vicepresident afzetten. Odinga's aanhangers verlieten KANU en stichtten een eigen partij, de KPU of Kenyan Peoples' Union. Deze niet-erkende partij eiste echte economische onafhankelijkheid van Kenia en een hogere levensstandaard voor alle Kenianen. KPU verzette zich tegen verkoop door de staat van land aan de bevoorrechte zwarte elite, eiste hervorming waar arme boeren iets aan hadden, en maatregelen tegen de werkloosheid. Een boze Kenyatta zette toen de Luo's Odinga Oginga en Moody Awori uit de politiek.

Vanaf toen verdwenen er mensen en er werden politieke moorden gepleegd. De voormalige vakbondsleider en vooraanstaande Luo-minister Tom Mboya werd in juli 1969 in Nairobi op straat doodgeschoten. Kenyatta en zijn Kikuyu-elite zagen hem in toenemende mate als bedreiger van hun macht. Bij demonstraties rond Mboya's begrafenis vielen er doden. Een ander slachtoffer van politieke moord was Josiah Mwangi (Jimmy) Kariuki – binnen KANU een jonge nationalist en democratisch oppositiepoliticus. In maart 1975 werd hij ontvoerd uit het Hilton-hotel in Nairobi. Drie dagen later vond men hem in de Ngong Hills, vermoord, met afgehakte vingers en uitgestoken ogen. Sporen wezen naar lijfwachten van Kenyatta. Het onderzoek werd op last van hogerhand stopgezet.

Eind 1978 overleed Jomo Kenyatta op 87-jarige leeftijd en Daniel Toroitich arap Moi werd president. Moi was een Kalenjin, wat mensen van andere volken hoop gaf. Maar hij volgde stug de koers van Kenyatta en KANU. In het begin nam hij nog wat populaire maatregelen: een campagne tegen corruptie, amnestie voor politieke gevangenen, en ontslag van ambtenaren die zich onwettig grof hadden verrijkt. Het volk reageerde enthousiast. Maar de feitelijke macht achter de schermen bleef in handen van de politieke Kikuyu-families. Toch kwamen daarin verschuivingen. In juni 1980 benoemde Moi de buitenstaander Charles Njonjo tot minister van binnenlandse zaken. Die begon ijverig en hard sociale en politieke tegenbewegingen op etnische grondslag te onderdrukken. Zo speelde hij een belangrijke rol bij het ontbinden van tribale

organisaties als de ‘Gikuyu, Embu en Meru Associatie’ (GEMA), geleid door invloedrijke miljonairs. Die hadden zich verzet tegen Moi’s kandidatuur en waren betrokken bij een complot om na Kenyatta’s dood enkele topleiders te vermoorden. De tweede door Moi aangestelde fixer was Godfrey Gitahi Kariuki. Daarmee had hij een aantal harde bezems om de stal schoon te vegen. In korte tijd werkten zij de oude KANU-rotten Peter Mbiyu Koinange, James Gichuru en Paul Ngei weg. Ondanks het socialistische jargon voegde Kenia zich in de belangen van de westerse wereld. President Moi werkte zelfs mee aan militarisering van de Indische Oceaan door de marinehaven van Mombasa aan de VS te verhuren.

De oliecrisis sloeg toe, en de inzakkende economie met stagnerende ontwikkeling dwongen Moi om met oude rivalen te praten. Jaramogi Odinga Oginga kwam na 12 jaar uitsluiting in het parlement terug. In 1982 begon binnen de luchtmacht een gewapende opstand, mogelijk een poging tot staatsgreep. De loyale landmacht verijdelde die. In de hoofdstad lokte deze actie grootscheepse rellen en plunderingen uit. Moi strafte de oppositie met arrestaties, ontslagen en huisarrest. Odinga Oginga viel weer in ongenade, de universiteit werd gesloten, veel docenten en studenten werden gearresteerd. Begin 1983 meldde Moi een nieuwe mislukte coup poging die mogelijk werd gesteund door Zuid-Afrika en Israël. Charles Njonjo werd van medeplichtigheid verdacht en voor de rechter gesleept als verantwoordelijk voor de moord op Tom Mboya, grootschalige fraude, ontvreemding van kapitaal, het houden van vijf paspoorten, meined, machtsmisbruik, samenzwering tegen de staat, ongeoorloofde handel met Zuid-Afrika en nog veel meer. In 1985 werd hij veroordeeld waarna Moi hem meteen weer amnestie verleende. Wel werd hij uit de KANU gezet en moest hij 40 miljoen dollars aan gestolen openbare fondsen terugbetalen.

In 1984/85 zegde Moi de Kikuyu-maffia definitief de wacht aan. Hij trok alle macht naar zichzelf en zijn eigen mensen toe. Alle goede banen, contracten en investeringskansen gingen naar Kalenjin-clangenoten; de oude Kikuyu-elite werd systematisch uit die wereld verdrongen. Moi en zijn zoons zetten bedrijven op en werden puissant rijk. Grote bedrijven betaalden hen fikse sommen aan smeergeld. In 1989 werd deze opzichtige corruptie van de president wijd en zijd beschreven in kranten en magazines.

Toen viel plotseling de Berlijnse Muur. Opponenten stelden publiekelijk vragen over het één-partijstelsel, de corruptie en zelfverrijking, de minachting voor het volk en de rol van donoren en internationale bedrijven. Vragenstellers waren de geestelijke leiders Timothy Njoya en Henry Okullu, en de door Moi vernederde zakenlieden Kenneth Matiba en Charles Rubia. Moi schold hen uit voor tribalisten (de Luo’s) en verraders (de Kikuyu’s). Hij liet ze arresteren en opsluiten. Het publiek werd onrustig en organiseerde betogingen. In Nairobi, Kikuyu-land en de Rift Valley volgden onrust en rellen. Het ging vooral om grond. Want veel door Kenyatta en Moi gestrafte Kikuyu’s verloren grond in de Central Province en verwierven zich als compensatie, veelal op corrupte wijze, land in de Rift Valley waar Luo’s, Maasai en Kalenjins al moeite genoeg hadden om zelf land te verwerven en te behouden. Snelle groei van de bevolking, politieke manipulatie en onwettelijke toeigening vormden met elkaar een recept voor toekomstig geweld.

3.3 De ‘Verenigde Republiek Tanzania’ verenigde op 26 april 1964 Tanganyika, Zanzibar en Pemba

De Engelsen maakten Zanzibar op 10 december 1963 onafhankelijk onder een UMMA/ZP-PP-ZNP regering. ASP zag zich als de grootste partij buitengesloten. Nationalisme, grote sociaal-economische verschillen, een racistisch kader, etnische wrok en het onvermogen om te komen tot één nationale beweging bleken ingrediënten voor een explosief kruitvat te zijn. Begin 1964 ontplofte dat. Het begon met John Okello, een uit een Keniaanse gevangenis ontsnapte jonge Oegandees die als plantagearbeider op Zanzibar werkte. Als charismatisch visionair kreeg hij van zijn god de opdracht om Zanzibar te bevrijden van vreemde overheersing; i.c. de Arabieren. Ryszard Kapuscinski noteerde: ‘God heeft Zanzibar aan de Afrikanen gegeven en mij beloofd dat het eiland naar ons terugkeert’. ‘Wij moeten de Arabieren overwinnen en er uit gooien, anders geven zij niet toe en zullen zij ons blijven onderdrukken’. ‘Men moet weten aan welke kant het brood besmeerd is; je hoeft niet op steun te rekenen van hen die al werk hebben; alleen zij die honger hebben kunnen ons steunen’. ‘Politici als Abeid Karume en anderen zullen wij niet bij de strijd betrekken. Dat zijn grote mensen en het zou zonde zijn als zij de dood zouden vinden ingeval wij mochten verliezen’. ‘We wachten tot de Engelsen weg zijn, want die kunnen wij niet aan. Als de Arabieren alleen zijn, dan slaan wij de volgende dag meteen toe’⁵³. Babu’s UMMA/ZPPP speelde een belangrijke rol in deze revolutie tegen de Arabische elite. Om er een socialistische revolutie van te maken, voegden zij zich, ondanks hun coalitie met de ZNP, bij de opstandelingen.

Drie weken na de Engelse overdracht van Zanzibar veroverden inderdaad veldmaarschalk John Okello en Mohammed Babu met hun troepen de macht op Zanzibar. In een verschrikkelijk bloedige orgie werden in één nacht duizenden Arabieren gedood; vrouwen en dochters werden massaal verkracht. De revolutionairen verloren nauwelijks mensen. Sheikh Amani Abeid Karume, de politieke leider van de Afro-Shirazi Partij, werd uitgeroepen tot de eerste president van Zanzibar. Met ingewikkelde regelingen probeerden Nyerere en Babu om de macht proportioneel goed te verdelen tussen het vasteland en de eilanden Pemba en Zanzibar.

De gezamenlijke parlementen legden daarvoor uitgangspunten vast in de Grondwet van juli 1965. Eén grondwettelijke gekozen president zou de staat en regering van de Verenigde Republiek leiden. Op het vasteland kreeg de tweede vicepresident van Tanzania als premier de uitvoerende macht. Op de eilanden werd dat toebedeeld aan de eerste vicepresident van Tanzania, tevens president van de eilanden. De wetgevende macht kwam onder het parlement van de Verenigde Republiek van 204 leden, waarvan de president er een aantal zelf benoemde. Zanzibar kreeg ook een eigen parlement vanuit de Revolutionaire Raad. Het aantal regioprovincies van Tanzania werd uitgebreid naar zeventien. Traditionele en koloniaal aangestelde hoofden verloren hun privileges. Het lokale bestuur kwam in handen van geschoolde partijleden en ambtenaren. Die moesten regelmatig van standplaats wisselen om nepotisme, corruptie en tribalisme

⁵³ R. Kapuscinski. *Ebbenhout/Afrikaanse Ontmoetingen*, 2008.

te voorkomen. Er kwamen maatregelen om separatisme te verhinderen; daarom kreeg Zanzibar meer zetels in het parlement dan het eiland verhoudingsgewijs toekwam.

Toen dat was geregeld, werden in september 1965 de eerste verkiezingen gehouden voor het presidentschap van Tanzania. Julius Kambarage Nyerere, de gezamenlijke kandidaat van TANU en ASP, werd met absolute meerderheid gekozen. Sheikh Amani Abeid Karume werd de eerste vicepresident van de Unie, president van de eilanden, en voorzitter van de Afro-Shirazi Partij. Rashidi Mfaume Kawawa werd tweede vicepresident van de Unie en premier van het vasteland. Toen werd het nieuwe parlement gekozen dat vervolgens met de nieuwe grondwet instemde. Die bepaalde dat er op het vasteland maar één partij kon zijn, TANU, en ook maar één op de eilanden, de ASP. De ingrediënten voor het consolideren van de eenheidsstaat waren klaar.

In 1967 besloot TANU met de 'Arusha-verklaring' om over te gaan naar een socialistisch programma. Tanzania volgde daarmee de landen Guinee en Ghana. Partij, parlement en vakbond keurden die stap goed. In een uitgebreide verklaring legden zij uit wat hen voor ogen stond. Samen zouden zij werken aan het afschaffen van afhankelijkheid van buitenlands kapitaal door meer self reliance – dus meer vertrouwen in eigen kunnen. Verder ook aan de ontwikkeling van de eigen hulpbronnen, inclusief het menselijk kapitaal, en aan de opbouw van een democratische natie van boeren en arbeiders die de productiemiddelen zouden beheren en controleren. Geld en industrie werden niet beschouwd als motoren van ontwikkeling, want gezamenlijk hard werken, collectiviteit, intelligentie en landbouw konden dat beter. Dus meer 'Self Reliance' met meer Ujamaa – Afrikaanse collectiviteit in termen van verwantschappelijke gezamenlijkheid. Met toch een kanttekening over externe financiering: 'Dit zegt allemaal niet dat we geen geld van buitenaf nodig zullen hebben en dat wij geen industrieën zullen ontwikkelen waarvoor zulk geld nodig is. Wij zeggen ook niet dat we geen geld van andere landen voor onze ontwikkeling zullen aannemen. Dat is niet wat wij zeggen. Wij zullen geld nodig blijven hebben, en elk jaar zullen we voor verschillende projecten meer geld nodig hebben dan het jaar daarvoor. Juist omdat wij ons zoveel mogelijk op eigen kracht gaan ontwikkelen' (uit de Arusha-verklaring).⁵⁴ Donorgeld moest dus terecht aanvullend zijn aan eigen initiatieven en inspanningen.

Internationaal koos Tanzania voor een antikoloniale, ongebonden koers, met ideeën over vreedzame coëxistentie en positieve neutraliteit tussen en met verschillende sociale systemen. De meeste westerse landen omarmden dit Tanzania, en het sloot ook vriendschap met Rusland, China, Tsjecho-Slowakije, Polen en Oost-Duitsland. Het zette zich in voor de totale bevrijding van Afrika van kolonialisme en racisme. Organisaties van bannelingen en politieke partijen uit Mozambique, Rhodesië en Zuid-Afrika vestigden zich toen in Dar es Salaam en Morogoro.

In de jaren na de 'Arusha-verklaring' werkte TANU hard aan het nieuwe Tanzania. Maar de ministers Oscar Kambona en Abdallah Saïd Fundikura wilden Nyerere niet meer volgen en vertrokken naar Engeland. Anderen, zoals Abdulrahman Mohammed Babu vonden zijn weg juist niet radicaal genoeg. In 1972 werd Babu beschuldigd van een voorgenomen staatsgreep en zes

⁵⁴ *The Africa Report*, maart 1967.

jaar gevangen gezet. Daarna verliet hij het land. In Londen bleef hij agiteren voor een socialistisch Afrika. In zijn boek van 1981 ontkende hij dat een Derde Weg voor Afrika mogelijk was. Wetenschappelijk socialisme en vrijemarkt kapitalisme zag hij als enige reële wegen; Afrikaans Socialisme was voor hem een romantisch verzinsel. Af en toe kwam hij nog naar Tanzania, één keer zelfs als kandidaat vicepresident. Maar hij ging teleurgesteld en ziek terug naar Londen waar hij in 1996 overleed.⁵⁵

Premier Kawawa werd in 1972 ontslagen vanwege zijn starre houding over de rolverdeling tussen staat en partij. De meer flexibele Cleopa David Msuya nam diens rol over. Kawawa bleef wel belangrijk in de partij. Er kwam een periode van rust en arbeid met veel bestuurlijke experimenten. In 1977 fuseerden TANU en ASP tot CCM, de Chama Cha Mapindizu, of 'Revolutionaire Staatspartij' die met nog meer energie ging werken aan het bouwen aan een socialistische natie op basis van zelfvoorziening en vertrouwen in eigen kracht. Regering en partij vestigden zich in de nieuwe hoofdstad Dodoma die symbolisch centraal in het binnenland was gelegen.

Eind 1982 besloot het CCM-Congres om het leiderschap van de partij tegelijk met het politieke programma te wijzigen. Jonge leiders van de nieuwe generatie kregen sleutelposten. De meesten waren sterk geïmmiteerd aan het verder ontwikkelen van het socialistische project. Partijvoorzitter/president Nyerere hield zijn machtige positie, met naast zich Salim Ahmed Salim als minister van buitenlandse zaken en Kingune Mwiru als hoofd van het ministerie van politieke vorming. Premier Msuya werd later vervangen door Edward Sokoine die een harde campagne begon tegen de toenemende corruptie. Hij kondigde meer flexibiliteit aan voor buitenlandse financiering. Toen was in feite de nationale begroting al voor tweederde afhankelijk van buitenlands geld. Sokoine praatte met de andere landen in de regio om de samenwerking weer op gang te krijgen. Men zag hem als de ideale opvolger van Julius Nyerere, maar in april 1984 verongelukte hij. Zo bleef hij een mooie, nooit vervulde belofte in de ogen van veel mensen.

Nyerere vond het steeds moeilijker om leiding te geven aan het land dat zich aan de eigen haren uit het moeras van de armoede probeerde op te trekken. Hij ontmoette meer tegenstand, want het met noeste arbeid krabben van meerwaarde uit matig vruchtbare grond was geen succes gebleken. Coöperaties waren corrupt en onproductief geworden, en modernisering en mechanisering van de landbouw mislukten. In 1985 wilde Nyerere niet meer herkozen worden. Een nationale dialoog over hervorming van de grondwet en het regeersysteem ging van start. Politieke participatie van vrouwen en jongeren moesten beter en ideeën waren nodig om de democratie nieuw leven in te blazen. Voorgesteld werd dat toekomstige presidenten niet meer dan twee op-eenvolgende termijnen mochten dienen. De boeren- en arbeiderspartij CCM hield de leiding.

55 In 1995 en 1996 ontmoette ik Babu af en toe in Londen waar ik toen woonde en werkte, na een eerder gesprek in Tanzania. Hij was triest en verbitterd door de tegenwerking in de machtige Tanzaniaanse regeringspartij, ondanks zijn grote populariteit in dat land. Bij zijn begrafenis riepen kameraden uit de hele wereld de verworpenen der aarde op om zich te verenigen, de macht te pakken en die nooit meer los te laten. Dat gebeurde niet, maar de ontlading deed hen goed.

In juli 1985 vergaderde het ‘Nationale Uitvoerende Comité’ van de CCM om criteria te formuleren voor de volgende presidentsverkiezing. Men besloot dat Nyerere tot half 1987 als partijvoorzitter zou aanblijven, ook als hij eerder ophield president te zijn. Hij hield inderdaad op en in november 1985 werd Ali Hassan Mwinyi met 92,2% van de stemmen de tweede president van Tanzania. Julius Nyerere werd toen voorzitter van de nieuwe onafhankelijke ‘Zuid-Zuid-Commissie’⁵⁶ voor het versterken van de samenwerking en samenhang tussen ontwikkelingslanden om van daaruit sterker te staan in onderhandelingen met rijke landen.

Vanaf 1986 begon voor Tanzania een geleidelijk proces van loskomen van Self Reliance en Ujamaa. De eerste 21 jaren waren voor Nyerere en zijn volgelingen opwindend geweest. Zij begonnen hoopvol en vastberaden, maar gingen na teleurstellingen steeds meer twijfelen. Het volk had wel begrip voor hun goede bedoelingen, maar voelde zich toch vaak bekocht. Zij hadden hard gewerkt, afgezien en geleden, maar de beloften werden onvoldoende waargemaakt en wrevel had zich genesteld. Toch was de nationale eenheid in saamhorigheid iets om trots op te zijn, en met die mix van twijfel en vertrouwen gingen de Tanzanianen vooralsnog de toekomst tegemoet.

3.4 Rwanda werd op 1 juli 1962 zelfstandig met eigen grenzen, toen los van Burundi en Oost-Congo

Vijf maanden later had het land een grondwet en een presidentieel systeem. De gekozen president was zowel staats- en regeringshoofd als opperbevelhebber van het leger. Hij werd gekozen voor termijnen van vier jaar. Een premier vond men niet nodig. De wetgevende autoriteit was in handen van het om de vier jaar te kiezen nationale parlement. Gregoire Kayibanda, leider van de enige toegestane partij MDR-Parmehutu, werd de eerste president van Rwanda. Zijn jonge republiek erfde de moeizame verhouding tussen Hutu's en Tutsi's. Parmehutu betekent Voorrang voor de Hutu's, en MDR stond voor Democratische Beweging van Rwanda. Die partij had de revolutie van 1959 gewonnen. Sindsdien escaleerde de toestand verder. Al in 1963/64 kwam het tot gewelddadigheden waarbij de meeste Tutsi-dorpen werden vernield en 20.000 Tutsi's omkwamen. Tussen 1959 en 1964 vluchtten meer dan 160.000 Rwandese Tutsi's naar Tanzania, Oeganda en Burundi. Die exodus veroorzaakte problemen tussen de nieuwe regering en de pas onafhankelijk geworden buurlanden. Volgens Kayibanda kon iedereen veilig terugkomen, mits men loyaliteit aan zijn regering zou zweren, maar daar kwam geen vluchteling voor terug. Bij verkiezingen in 1965 kreeg MDR-Parmehutu weer de absolute meerderheid, en Kayibanda werd voor een tweede termijn geïnmachtigd president.

De Hutu-kolonel Juvenal Habyaruma wierp op 5 juli 1973 de regering Kayibanda omver. Deze jonge minister van defensie had zich geërgerd aan de aanhoudende onrust. Hij ontbond MDR-Parmehutu, zette de president gevangen⁵⁷ en begon met een succesvol diplomatiek of-

⁵⁶ Toen was dat een nieuwe internationale organisatie met Genève als standplaats.

⁵⁷ Kayibanda stierf kort daarna in gevangenschap.

fensief om de problemen met de buurlanden op te lossen. In 1975 richtte hij MRND op, de ‘Revolutionaire Beweging voor Nationale Ontwikkeling’, bedoeld om het land te verenigen en conflicten tussen etnische groepen uit te bannen. Volgens de nieuwe grondwet was MRND voor iedereen de enige legale partij. Deze verzoenende oriëntatie leidde tot wrijving binnen MRND waar Hutu-kaderleden protesteerden en meningen verkondigden die afweken van de officiële partijlijn.

In april 1980 openbaarde Habyarama’s regering een complot om de macht te grijpen. De Hutu Théoneste Lizinde, voormalig veiligheidschef, werd beschuldigd van stoken tussen Hutu’s en Tutsi’s. Die verdeeldheid in de partij bleef. Ook op een andere manier: op het derde partijcongres verzette een linkse stroming zich tegen het economisch liberalisme. Hun leider, Tutsi-minister Alexis Kanyarengwe, vluchtte naar Tanzania om arrestatie en gevangenschap te ontlopen. Het partijcongres aanvaardde een resolutie waarin gepland liberalisme als lijn werd vastgesteld. Die opstelling bood meer kansen op buitenlandse investeringen. In 1982 zette Habyarama nieuwe stappen naar meer democratie. In 1983 liet hij politieke gevangenen vrij en de toestand in de gevangenissen verbeterde. In 1988 werd hij herkozen. In dat jaar waren er ook verkiezingen voor de vervanging van eenderde van de afgevaardigden. Er kwamen elf vrouwen in het parlement, maar slechts twee Tutsi’s.

Het Tutsi-volksdeel toonde zich steeds minder tevreden met deze president. In september 1990 organiseerde Fred Rwigyema, een belangrijke Tutsi in de regering, een opstand waarbij ook Tutsi-eenheden uit Oeganda binnenvielen. President Habyarama vroeg en kreeg hulp van Frankrijk, België en Zaïre. Hun gezamenlijke troepen sloegen de tot in de hoofdstad opgerukte Tutsi-rebellen terug. De gevechten gingen nog een tijd door, totdat onder bemiddeling van de Belgische premier Wilfried Martens in oktober een wapenstilstand werd afgesproken. Aan het einde van de Koude Oorlog heerste er in Rwanda alom wantrouwen.

3.5 In Burundi bleef bij de onafhankelijkheid op 1 juli 1963 de Tutsi-monarchie gehandhaafd

De Mwami Mwambutsa IV, voorheen prins Andrew Muhirwa, had veel macht. Hij beoordeelde wetten, was opperste legercommandant en stelde ambassadeurs aan. Het nationale parlement kreeg de wetgevende macht; de regering met aan het hoofd een premier de uitvoerende macht. Tussen de twee belangrijkste politieke partijen, de UPRONA of ‘Partij van Eenheid en Nationale Vooruitgang’, en de PP, de ‘Volkspartij’, heerste rivaliteit. UPRONA was vooral de partij van de Tutsi-aristocratie. De meer op Hutu’s leunende PP werd in 1964 opgericht als belangenbehartiger van de stedelijke bourgeoisie en intellectuelen. Bij verkiezingen in maart 1965 kreeg deze PP 22 zetels en UPRONA maar 11. De meerderheid van het volk steunde UPRONA duidelijk niet. APRONA, de aan UPRONA gelieerde massaorganisatie van vrouwen en jongeren en de vakbondsfederatie van Burundi werd toen actief. De Mwami besloot om de uitslag te negeren, waarna het land vijf maanden geen regering had. Daarna gaf hij de verliezer UPRONA opdracht om een nieuwe regering samen te stellen.

Toen ging de oppositie over tot geweld. Op 18 oktober 1965 omsingelden gewapende eenheden het koninklijk paleis, er werd over en weer geschoten, en er vielen doden en gewonden. Het leger verpletterde die rebellie met grof geweld en de leiders werden geëxecuteerd. Maar de toestand bleef gespannen en chaotisch. Mwami Mwambutsa IV verliet het land. In maart 1966 overhandigde hij de bestuurlijke macht aan kroonprins Ntaré Charles Ndzizeye. In juli 1966 zette die prins met steun van het leger de Mwami af, ontbond de regering en riep zichzelf uit tot koning van Burundi.

Maar een nieuwe staatsgreep vijf maanden later betekende het einde van de monarchie. Burundi werd een republiek waarvan de Tutsi-legerkapitein Michel Micombero zichzelf tot eerste president benoemde. Hij zuiverde de staatsbureaucratie en het leger van alle Hutu's. Zijn regiem zette zo'n heftige Hutu-vervolgung in dat een groep nog in functie zijnde Hutu-onderofficieren en gendarmes in april 1972 een volgende coup poging waagde die gepaard ging met massamoord op 20.000 Tutsi's in Rumonge en Nyanza-Lac. De coup mislukte en de represailles van Micombero's Tutsi-leger waren op hun beurt verschrikkelijk. In een half jaar tijd werden systematisch 200.000 Hutu's afgemaakt, waarbij vooral bewust weldenkende, goed opgeleide Hutu's geselecteerd werden. Rond een half miljoen Hutu-vluchtelingen trok naar Tanzania, Zaïre en Rwanda.

In de jaren 1973-1976 bleef het geweld in Burundi doorgaan, met doden aan weerszijden. De economie stagneerde omdat de aandacht er niet bij was. Koffieplantages werden afgebrand. Elke Burundiër kon, als zijn of haar partij niet de sterkste was, slachtoffer worden van moordpartijen en dus bewapende iedereen zich. In november 1976 was weer een groep jonge officieren ontevreden met deze ontwikkelingen. Zij pleegden een staatsgreep. Luitenant-kolonel Jean-Baptiste Bagaza, een neef van Micombero, nam de leiding over. Hij verklaarde zijn voorganger incompetent en beloofde te stoppen met de etnische vervolging en zuiveringen, te werken aan nationale verzoening, en economische hervormingen door te zullen voeren. UPRONA werd de enige toegestane nationale eenheidspartij. Bagaza nam Hutu's in zijn regering op. In 1979 werd het eerste UPRONA-congres sinds de onafhankelijkheid gehouden. De daar besproken nieuwe grondwet werd in 1981 van kracht. Centraal stond de vraag hoe kon worden voorkomen dat een Tutsi-minderheid een Hutu-meerderheid zou overheersen en uitbuiten. Er waren voorstellen voor politieke hervormingen, met als leidende principes 'Afrikaans Socialisme' en 'Gelijke Rechten voor Vrouwen'. De voorstellen en maatregelen leidden tot ruzie tussen de regering Bagaza en de katholieke kerk. Bagaza zette toen 63 missionarissen het land uit. Hij wilde de Tutsi-hegemonie handhaven, maar de kerk claimde deelname van Hutu's aan de macht. Met de jaren hakte Bagaza meer op de kerk in.

De eerste algemene verkiezingen vonden plaats in oktober 1982, na 19 jaren onafhankelijkheid. De uitslag steunde Bagaza om zijn beleid voort te zetten en de hervormingen te versnellen. In augustus 1984 mocht het volk stemmen over de kandidatuur van de president. Als enige kandidaat zonder oppositie kreeg hij 99% van de stemmen. Volgens sommigen kleeft er corruptie aan, maar hij kreeg gewoon zijn constitutionele termijn van vijf jaar. Afmaken kon hij die ter-

mijn niet, want zijn verhouding met de Hutu-meerderheid en de kerk verslechterde dag na dag, tot er zelfs sprake was van openlijke vijandschap.

Eind september 1987 zette de minister van defensie, majoor Pierre Buyoya, ook een neef van Bagaza en Micombero, Bagaza af en hij liet zichzelf tot president beëdigen. Daarmee was het land sinds 1961 een politieke moord, vier geslaagde staatsgrepen en enkele volkenmoorden verder. Politieke partijen werden afgeschaft. Er kwam een militair regiem onder leiding van CMSN, het Militair Comité ter Redding van de Natie. Bij nieuwe botsingen tussen Hutu's en Tutsi's en het leger kwamen in 1988 zeker 20.000 mensen om. Bij elkaar vielen er 270.000 slachtoffers van etnische botsingen sinds 1962. Er weken 60.000 Hutu's uit naar Rwanda. Om de rust te herstellen benoemde Buyoya de Hutu-politicus Adrien Sibomana tot premier. Burundi was rond 1990, net als Rwanda, een op scherp staande tijdbom.

Al bij al lukte het niet om de Oost-Afrikaanse Gemeenschap in stand te houden. Alle landen, op het Tanzaniaanse vasteland na, kregen te maken met geweld, staatsgrepen, politieke moorden en dictaturen. In Oeganda speelde de eeuwige wrijving tussen het noorden en de rest, compleet met veldslagen en een massamoord. De dictatuur van Amin was verschrikkelijk, en zijn invasie van Tanzania was dom. In Oeganda werd Museveni uiteindelijk de winnaar. Tanzania ontwikkelde zich na de uiterst bloedige revolutie van Zanzibar verder vreedzaam, maar het Afrikaanse Socialisme zakte steeds meer in. De problematiek van Rwanda en Burundi tussen Hutu's en Tutsi's leidde tot veel moord en geweld, staatsgrepen, executies en honderdduizenden vluchtelingen in de buurlanden. Dus tenslotte een onrustige regio.

B Economische en maatschappelijke ontwikkeling

De 'Oost Afrikaanse Gemeenschap' met samenwerking op de gebieden van handel, industrialisatie, transport, financiën, gezondheidszorg en meteorologie strandde voortijdig. Het kostte daarna jaren om er een nieuwe start mee te maken omdat de landen elk een verschillende koers gingen varen. TANU bleef zich nog lang inzetten voor de ontwikkeling naar een hechte Oost-Afrikaanse federatie. Tanzania, Kenia en Oeganda bliezen de organisatie van gezamenlijke diensten uit de koloniale tijd nieuw leven in en werkten samen op de gebieden van spoorwegen, luchtvaart, scheepvaart, post, telefoon en telegraaf. Ook werkten zij aan de shilling als gemeenschappelijke munt en aan een douane-unie. Zij praatten zelfs over samenvoeging van leger en politie in een regionale defensie-eenheid. Er kwamen plannen voor een gezamenlijk industriebeleid en voor onderzoek voor landbouw, veeteelt en gezondheidszorg. Oost-Afrika kreeg één gedeelde bestrijding van veeziekten en één meteorologische dienst.

Eind 1967 lanceerden de drie landen na het overwinnen van veel weerstanden de 'Oost-Afrikaanse Economische Gemeenschap' en de 'Oost-Afrikaanse Gemeenschappelijke Markt'. Ondanks al dat gemeenschappelijke liep begin jaren '70 de spanning tussen de buurlanden op. Kenia volgde een liberaal-kapitalistische weg, Oeganda ontaardde in een mensonterende dictatuur, en Tanzania werkte fanatieker dan ooit, maar wel heel alleen, aan Tanzaniaans Socialisme

met Swahili als de regionale voertaal. In 1977 ging de Oost-Afrikaanse Gemeenschap ter ziele, totdat Obote die tijdens zijn tweede regiem rond de eeuwwisseling weer oppakte. Toen kwam er weer vaart in, ondanks de hoge kosten en de moeilijke economische situatie. Sindsdien breidden terreinen van samenwerking zich steeds meer uit.

3.6 De regering Obote wilde in Oeganda economische en culturele achterstanden wegwerken

Vijfjarenplannen benadrukten versterking van de staatssector en groei van de economie. In de industrie werd geïnvesteerd en lonen gingen flink omhoog. Meer dan 30 nieuwe bedrijven kwamen onder de vleugels van de National Development Corporation. De productie van katoen, koffie en thee groeide snel. Meer kopererts werd gewonnen en verkocht. De buitenlandse handel groeide mee: de exporten stegen met 31%, de importen met 16%. Die groei maakte meer buitenlands kapitaal nodig. Dus gaf de regering buitenlandse ondernemers en investeerders sleutelposities in de Oegandese economie, met garanties tegen nationalisatie. Bedrijven werden aangemoedigd om hun winsten in Oeganda te herinvesteren. Tegelijk verhoogde de regering de belasting op winsten en eiste zij van buitenlandse ondernemingen 25% van de aandelen. De landbouwproductie en – handel werden gereorganiseerd in coöperaties, met staatsleningen onder aantrekkelijke voorwaarden. Een staatsbedrijf bouwde goedkope woningen voor werknemers. In uitbreiding en verbetering van het onderwijs werd veel geïnvesteerd. In 1965 ging de helft van de kinderen al naar school. Ook werd veel gestoken in de scholing van vaklui die op den duur de buitenlanders moesten vervangen. Missiescholen werden genationaliseerd. De universiteiten van Kampala, Dar es Salaam en Nairobi werden samengevoegd tot één Universiteit van Oost-Afrika. In de gezondheidszorg lag de focus op de preventie van ziekten als pokken, polio, mazelen en kinkhoest, naast hygiëne en sanitaire voorzieningen. Tussen 1966 en 1971 groeide de economie.

Maar na de staatsgreep van Amin en zijn verdrijving van Aziaten stortte de economie weer volledig in. Toen Obote in 1981 voor de tweede keer president werd, erfde hij een chaotisch land dat economisch in het slop zat. Koffieplantages waren verlaten en verwilderd, kopermijnen verwaarloosd, voorraden kobalt lagen in de regen te verweren. Corruptie, speculatie, afpersing en chantage kenmerkten de sociale en economische cultuur van het land. Obote vroeg aan Indiërs om terug te komen. Hij verzocht het buitenland om in de ontwikkeling van Oeganda te investeren, reorganiseerde de economie en bond de strijd aan tegen corruptie en speculatie. In 1982 was de koffie-export weer op het oude niveau en de internationale handel liep weer. Met het IMF werd onderhandeld over de onder Amin hoog opgelopen schulden. Ondanks chaos en geweld begon vanaf 1982 de Oegandese economie aan een sterke groei. Landbouwexporten stegen met ruim 40%. Het land produceerde weer genoeg eigen voedsel. Er werd voor 586 miljoen dollars geïnvesteerd in de industrie. Benzine en diesel waren niet meer op rantsoen. Wel bleef de inflatie hoog, en de vrij zwevende Oegandese shilling moest met 1.000% devalueren. Tussen 1979 en 1984 steeg de broodprijs met 5.000%.

In 1981 stuurde de regering van Obote het leger naar de noordelijke provincies om daar de diefstal en smokkel van vee te stoppen en nomaden te ontwapenen. Die ontwapening verliep zeer gewelddadig. Daarna hadden de nomaden zelf geen verweer meer tegen gewapende veerovers uit Ethiopië, Kenia en Soedan. In Karamoja verhongerden daarna duizenden mensen. Vanwege de droogte moesten zij wel smokkelen en stelen om te overleven. Die actie had tot effect dat tot op de dag van vandaag in het noorden en oosten de haat tegen elke centrale regering nog sterk leeft. De Karamojong, de Turkana en de Pokot die ook in Kenia leven, hadden inmiddels de wapens van gevluchte soldaten van Amin naast modernere wapens die in de regio gemakkelijke goedkoop te krijgen waren.

Yoweri Museveni nam in 1986 het land over na jaren van chaos, geweld en autoritaire regimens. Miljoen burgers kwamen om, 600.000 raakten gewond, en twee miljoen verbleven als vluchteling in buurlanden. De fysieke infrastructuur was vernield en de volken vertrouwden elkaar niet meer. Samen met chaos en geweld kwam ook HIV/Aids het land binnen. De gemiddelde levensverwachting was gedaald naar 40 jaar, de vruchtbaarheid liep op naar zeven kinderen per moeder. De inflatie was torenhoog geworden. De regering en het volk hadden dus enorme uitdagingen voor zich. Museveni begon in het zuiden met een grote modernisering van de economie, met veel aandacht voor de productie van voedsel. Hij had bijzondere belangstelling voor professionalisering van de veeteelt en de systematische productie en distributie van melk en vlees. Voor de Oegandese burgers ging het allemaal nog erg op en neer.

3.7 Economie en ontwikkeling van Kenia na de onafhankelijkheid

De bevolking bestond in grote lijnen nog steeds uit de semi-nomadische en sedentaire Niloten/Kushieten van de Rift Valley en het noorden, de Bantoes van de hoogvlakten, heuvels en bergen, en de Swaheli- en Arabische volken van het kustgebied. In de snel groeiende steden ontmoetten deze volken elkaar. Naast burgerwijken hadden die vooral ook even snel groeiende krottenwijken waar de armsten, zeker tweederde van de samenleving, hun leven leidden. De sociale en politieke strijd om dominantie van volken bleef voortwoekeren in de conflicten tussen Kikuyu's, Kalenjins en Luo's. Politieke ondernemers waren sterk in het verhullen van de strijd tussen arm en rijk door het manipuleren van etnische belangen en verschillen. Het noorden werd verwaarloosd. Net als in de Maasai-vlakten namen ook daar steeds vaker niet-lokale Kenianen land in bezit. Het noordoosten, traditioneel Keniaans Somali-gebied, had een sterke veiligheids- en politiebezetting. Tegelijk had Kenia vergeleken met andere landen in de regio een relatief grote, ontwikkelde middenklasse, en een sterk en onafhankelijk veld van NGO's, kerken, vakbonden, bewegingen en media die zich ter verdediging van hun autonomie in een permanente worsteling met de overheid bevonden. Al bij al was Kenia een borrelende hogedrukpan met veel onderdrukte onlust en onrust.

Kort na de onafhankelijkheid liet Jomo Kenyatta zijn masker vallen. Hij verklaarde publiekelijk dat macht en rijkdom blijvend bij de Kikuyu's hoorden. In september 1965 bracht zijn regering de ruziemakende vakbonden onder in één nationale bond waarvan Kenyatta zelf de leiding be-

noemde. Zij moesten zich losmaken van de internationale vakbondsfederaties van oost en west. Onder de bevolking was meteen al veel onvrede, want onder de controle van de Kikuyu-elite botste de globale markteconomie heftig met de vraag naar gemeenschapsvoorzieningen en de toegang tot land en werk. Er werd te weinig voedsel geteeld, prijzen bleven stijgen, de levensstandaard zakte en schoolverlaters vonden niet het werk waarop zij hoopten. Arbeiders staakten tegen lage lonen en slechte arbeidsvoorwaarden. In 1965 staakten 16.000 spoorwegmensen. De onvrede sudderde door tot diep in de jaren '70. De mensen zagen hoe de vruchten van de onafhankelijkheid maar door één volk werden geplukt: de Kikuyu's die als de 'rechtmatige opvolgers van de Britten' nu in feite de andere volken van Kenia koloniseerden.

Een beperkte groep familie- en clanleden en mede-Kikuyu's uit andere grote families namen de vrijkomende rijke gronden op voormalige 'blanke hooglanden' over. Toen bezaten nog 3368 blanke boeren elk tussen de 8.000 en de 20.000 hectaren goede grond. In 1967 waren 800.000 hectaren overgedragen aan 35.000 Kenianen. Andere blanke bezittingen werden landbouwcoöperaties of staatsbedrijven. Land dat de blanke eigenaren niet gebruikten, werd onteigend en doorverkocht. De Afrikaanse boeren gingen door met het verbouwen van thee, tarwe, maïs, koffie, suikerriet, rijst, katoen en pyrethrum, zij het met aanvankelijk minder productiviteit. Zo werd in 1963 nog 120.000 ton maïs geproduceerd, en een jaar later nog maar 69.000 ton. Veel maïs moest worden ingevoerd, omdat de nieuwe eigenaren het nog niet konden.

In 1965 begon een zware economische recessie. In de jaren daarna steeg de commerciële bouwproductie weer. Alleen koffie en thee deden het slechter omdat de internationale marktprijzen daalden. Kleinere Kikuyu's ontvingen gunsten in ruil voor diensten. Zij konden land als hun eigendom laten registreren dat vroeger ongeregistreerd gemeenschapsland van Maasai, Nandi of Kalenjin was, of van niet-loyale Kikuyu's waarvan het land was onteigend. Zulke transacties gingen vaak ten koste van de lokale bevolking. Anderen begonnen via corrupte praktijken boerderijen, handelsondernemingen, winkels of productiebedrijven. Het was de bedoeling dat de kleinere loyale Kikuyu's de tussenrol van de Indiërs zouden overnemen, terwijl de Kikuyu-elite die van de blanke koloniale heersers overnam. Goed georganiseerde eenheden van leger en politie moesten daarbij in alle districten zorgen voor stabiliteit en veiligheid.

De regering lanceerde in 1965 een nieuw ontwikkelingsplan. In het kader van Afrikaans Socialisme en de toepassing ervan bij de planning in Kenia werd in de eerste jaren veel geïnvesteerd in de industrie, met textielfabrieken in Nakuru, Thika, Mombasa, Nairobi en Kisumu. Die moesten een eind maken aan de import van textiel. In Mombasa kwam een olieraffinaderij en in Kindarama aan de Tanarivier een elektriciteitscentrale. De coöperaties en de staat zouden het voortouw nemen in de geplande economische ontwikkeling. De rol van coöperaties was vooral de aankoop van land. Alle groothandel kwam in handen van de overheid. Detailhandel betrof zowel de privéhandel als de consumentencoöperaties. Op onderwijsgebied moest een inhaalslag worden geleverd. In 1967 gingen al 1,2 miljoen kinderen naar de lagere school en 80.000 naar middelbaar onderwijs. De planning erkende de noodzaak van externe financiering maar gaf aan dat die geleidelijk moest worden afgebouwd. Het zesjarenplan 1964-1970 had een begroting van 370 miljoen pond voor bouw, industrie en overige sectoren. Daarvan zou de staat

129 miljoen pond investeren. Nationaal en internationaal investeringsgeld moesten de rest leveren. Dat kwam uit de VS, Duitsland, Engeland, Japan, Israël en de IBRD. Later kwamen China en het Oostblok er bij met leningen, investeringen en technische hulp.

Het belangrijkste was de geplande groei van de export van de handelsgewassen, te realiseren door productiecoöperaties en particuliere bedrijven. ‘Selfhelp’ of ‘Harambee’ werd het toverwoord. Met zelfhulp moesten wegen, scholen en dammen worden gebouwd. Een National Youth Service voor zelfhulp werd opgebouwd voor gemeenschapsprojecten en verbreiding van de boodschap: één volk, één natie. Met steeds meer Harambee drives werd geprobeerd om de bevolking projecten te laten financieren, maar ook op feesten en bruiloften van politici en zakenlui die de patroons waren van de organisatoren en hun families.

Ondanks die inspanningen bleef de economie achteruit sukkelen en volgde crisis na crisis. In 1981 daalde het BNP met 3,1% en het begrotingstekort was ruim 20 miljoen dollar. Mede door de droogte van eind jaren '70 en de daarop volgende sprinkhanenplaag daalde de productie van maïs en andere voedingsgewassen sterk. Want 1979 was het ‘Jaar van de Sprinkhaan’, een plaag die zich vanuit de Golf van Aden uitbreidde over de Hoorn van Afrika, Noord-Kenia, Soedan, de Maghreb en de Sahel. Bij de bestrijding van sprinkhanen werden in toenemende mate met succes biologische vijanden en schimmels gebruikt in plaats van chemische en giftige stoffen. Ook de regionale coördinatie verliep beter.⁵⁸ De regering zag zich gedwongen om veel maïs in de VS en Zuid-Afrika te kopen. Met kredieten van multinationale bedrijven investeerden Keniaanse boeren in de productie van koffie, thee, suikerriet en bloemen, allemaal voor de export en onder supervisie van de geldschietters.

Door die ontwikkelingen liep de collectieve schuld flink op. In 1981 was die al 13,2% van het BNP terwijl die in 1977 nog geen 4% was. Ook tussen 1980 en 1990 bleef de economie van Kenia teruglopen, met een snel devaluerende shilling. De opbouw van import vervangende industrie mislukte vanwege de oliecrises en het niet kunnen concurreren binnen de bestaande spelregels van de globale industriële wereld. De Keniaanse regering eigende zich steeds indringender de privé-sector toe. Export van grondstoffen en landbouwproducten kwam door ongunstige tarieven en toenemende concurrentie uit andere derdewereldlanden onder druk te staan. Door die negatieve trends kwamen er geen nieuwe productieve investeringen van de grond.

Nairobi was wel in juli 1985 de ontmoetingsplaats van 15.000 vrouwen uit de hele wereld. Tien dagen lang vond de Nairobi Women's Conference 1985 plaats aan het einde van het VN Decennium voor de Emancipatie en Ontwikkeling van Vrouwen.⁵⁹ Deze intensieve ontmoeting stimuleerde de nieuwe wereldwijde, onomkeerbare emancipatiegolf van vrouwen en betekende in Kenia en andere Afrikaanse landen een sprong voorwaarts in hun emancipatie. Voor vrouwen uit de elite waren al sinds de tijd onder Kenyatta loopbanen mogelijk in de politiek, het maatschappelijke leven en op de banenmarkt. Hun beweging Maendeleo wa Wanawake wa Kenya, of

⁵⁸ This will be the year of the locust, *Weekly Review*, Kenia, 12 januari 1979, achtergrondartikel, p. 31.

⁵⁹ De opvolgster van Mexico 1975 en Kopenhagen 1980.

‘Vooruitgang van de Vrouwen van Kenia’ was al in 1950 door blanke vrouwen opgericht. Onder Kenyatta werd die genationaliseerd en gecoöpteerd; het werd de kweekplaats van invloedrijke vrouwen uit de politieke families. Maar voor de emancipatie van de vrouwen in Kenia die niet bij de middenklasse en de elites behoorden, bestond vooral lippendienst. Zij bleven ondergeschikt aan de mannen, hard werkend, veel kinderen barend en verzorgend, buiten familieverband onbeschermd, en onopgeleid.

3.8 De Tanzaniaanse regering ging de strijd aan tegen armoede, ziekte en onwetendheid

Die werd uitgelegd in termen van economische afhankelijkheid, achterstand en analfabetisme. In Nyerere's theorie was Socialisme inherent aan de aard van de Afrikaanse samenleving die volgens hem oorspronkelijk klasseloos en harmonieus was, gebaseerd op Ujamaa, ofwel verbondenheid in solidariteit van verwante Afrikanen onder elkaar (ook Ubuntu). Om in Tanzania socialisme op te bouwen moest eerst door vorming het latente socialistisch bewustzijn van de burgers geprikkeld worden, en tegelijk moest de herverdeling van particulier en collectief eigendom in socialistische zin geregeld worden. Traditioneel was alle grond van de gemeenschap en stelden hoofden dat periodiek en naar behoefte beschikbaar aan families. Privébezit van land werd afgeschaft. Eind 1965 verloren alle buitenlandse bezitters en planters hun grond. De regering nam op zich om die over productie-collectieven van burgers te herverdelen.

Ook op Zanzibar werd voortvarend onteigend. Binnen twee jaar waren ruim 600 landerijen van Arabische en Indische eigenaren geconfisqueerd en herverdeeld over landloze en arme boeren. Eind 1967 waren op Zanzibar meer dan 2.100 families eigenaar van delen van palm-, kruidnagel- en bananenplantages. Door modernisering van de landbouw moest de grond productiever worden. De regering zag de traditionele methoden van landbouw en veeteelt als primitief, en maar 17% van alle grond in het nieuwe Tanzania werd benut. Men zou moeten werken met ploegen, tractoren, irrigatie, kunstmest, verbeterde zaden: de Tanzaniaanse boer moest een moderne boer worden. Productie- en marketingcoöperaties werden opgezet en er kwam een Nationale Coöperatieve Bank. In de eerste jaren steunden de mensen in het land dit beleid enthousiast. Zij deden veel onbetaald collectief werk op gemeenschappelijke akkers. Overal werden vrijwilligersbrigades opgericht die in de eerste jaren 17.000 km weg, 360 scholen en 400 irrigatieprojecten bouwden. Veel van dat werk werd gedaan door de ‘National Service’ waarin jonge mannen en vrouwen na hun middelbare school naar Israëlisch voorbeeld twee jaar militaire training kregen en voor openbare werken werden ingezet.

Eerst kwam er het Driejarenplan 1960-1964 voor economische ontwikkeling, met investeringen in landbouw, industrie en transport. Gescheiden spoorlijnen werden onderling verbonden. In 1964 kwam er het Vijfjarenplan 1965-1970. Centraal stond verbetering van de levensstandaard door structurele verhoging van het inkomen per burger. Er moest 246 miljoen pond worden geïnvesteerd waarvan de helft met buitenlands geld. De staat Tanzania werd grootste aandeelhouder in veel ondernemingen waarin publiek en privaat kapitaal uit binnen- en buitenland

samenwerkten. De Tanganyika Development Company had een centrale rol als financier van de aanleg van wegen en van industriële en agrarische ondernemingen. In de eerste jaren werden zestig nieuwe fabrieken opgezet. Dar es Salaam, Mwanza en Arusha kregen textielfabrieken. Een machinefabriek werd in Dar es Salaam gebouwd en een radiofabriek in Arusha. Voor de eilanden kwam er parallel een eigen ontwikkelingsprogramma met 23 miljoen pond aan investeringen in conservenfabrieken voor vis en fruit, rijstmolens en suikerraffinaderijen. Van de rijksbegroting ging 13% in sociale zekerheid en 15% in onderwijs en cultuur.

Tot de oliecrisis van 1970 werd met deze aanpak succes geboekt. De productie van sisal, kruidnagels, katoen, koffie, thee en rijst groeide, en op meer land groeiden maïs en groenten. Ook de productie van diamanten, goud en zout steeg. Mensen in loondienst kregen een minimumloon, betaalde vakantie en officiële vrije dagen. Vakbonden waren verenigd onder TANU en het ministerie van arbeid. Het onderwijs werd hervormd. Aparte scholen voor Europese, Afrikaanse, Aziatische en Arabische kinderen werden opgeheven. In 1967 gingen ruim 800.000 kinderen naar geïntegreerde lagere scholen met gratis onderwijs. Bestuurders, beheerders, onderwijzers en medische kaders werden geschoold. Er kwam een nationaal programma voor scholing en alfabetisering van volwassenen. In Dar es Salaam was in 1962 het University College opgericht als onderdeel van de East African University van Kampala, Nairobi en Dar es Salaam. Swahili werd gepropageerd als de officiële eenheidstaal van Tanzania, wat sterk bijdroeg aan het nationale identiteitsbesef en de nationale cultuur.

Na de Arusha-verklaring van 1967 volgde een nieuwe golf van nationalisaties. Banken, verzekeringen, meelfabrieken, industriële ondernemingen en import-exportbedrijven werden eigendom van het volk. Eind 1967 leverden staatsbedrijven al de helft van de nationale productie. Woonhuizen boven de 100.000 shilling die niet door de eigenaren zelf werden bewoond, werden onteigend en verhuurd. Dat trof vooral Aziatische eigenaren. Tegelijk werd bezuinigd op ambtenarensalarissen. Burgers die op kosten van de staat hadden gestudeerd, moesten twee jaar lang tegen lagere lonen in bedrijven of instellingen werken. Ambtenaren en partijkaders mochten naast hun werk niet in zaken gaan. Zo wilde de partij de vorming van een corrupte kapitalistische bourgeoisie voorkomen. Alleen boeren en arbeiders konden partijlid worden. Er werden serieus koelakken geïdentificeerd: saboterende en dwarsliggende boeren die het zwaar te verduren kregen.⁶⁰

Vanaf 1968 begon de regering met Ujamaa-dorpen die de traditionele dorpen moesten vervangen. Het begon op basis van vrijwilligheid; de dorpelingen zouden er collectief voor het gemeenschappelijke goed gaan werken. Maar eind 1968 waren er pas 180 van die dorpen. Dat was te weinig, dus zocht de partij prikkels om meer mensen te motiveren. Nieuwe dorpen kregen meer leningen, voorzieningen en begeleiding. Belangrijke overheidsdiensten werden gedecentraliseerd en kwamen daardoor dicht bij de dorpen. Midden 1973 woonde 15% van de bevolking, twee miljoen mensen, in 5.000 Ujamaa-dorpen. Die lagen langs wegen en kregen schoon water en een

⁶⁰ *Koelak* is het Russische woord voor 'rijke boer' dat in praktijk werd gebruikt voor iedereen die niet meedeed aan de collectivisering.

school. Maar de boeren vonden het steeds moeilijker om verplicht collectief te werken. Veel dorpen gaven daarom aan gezinnen privé-grondjes uit en had daarnaast enkele collectieve sham-ba's (akkers) waarop bij toerbeurt groepsgewijs enkele keren per week gewerkt werd. Een nieuwe beroepsgroep van partijbonzen, gemeenschapsontwikkelaars en voorlichters in overheidsdienst moest proberen om de boeren socialistischer te krijgen dan zij uit zichzelf wilden zijn. Daarvoor verbleven die ambtenaren langere tijd tegen prettige vergoedingen in de dorpen. Maar het ging nog steeds niet snel genoeg. De partij en de president werden ongeduldig.

Eind 1973 maakte de regering bekend dat de rest van het volk verplicht naar nieuwe dorpen moest verhuizen.⁶¹ Dat werd Operation Kijiji, de grote 'Operatie Dorpsvorming' die eind 1976 rond moest zijn. In die jaren werden 11 miljoen Tanzanianen onder druk gezet om te verhuizen. Langs wegen werden nieuwe dorpen gebouwd. Traditionele wooncomplexen, vaak verspreid en ver van de weg liggend, werden vernield. Deze operatie viel samen met een meerjarige droogteperiode. Verhuizingen en droogte veroorzaakten voedseltekorten. Van 1976 tot 1979 waren de regens weer gunstig, maar de motivatie van de boeren om tegen lage prijzen collectief gewassen te verbouwen, en ook nog een stuk verder van huis dan vroeger, was laag. Volgens de regering waren de meeste burgers vrijwillig verhuisd, want onder dwang zou deze operatie nooit gelukt zijn. Maar er waren wel degelijk veel waarnemingen van dwang en geweld. De politie, het leger, de National Service en dorpsmilities hadden elk op hun manier mensen overtuigd.

Van Mara in het noorden tot Songea in het zuiden werden zij onder dwang met hun hele hebben en houden, hun koeien, schapen en geiten, de mooie grote ronde huizen in de binnenlanden uitgejaagd. Zij moesten langs de weg gaan wonen in nieuwe, langwerpige, rechthoekige huizen zonder schaduwboomen. De onder dwang verlaten rondavels werden door soldaten omver getrokken of in brand gestoken. Oude bomen, vaak prachtige mangobomen, bleven achter. Nu woonden de boeren ver weg van hun akkers en weidegronden waar apen, zwijnen en vogels vrij spel hadden, als zij tenminste de kinderen niet van school weghielden om die te verjagen. Het vee trapte de grond rond de nieuwe waterputten tot modderkuilen. De aanvankelijke toegevendheid van de boeren om vanuit een betere toekomstverwachting mee te werken was weg, ook al werkte de overheid met man en macht om de dorpen te helpen met onderwijs, water, gezondheidszorg, voorlichting en opbouw van gemeenschappen.

Het werd roeien tegen de stroom in en het project mislukte. De decentralisatie gebeurde op een onrijp tijdstip en deed veel kwaad. In de districten kregen ambtenaren als lokale koninkjes macht zonder dat de burgers hen ter verantwoording konden roepen. De hogere regionale en nationale bazen verbeterden zich van ellende en begonnen te denken aan hercentralisering van overheidsdiensten voor landbouw en gezondheidszorg. De organisatie van productie en ontwikkeling liep teveel langs departementale lijnen die slecht samenwerkten. De boeren raakten vervreemd van de overheid en de productiemonopolies van de staat. De lage prijzen voor hun producten voedden een sterk gevoel van onrecht en uitbuiting. De coöperaties waren corrupt en incompetent geworden en er kwamen zwarte markten. Er moest een voor de boeren flexi-

⁶¹ *Presidential Circular Nr.1*, 1968.

beler prijs- en inkomensbeleid komen, maar dat gebeurde niet. Integendeel, de lage prijzen voor katoen, sisal, pyrethrum, koffie en thee, los van de ontwikkelingen op de wereldmarkt, vergrootten de kloof tussen de boeren op het land en de ambtenaren en loonarbeiders in de steden. Een straatveger in de stad met minimumloon was beter af dan een katoen verbouwende kleine boer in Sukumaland. Die lage productprijzen waren een harde manier van belastingheffing waarvan de opbrengsten vooral de stadsbewoners ten goede kwamen. Zo demotiveerde de overheid de agrarische productiviteit en bevorderde zij de trek naar de stad.

Tussen 1970 en 1975 legden tienduizenden Chinezen de beroemde Tanzam-spoorlijn aan tussen Dar es Salaam en Lusaka, met marmeren sprookjespaleizen als begin- en eindstation. Zes jaar lang werkten de Chinezen vanuit geïsoleerde kampen, zonder veel contact met de lokale bevolking. Toch verschenen in die jaren in het straatbeeld de eerste Chinees-Afrikaanse kindjes. Wie waren die Chinezen? Volgens hardnekkige geruchten waren het gestraften die zich niet hadden gevoegd in Mao's Culturele Revolutie. De echte waarheid hoorde men nooit.

De wereldmarktprijzen voor Tanzaniaanse producten daalden al jarenlang. Dat ging samen met inkrimping van het Tanzaniaanse exportvolume, want door het nationale prijsbeleid en de operaties Ujamaa en Kijiji was de motivatie van de boeren danig verzwakt. Goud, diamanten, steenkool en andere grondstoffen werden in te kleine hoeveelheden gewonnen om een flink staatsinkomen te garanderen. Door de ontwikkelingen kwam ook de voedselvoorziening in het gedrang. Door de zelfingenomenheid en toegenomen corruptie van coöperatiemanagers kwam nog minder geld bij de boeren terecht. De Tanzania Auditing Company wees jaar na jaar op de onkwaliteit van de boekhoudingen van staatsbedrijven en het gebrek aan transparantie en competentie bij managers die zichzelf wel vette salarissen toekenden. In de katoensector, de suiker en bij de spoorwegen werden grote verliezen geleden. Ook de oorlog in Oeganda van 1978/79 was een grote aanslag op de toch al magere schatkist. Een half miljard dollar aan oorlogsuitgaven, dat was ruim de helft van een jaarbegroting. Dus kon men geen voedsel, onderdelen en luxe goederen in het buitenland kopen.

In die dagen verwees nog bijna niemand naar de negatieve effecten van de parallelle ontwikkeling van de internationale olieprijsen. De eerste oliecrisis was in 1973 na de Arabische boycot vanwege de Jom Kipoer Oorlog tegen Israël, en de tweede in 1979 na de verdrijving van de Sjah van Perzië met de daarop volgende oorlog tussen Iran en Irak. Die crises dreven de olieprijsen flink omhoog. Niet alleen de prijs van schaars geworden olie steeg snel, maar ook die van daarvan afgeleide producten en diensten, zoals kunstmest, plastics, benzine, stookolie en internationaal transport. Daardoor verslechterde de handelsruilvoet tussen arme en rijke landen, wat dwong tot ontwaarding en devaluatie van lokale valuta en leidde tot daling van de koopkracht van loontrekkenden in arme landen. Het was ook de doodsklap voor opkomende industrieën in Afrika. De in OPEC verenigde, vooral Arabische, olielanden toonden, met uitzondering van Noorwegen en Libië, geen greintje mededogen met arme Afrikaanse landen.

Zo kwam Tanzania eind jaren '70 in grote problemen. Het socialistische programma kon niet meer worden betaald, de staat was bijna failliet door de oorlog met Oeganda en het zwakke

economische beleid, en de Tanzanianen hadden er geen zin meer in. Er waren tekorten aan voedsel, brandstoffen en basisvoorzieningen. Voor dit drama werden veel verklaringen aangevoerd en het kon niet anders zijn dan dat interne en externe factoren hadden samengewerkt.⁶² Julius Nyerere wees als voorzitter van de CCM-partij iets later, op de jaarvergadering van vakbondsfederatie JUWATA van 1982, wél naar de oliecrisis. Niet om de schuld af te schuiven op externe toestanden, maar als ernstige complicatie bij de overige, zeker ook door hem erkende, interne problemen. Volgens hem waren in 1972 tien op de honderd shillings nodig om olie te kopen in het buitenland. In 1982 waren dat er zestig, en bovendien hadden de overige veertig in 1982 nog maar dezelfde waarde als zestien in 1972. Deze heftige schommelingen van de wereldconjunctuur hadden effect op alle Afrikaanse landen. De ernst en de impact ervan hingen af van het samenvallen met een complex van variërende factoren, zoals droogte, wapengeweld, wanbeheer, corruptie, inkomsten- en voedselbeleid, ingesloten ligging of toegang tot zee, die met elkaar een dynamisch systeem vormen van elkaar beïnvloeden, versterken of verzwakken.

Als de schatkist van een arm land leeg raakt door ernstige externe inflatie en handelsongelijkheid, dan werkt dat ontmoedigend voor ambtenaren en politici, en wordt het een zaak van ieder voor zich en zijn familie, met bijkomende corruptie. Nyerere vertelde dat de begroting vanaf juli 1982 een stuk magerder zou zijn en dat er voor nieuwe projecten geen geld meer was. Het was al moeilijk om aan de bestaande verplichtingen te voldoen. Hij erkende de serieuze tekorten aan voedsel en kleding en dat er nog geen verbetering in zicht was. Hij gaf ook toe dat de corruptie zich als een snel groeiende kanker verbreidde tot in de partij en de regering en dat daar serieus werk van gemaakt moest worden. De laatste drie jaren had Tanzania al veel voedsel moeten invoeren. Corrupte ambtenaren en slechte distributiesystemen zorgden voor wantrouwen en ergernis bij het volk. Tegelijk werden overschotten in surplusgebieden in het zuiden niet door de overheid afgehaald en betaald. De productie van katoen, koffie en granen nam af omdat agrarische producten minder opbrachten. Het was dan ook geen wonder dat de boer besloot om zich te beperken tot zelfvoorziening voor zijn familie. Zeep, kleding, kookolie en lucifers waren alleen nog voor absurd hoge prijzen op de zwarte markt te koop. De kunstmatig te hoog gehouden shilling bleef te duur.

Mensen in loondienst redden het niet en moesten gaan bijverdienen. Inbraken en overvallen kwamen vaker voor. In de nationale gezondheidszorg waren dramatische tekorten aan medicijnen, en artsen lieten zich voor gratis zorg fors betalen. Want terwijl slagerijen weer particulier mochten zijn, moesten artsen voor de staat blijven werken. Veel gezondheidsposten en klinieken werden gesloten. Artsen verlieten het land, andere begonnen illegale praktijken, en medische werkers handelden op de zwarte markt in medicijnen en injectiespuiten. Onderwijs- en kantoomateriaal was nauwelijks meer te krijgen; de kwaliteit van het onderwijs daalde tot een bedroevend peil. Crisis alom dus.

⁶² J.H. Weaver & A. Kronemer. Tanzania: The End of the Dream. *Africa Confidential*, 16 juli 1980, Vol. 21, Nr. 15.

Eind 1981 werd met het IMF een National Economic Survival Programme afgesproken. Het had onderdelen als trapsgewijze devaluatie van de shilling, exportbevordering om meer de-
viezen te verdienen, stimulering van de agrarische exportsector in de vruchtbaarste gebieden,
strengere controle op overheidsuitgaven en ambtenarensalarissen, minder diensten van de over-
heid aan de bevolking, strenge beperking van het benzineverbruik, reorganisatie van de bouw,
en stimuleringsbijdragen voor productieve boeren en arbeiders. Dit stond allemaal nog steeds
in het kader van Self Reliance en 'Afrikaans Socialisme'. Nyerere had nog krediet bij de donoren
en gaf weinig toe aan het IMF. Maar in 1984 zat het IMF er meer bovenop en moest de shilling
nog eens 25% devalueren. De overheid moest drastischer in de begroting snijden. Meer moest
worden uitgevoerd en minder ingevoerd. De regering verhoogde de prijzen van voedsel en ben-
zine. Tanzanianen die over vreemde valuta beschikten, werden aangespoord om goederen te
importeren.

In 1986 herzagen de regering en het IMF de afspraken voor een economisch herstelplan. Privé-
kapitaal werd gestimuleerd en tariefbarrières afgebroken. Daarna werden de commerciële land-
bouw en de industrie iets winstgevender. Economisch herstel hing sterk af van de kredieten die
internationale instellingen wilden verstrekken, maar dat zou pas gebeuren als aan door het IMF
vereiste Structurele Aanpassingen was voldaan. Maar de door het IMF afgedwongen maatregelen
veroorzaakten grote maatschappelijke problemen. Tanzania bleef, wat het ook probeerde,
bij de 30 armste landen ter wereld. UNICEF rapporteerde dat de helft van de kinderen er onder-
voed raakte. Dat werd erger door de droogte en honger die Oost-Afrika trof.⁶³ Gratis onderwijs
werd echt onbetaalbaar, de politiek van de nieuwe dorpen was mislukt, en het volk werd nog
bozer. Landbouw bleef vooral het werk van hard werkende vrouwen met primitieve middelen.
In de hele economie deden vrouwen meer dan de helft van het werk; in de landbouw was dat
85%. De agrarische productiviteit van mannen was een stuk lager. Volgens de cijfers droeg eind
jaren '80 de landbouw 51% bij aan het BNP, de industrie 19,2%, de handel 13,3% en diensten
25%. De Tanzanianen hadden nog een lange weg te gaan om uit het dal te kruipen.

3.9 Rwanda werd bij de onafhankelijkheid in 1962 gescheiden van Burundi en Oost-Congo

Pogingen om een financiële unie, een gezamenlijke centrale bank en douanefaciliteiten te hou-
den, mislukten door gebrek aan onderling vertrouwen. In Rwanda hadden de Hutu's de macht
en in Burundi de Tutsi's, en die verdroegen elkaar slecht. De scheiding was voor Rwanda eco-
nomisch nadelig, want Burundi kreeg de industrie en het internationale vliegveld. Goma in
Oost-Congo en Bujumbura in Burundi waren voorheen de centra voor bestuur, handel en uit-
gaansleven voor Rwanda. Rwanda had een koloniale export economie die koffie, thee, katoen
en pyrethrum leverde. Het land van de duizend heuvels was ideaal voor theeterrassen. Al snel
werden bepaalde gebieden bestemd voor bepaalde producten: het Cyangugu district voor thee,

⁶³ R.E. Seavoy, *Famine in East Africa: Food Production and Food Policies*, 1989 en D.F. Bryceson, *Tanzania: Liberalizing Tanzania's Food Trade, Public and Private*, 1990, 1993.

de Ruhengeri-vallei pyrethrum, de dalen van Nyawarongo koffie, katoen en voedsel. De vlaktes van Fizi en Masisi en de hoge plateaus van Ugoma en noord-Katanga in Congo waren meer dan vroeger nodig voor het vee dat steeds minder ruimte had op de dichtbevolkte en groeiende landbouwgronden binnen de grenzen van het nieuwe Rwanda. Want de grenzen werden na het vertrek van de Belgen gesloten en Rwandezen waren niet meer welkom in het 'Zaire van Mobutu'. Rwanda was toen net zelfvoorzienend in voedsel met een klein overschot voor de markt.

De maatschappelijke verhoudingen onttaardden nadat de samenleving werd ingedeeld volgens veronderstelde corporatieve etnische volksbelangen. De MDR-Parmehutu-regering wees de Hutu's de land- en tuinbouw toe, samen met het recht om grond te bezitten. Tutsi's waren voor de veefokkerij. De ongeveer 40.000 Tuas (baTwa), Kleine Mensen, werden als lijfeigenen behandeld en voorbestemd voor de nijverheid. Stedelijke ontwikkeling lag niet in de bedoeling; de hoofdstad Kigali bleef voorlopig een groot dorp. Door de nieuwe regeling werden Hutu's de eigenaren ten koste van de oude, gemengde groep, waaronder veel Tutsi's. De regering Kayibanda verwachtte buitenlandse investeringen voor economische ontwikkeling. Hij rekende vooral op de EEG-landen.

Economisch hield Rwanda een liberale koers aan. Buitenlandse investeerders in de export-landbouw kregen aantrekkelijke voorwaarden aangeboden. Na de verdrijving van de Tutsi's ontwikkelde zich tussen 1959 en 1964 een nieuwe Hutu-oligarchie met controle op de landbouw, de handel en de banken. Op hellingen verdwenen bossen en er werd voor het eerst grootschalige erosie zichtbaar. Door de houtkap werd huishoudbrandstof kostbaar, want vrouwen konden geen hout meer vinden en de productie van houtskool ging ten koste van nog meer bos. Het werd een commerciële industriële activiteit voor stedelijke behoeften. Op sommige plaatsen leidde dat tot geweld.

Rwanda had maar 20% katholieken, vooral onder de Hutu-elite, maar de kerk had door de zorg voor alle basis- en vervolgonderwijs veel invloed op het sociale en politieke leven in het land. In 1965 ging pas 40% van de kinderen naar school. Daarna investeerde de overheid meer in onderwijs; ook in technische scholing en beroepsopleiding. Gitarama kreeg een medische school voor vrouwen, en in Butare kwam in 1963 de Universiteit van Rwanda met vier faculteiten: medicijnen, natuurwetenschappen, literatuur en sociaaleconomische studies. In 1983 richtte president Habyarama een 'Raad voor Nationale Ontwikkeling' op. Die moest werken aan een geïntegreerde samenhangende ontwikkelingsstrategie en ging gepaard met bestedingsbeperking en bezuinigingen bij de overheid. Het exportvolume groeide terwijl de buitenlandse schuld onder controle bleef, met jaarlijkse aflossingen in de orde van 6% van de totale exportwaarde. Gedurende de 15 jaar onder Habyarama's bewind was Rwanda goed bezig in sociaal, economisch en politiek opzicht, zij het met bevoordeling van Hutu's en politieke en economische marginalisering van Tutsi's.

3.10 In Burundi werd de maatschappelijke en politieke complexiteit nog ingewikkelder

Dat kwam door de economische problemen na de onafhankelijkheid. Het programma van landbouwverbetering kwam niet van de grond en de productie van koffie, het belangrijkste exportproduct, viel terug. Ook katoen bleef onder de streefcijfers. Grote projecten zoals de ontwikkeling van het Ruzizidal, de stuwdam in het Tanganyikameer en de uitbreiding van het vliegveld werden niet uitgevoerd. De bevolking was ontevreden en onrustig. Wel werd veel geïnvesteerd in gratis lager- en middelbaar onderwijs, beroepsonderwijs, technische scholing en vaktraining. Ook de gezondheidszorg werd verbeterd en was, op de medicijnen na, gratis. Toch waren er in 1967 pas 16 klinieken en 30 artsen, waarvan de helft buitenlandse. In 1960 werd de Universiteit van Bujumbura gesticht, met filosofie, taal-, mens- en sociaal-economische wetenschappen, maar geen exacte studies, medicijnen, schei- en natuurkunde of techniek.

Micombero's regering stortte zich op de economische problemen. Hij voerde de teelt van koffie, thee en katoen op en nodigde internationaal investeringskapitaal uit. Maar hij veroorzaakte daarbij teveel wanorde. Zijn opvolger Bagaza begon aan een programma van hervorming met meer land voor Hutu-boeren en rehabilitatie van de vakbonden. Daarmee daagde hij de Tutsi-elite en internationale sponsors uit. Voor het ontwikkelen van de mijnbouw zocht hij contact met Tanzania en China. In de Musangati- en Myinga-gebieden werden ontginbare hoeveelheden nikkel, cassiteriet, kobalt, uranium, koper en goud gevonden. Burundi had veel hydro-elektrisch potentieel dat door Belgische en Amerikaanse bedrijven verder werd ontwikkeld. Om dat alles winstgevend te maken, waren stabiliteit en vrede nodig, met meer duidelijkheid over de verhouding van de regering tot de buitenlandse belangen en het eigendom van mijnen en concessies.

Bagaza droomde van Afrikaans Socialisme en vreesde teveel afhankelijkheid van het buitenland. Dat was moeilijk, want Burundi was arm en lag ingesloten, wat de aan- en afvoer van goederen en producten duur maakte. Daaraan verdienden Kenia en Tanzania – wat hun latere boycot van Burundi extra pijnlijk maakte. Het land nam een vierjarenplan 1983-87 aan met agro-industrie, uitbreiding van handelsgewassen en voedselzelfvoorziening. Burundi consumeerde al 90% van de eigen landbouwproductie. Bagaza maakte zich grote zorgen over de toenemende buitenlandse schuld. Die groeide in 1985 naar 1,1 miljard dollar met een jaarlijkse stijging van 50%. De regering voerde zelf bezuinigingen in. Maar Pierre Buyoya zette in 1987 Bagaza aan de kant, en daarmee begon het voorspel van de burgeroorlog.

Duidelijk werd dat in deze regio zonder stabiliteit en vrede geen ontwikkeling mogelijk was. Politieke en maatschappelijke onrust, de sociale en politieke strijd om dominantie tussen de volken, gecombineerd met een sterk wisselende, vaak boosaardige wereldmarkt, zorgden ervoor dat de economische ontwikkeling onder de maat bleef. Oliecrises, verslechterende handelsruilvoeten, schommelingen van de wereldconjunctuur. Sterke inflatie,stakingen, afreageren op blanken, Indiërs, Somaliërs en Arabieren, en meer wapens en geweld brachten meer schulden en begrotingstekorten. Meer leningen door de staat naast minder productieve investeringen. Voedselcrises door meer exportlandbouw. In de heuvels erosie door overbebouwing. Steeds

maar weer vallen en weer opstaan, en uiteindelijk moedeloosheid met corruptie. IMF en Wereldbank kwamen hervormen met structurele aanpassingen, ten koste van lonen, sociale diensten en kwaliteit van onderwijs. Maar de Oost-Afrikaanse gemeenschap en markt werden wel weer geactiveerd.

4 De regio Oost-Afrika na het einde van de Koude Oorlog

Deze regio had niet zoveel onder de Koude Oorlog geleden. Het wapengeweld en de staatsgrepen leken minder te worden, regionale samenwerking kwam weer op gang, en de kansen op verbetering van politiek en economie leken voor de komende periode reëel. De buitenwereld, vooral de ex-koloniale landen, wilde overal meer mensenrechten en meerpartijendemocratie, maar dat lag nog moeilijk voor landen die meer geporteerd waren van Afrikaanse oplossingen voor Afrikaanse problemen.

A De strijd om de politieke macht

4.1 Oeganda

In Oeganda waren verkiezingen voorzien voor maart 1992, maar die kwamen er niet. Aanhangers van de verslagen Obote wilden ze boycotten, dus liet Museveni de belangrijkste aanstichters opsluiten, evenals journalisten die door het leger in het noorden gepleegde mensenrechtenschendingen meldden. Een nieuwe wet gaf de regering meer controle op de media. Mensenrechtenactivisten beschuldigden Museveni van het verhinderen van partij-democratie en van intimidatie van zijn tegenstanders. Zijn regering vond politieke partijen onnodig en werkte aan een democratisch systeem met traditionele structuren. Na meer druk van de oppositie en de donoren ging de regering toch akkoord met een 'Samenstellende Grondwettelijke Raad'. Die werd begin 1993 aangekondigd, maar werd pas actief in 1995. De Raad moest een studie leiden over het ontwerp van een nieuwe grondwet. Ondanks protesten van de oude partijen hanteerde de regering strikte beperkingen: zeven jaar lang moest het aantal politieke partijen bescheiden blijven. De verkiezingen kwamen in 1994. Museveni kreeg genoeg steun om zijn meerderheid te handhaven. Met zijn parlementaire meerderheid kon hij trouwe medewerkers op sleutelposten plaatsen.

De zuiderling Museveni wilde meer bestuursmacht voor traditionele systemen en besloot de monarchie van de baGanda in ere te herstellen. In juli 1993 werd kabaka prins Ronald Muenda Mutebi ceremonieel gekroond. De regering gaf het koninkrijk de door vorige regiems onteigende bezittingen terug. Hij ging door met het doen herleven van oude koninkrijken. In juni 1994 mocht Bunyoro-Kitara zich weer volgens de traditie inrichten met een Omukama als koning. Vanaf de 16^e eeuw zou dit westelijke koninkrijk hebben bestaan na de veronderstelde val van het mythische keizerrijk Kitara-Chwezi dat ooit een groot deel van het gebied van de Grote Meren zou hebben bedekt. Ook Busogo en Tooro werden weer koninkrijken. Lokale autoriteit, regio's en districten zouden in Museveni's visie door het herstel van de oude koninkrijken organisch samenvallen.

Het hele jaar 1995 werd de discussie over meerpartijendemocratie voortgezet. Museveni bleef zich er tegen verzetten, met als argument dat politieke partijen een bedreiging vormden voor

de stabiliteit, omdat zij meestal berustten op regionale tribale bases. In mei 1996 werd hij door 75% van de kiezers herkozen, en daarvan kwam ook nog eens driekwart op, wat hoog was. Hij versloeg Paul Ssegomere en Mohammed Mayanja. Bij nieuwe parlementsverkiezingen won zijn partij 156 van de 196 zetels. In juni stelde hij een nieuwe regering samen, met Kintu Musoke als premier.

Oeganda bleef in de regio een militaire rol spelen. De VS bewapenden en trainden het Oegandese leger in ruil voor acties van Oeganda tegen het Soedan van Omar Bashir en het Zaïre van de voor de VS tot last geworden Mboetoe. Oeganda steunde in Zaïre de rebellen van Jean Pierre Bemba en speelde een aanjagende rol bij de etnische conflicten in het Congolese Iturigebied. In mei 1998, toen Mboetoe al weg was, drong het Oegandese leger Congo binnen om rebellen te helpen die vochten tegen het leger van president Laurent Kabila. In oktober 1999 verklaarde de Oegandese minister van defensie Stephen Kavuma dat zijn troepen in de Democratische Republiek Congo (DRC) zouden blijven totdat daar rust en orde waren hersteld. Maar er was meer aan de hand: in augustus waren de bevriende legers van Oeganda en Rwanda op elkaar gestoten bij de verovering van Kisangani en zij vochten drie dagen lang tegen elkaar. Toen zouden zij samen de stad gaan beheren, maar in dat gebied waren rijke diamantmijnen. De twee werden het ook oneens over de te volgen tactieken en hun steun aan lokale krijgsheren. Voor Oeganda was dat nog steeds Bemba, maar Rwanda steunde in Oost-Congo de DRC. Oeganda steunde ook Wamba di Wamba en Rwanda hield het op Emile Ilunga. Oeganda kon zich niet terugtrekken omdat er teveel ego's, tactische belangen en rijkdommen op het spel stonden. Dat werd nog sterker toen in het grensgebied onder en langs de diepe trogmeren Albert en Edward olie en gas ontdekt werden.

Oeganda maakte zich op om met haar sterke leger een regionale vredesmacht op te bouwen. En eind 1999 maakte Museveni afspraken om geleidelijk de in 1995 verbroken diplomatieke betrekkingen met Soedan te herstellen. Zij zouden meer, ook militair, gaan samenwerken. De steun aan elkaars, de ander ondermijnende rebellen zou ophouden en gevangenen werden uitgegild. Maar al na twee maanden beschuldigde Museveni president Bashir van het verbreken van de afspraken. De VN onderzocht in die dagen Oeganda's betrokkenheid bij wapenleveranties aan het UNITA van Jonas Savimbi in Angola voor zijn oorlog tegen het MPLA. In april 2000 vond in Kampala een ontmoeting plaats tussen hoge Oegandese officieren en hun rebellenbondgenoten in de DRC. De VN wilde een wapenstilstand. Op die bijeenkomst smeedden de partijen plannen voor de realisering daarvan en het toezicht erop.

In juli 2001 vond in Dar es Salaam een ontmoeting plaats tussen Yoweri Museveni en Joseph Kabila, de nieuwe president van de DRC. Zij bespraken de versnelde terugtrekking van Oegandese troepen uit de DRC en de vestiging van VN-eenheden langs de frontlijnen. In mei 2003 verlieten de laatste Oegandese soldaten de DRC. Met hen mee kwamen tienduizenden asielzoekers die zich zonder Oegandese bescherming niet meer veilig voelden. In maart 2002 tekende Oeganda een akkoord met Soedan om samen de LRA van Kony te bestrijden. Deelname van Oeganda aan de Afrikaanse AMISOM stabiliseringsmacht in Somalië werd in juli 2010 afgestraft met een bom-aanslag van Al Shabaab op toeschouwers van de WK-finale voetbal in het stadion van Kampala.

In november 1999 organiseerden zeventig journalisten een protestmars in Kampala tegen de systematische onderdrukking en vervolging van hun vakgenoten door de staat. Zij eisten intrekking van de Sedition Act, de wet tegen oproer en opruien die zo werd toegepast dat elke kritische uitspraak over de president en de staat als misdadig gold.⁶⁴ De journalist Andrew M. Mwenda leidde de actie. Hij noemde de president een eigenzinnig dorpshoofd, werd consequent opgepakt wegens opruiing en bracht veel tijd in de gevangenis door.

In juni 2000 kwam er eindelijk een referendum over invoering van een meerpartijensysteem. Enkele partijen, waaronder de DP, boycotten dat, maar de helft van het electoraat kwam toch opdagen, waarvan 80% het concept van de president: 'Democratie Zonder Partijen' goedkeurde. Dat betekende dat Oeganda haar unieke bestel hield, wat de NRM, Museveni's 'Nationale Weerstandsbeweging', er niet van weerhield om zich als enige staats- en regeringspartij te gedragen. Het systeem gaf Yoweri Museveni, de uitvinder ervan, absolute macht. In maart 2001 waren er presidentsverkiezingen met een nieuwe tegenkandidaat: Dr. Warren Besigye Kifefe. Deze ex-kolonel van het nationale leger was tegen Museveni's NRM en werkte samen met Paul Ssegomere, de andere kandidaat. Maar Yoweri Kaguta Museveni werd herkozen met 69,3% van de stemmen. Internationale waarnemers zagen een fraudemarge van 15% in een klimaat van intimidatie van kiezers.

In het referendum van juli 2005 kozen de burgers toch voor terugkeer naar het meerpartijensysteem. De grondwet werd zo gewijzigd dat de president drie opeenvolgende termijnen mocht dienen in plaats van twee. Om voor die wijziging te stemmen kregen parlementariërs elk 300 dollar toegeschoven, en potentiële tegenstanders werden zwaar geïntimideerd. In februari 2006 konden de kiezers weer kiezen wie president moest worden en hoe het parlement er uit zou zien. Museveni en zijn NRM wonnen weer, maar deze keer kwamen er serieuze en overtuigende beschuldigingen van verkiezingsfraude. Die veroorzaakten wel onrust, maar veranderden niets aan de uitslag.

Geleidelijk groeide er rond de persoon van Kizza Besigye een nieuwe oppositie. In de campagne deed de president al het mogelijke om Besigye's kandidatuur te dwarsbomen, met mishandeling en arrestaties wegens beschuldigingen van hoogverraad en verkrachting. Toen de civiele rechter Besigye vrijspak nam de militaire rechtbank zijn zaak over. Na de uitslag van de verkiezingen werd hij vrijgesproken van de verkrachting. Maar het was de vraag of zijn leven na de vrijlating nog veilig was. Deze keer was het geknoei met stemmen opzichtig. Human Rights Watch constateerde dat er geen voorwaarden voor vrije en eerlijke verkiezingen aanwezig waren. De eerste meerpartijenverkiezingen in 25 jaar verliepen in alle fasen onregelmatig. Het waarnemersteam van de EU vond desondanks en merkwaardigerwijs dat de kiezers redelijk vrij en in het geheim hun stem konden uitbrengen. Kennelijk moest Museveni in het zadel gehouden worden of werd zijn aanblijven geaccepteerd als fait accompli.

⁶⁴ In 2005 bestond die wet nog steeds en voerde de internationale NGO 'Artikel XIX' daar de wereldwijde campagne voor vrijheid van uitdrukking tegen.

Twintig jaar na zijn enthousiaste intocht en ontvangst in Kampala was de flamboyante en non-conformistische krijgshoofd volgens oude vrienden en waarnemers veranderd in een dictatoriale alleenheerser die dreigde dezelfde weg op te gaan als Robert Mugabe van Zimbabwe. Museveni verrijkte zich nu evenzeer als de ooit door hem verfoeide collega's Moi en Mobuto: de staatskas was ook zijn huishoudkas geworden. Overal in het land behartigde hij de zakelijke belangen van zijn uitgebreide familie. Zijn broer Salim Saleh combineerde een politieke en militaire rol met illegale handel in grondstoffen, ivoor en wapens in de DRC. Met geplunderde Congolese grondstoffen financierde hij Museveni's campagnes. Zijn zoon Muhoozi Kainerugaba De Wreker steeg snel in de rangen van het leger en was al gauw de derde man van het land. In alle zakelijke belangen zaten familieleden en jaknikkers van de president. Vooral de door het IMF en de Wereldbank zo graag geziene privatisering van staatseigendommen maakte hem schatrijk.

In dorpen en steden groeide de tegenstand even hard als de teleurstelling. De mensen ervoeren geen toename van hun welvaart, ondanks de economische groei en de blits van de nieuwe rijke klasse. Dat volksgevoel maakte het mogelijk dat Kizza Besigye weer opdook uit zijn ballingschap in Zuid-Afrika om vanuit de nieuwe FDC-partij, het 'Forum voor Democratische Verandering', de oppositie aan te voeren. Vol vuur schold de president zijn tegenstanders uit voor apen, ratten, schorpioenen en slangen die vernietigd moesten worden. Afrika had er weer een verstarde leider bij. President Benjamin Mkapa van Tanzania gebruikte in dit verband de oude term 'arrogantie van de macht'. De VS boden Museveni miljoenen aan om met pensioen te gaan en een fonds voor vrede in Afrika te stichten. Maar hij weigerde zich door het Westen te laten vertellen wat hij moest doen; hij had geen enkel vertrouwen meer in de internationale gemeenschap en begon te praten over 'Afrikaanse oplossingen voor Afrikaanse problemen'. Hij wachtte de verkiezingen van begin 2011 af in de verwachting dat hij altijd van andere kandidaten zou winnen. Dat was ook zo: hij won overweldigend met tweederde van de stemmen, terwijl Besigye maar een kwart kreeg. Toen stelde Yoweri Museveni een constructieve regering van drie generaties samen.

In Acholiland ontpopte zich de 'Opstand van Alice Akwena'. De confiscatie van vee en de ontwapening van nomadische veehouders maakte de Oegandese regering in het noorden niet geliefd. Door het verlies van politieke en militaire macht en de slechtere leefomstandigheden waren de mensen daar ongerust over hun toekomst. De Acholi-strijders van Milton Obote en de Langi-vechters van Idi Amin waren ontslagen en naar huis gestuurd. Zij voelden zich gekoloniseerd en gekleineerd door vreemde landgenoten uit Buganda. Zoals elders en vroeger in Afrika riep die toestand van frustratie, angst, armoede en machteloosheid spiritueel en proto-politiek protest op. Na Obote's verjaging in 1986 stond in Acholi-land de straatverkoopster en prostituee Mama Alice Mauma op als een visionaire priesteres. In een visioen kreeg zij van god de nieuwe naam Alice Akwena met de opdracht om het Acholi-volk te redden. Al gauw vormden tienduizenden Acholi's met haar de Mobiele Strijdmacht van de Heilige Geest. Voor Alice was lijden de weg naar de onontkoombare, door god geboden zuivering van het volk. Zalving met heilige olie maakte haar strijders immuun voor kogels. Gewapend met bijbels, knuppels en stenen trokken zij op naar Kampala, waar zij eind 1987 het Oegandese leger aanvielen. De kogels ketsten niet af, de stenen werden geen vurige gifslangen en het gevecht werd een massaslach-

ting. Alice Akwena vluchtte, verlaten door god en de geesten, per fiets naar Kenia waar zij twintig jaar later, in 2007, in een kamp overleed.

Alice's neef Joseph Kony nam haar missie over. Hij stichtte het 'Verzetsleger van de Heer' (LRA), om in opdracht van god een regering tot stand te brengen die het land zou leiden volgens de Tien Geboden die God aan Mozes gaf. Dan zouden Acholi's het respect terugkrijgen dat zij verdienden en de in beslag genomen koeien zouden in veelvoud terugkomen. Kony vormde een eigen leger door duizenden kinderen te ontvoeren en Acholi-gemeenschappen te terroriseren. Zij dwongen de kinderen met magie, drugs en geweld in de rol van slaaf, soldaat en bedgenote van Kony en zijn adjudanten. Jongens en meisjes vochten als beesten voor hem. Toen de strijd tegen het nationale leger vastliep, keerde Kony zich tegen zijn eigen volk: dat was zijn interpretatie van Gods onontkoombare zuivering door zwaar lijden waaruit het uiteindelijke heil van het volk zou voortkomen. Confrontaties met het leger werden heftiger. Honderdduizenden Acholi's ontvluchtten het land. Voedselverbouw en veefokkerij stonden stil. Scholen, kantoren, kerken en gebouwen werden in het oorlogsgeweld vernietigd. Het fanatisme van Kony's LRA kende geen grenzen en aan de oorlog leek geen einde te komen.

In 2002 evacueerde het leger 400.000 burgers naar de zwaar bewaakte stadjes Kitgum en Gulu. Oeganda tekende vrede met resten van de legertjes van Idi Amin en andere krijgsheren om alle aandacht te kunnen richten op Acholi en de oorlog tegen Kony's LRA. Dat viel die stadjes aan om er kinderen en vrouwen te roven en zich te wreken op de gevluchte bevolking; volgens Kony waren zij verraderlijke overlopers. Vrouwen en meisjes waren in die kampen ook niet veilig voor ambtenaren en regeringssoldaten. Zuiderlingen zagen die lokale verliezers gewoon als hun verdiende prooi.

Twee sterke vrouwelijke Acholi-politici wilden bemiddelen. Ex-minister Betty Bigombe en ex-staatssecretaris Betty Akech zochten vanaf 2004 samen met religieuze leiders en volksoudsten openingen voor een dialoog die tot vrede moest leiden. Met steun van minister van binnenlandse zaken Ruhakana Ruganda kwamen zij vrij ver. Maar het vertrouwen tussen de LRA, het nationale leger en de regering was al kapot. De regering speelde dubbel spel door gesprekken, amnestie en onderhandelingen te beloven en tegelijk het militaire cordon strakker aan te trekken. Ondanks de gesprekken leek de ultieme vernietiging van de LRA nog steeds het uiteindelijke doel te zijn. De regering meldde ook Kony en zijn zes commandanten aan voor vervolging door het ICC, het Internationaal Strafhof in Den Haag.⁶⁵ Gesprekken over wapenstilstand werden doorbroken door nieuw geweld. Na bemoedigende eerste stappen liepen de Betty's en de minister met hun goede bedoelingen vast. Museveni en zijn generaals torpedeerden moedwillig deze kans op vrede. Daarna duurde de oorlog nog zes jaar.

Vanaf 2005 kreeg het leger enkele commandanten van Kony in handen. Eerst pakte zij Okullu Bongomin, daarna liep Sam Kolo over. Het bedreigde LRA stak de Nijl over naar het Zuid-Soedanese deel van Acholi-land waar zij weer kinderen ontvoerden en burgers en hulpverleners

⁶⁵ Ik had de eer en het genoegen om samen met Betty Bigombe te lobbyen bij het ICC in Den Haag.

doodden en beroofden.⁶⁶ Veel vluchtelingen kwamen klem te zitten tussen het leger en LRA, want beide partijen molesteerden burgers. De LRA splitste zich op onder de resterende commandanten en verspreidde zich over Zuid-Soedan, Noord-Oeganda en Noord-Congo met de duidelijke bedoeling om zich te hergroeperen in het zuiden van de CAR. Zij gedroegen zich barbaars tegen de bevolking. Meer dan twee miljoen mensen raakten radeloos op drift. In augustus 2006 sneuvelde LRA-commandant Raska Lukwiya. Toen had Kony er nog maar drie over: Okot Odhiambo, Vincent Otti en Dominique Ongwen.

President Salva Kiir van Zuid-Soedan initieerde besprekingen met de verspreide resten van LRA, met de organisatie Pax-Christi als facilitator. Voorwaarde was hergroepering van LRA-milities in een veilige zone: het Zuid-Soedanese kamp Ri-Kwangba. Maar daar werden zij aangevallen en LRA vertrouwde het niet meer. Pogingen om de gesprekken gaande te houden liepen op onduidelijkheid vast. Wie spraken er echt namens Kony? Vanuit diepgeworteld wantrouwen kwam geen enkele partij afspraken na. Het eindigde door gebrek aan vertrouwen van de partijen in de bemiddelaars en facilitators. De Noord-Soedanese president al Bashir en de Oegandese president Museveni saboteerden het vredesproces elk op hun eigen manier. Boven Kony en zijn commandanten bleef de aanklacht bij het ICC hangen, wat elke toegezegde amnestie ongeloofwaardig maakte. Het bleek dat Bashir via omwegen LRA-eenheden van Kony in de CAR van wapens voorzag en de LRA binnen Zuid-Soedan aanzette tot sabotage van ontwikkelingen daar. De SPLA-regering van Salva Kiir riep nog een paar keer op tot overleg. Ex-president Joaquim Chissano van Mozambique kwam als speciaal VN-gezant het vredesproces ondersteunen toen het al te laat was.

De lokale strijd tegen het LRA werd een internationale strijd tegen terrorisme nadat Museveni een gezamenlijke strategie tegen terrorisme bepleitte. Hij kreeg daarvoor de steun van de VS en Engeland. In die visie was Omar Bashir de terroristische vijand die hand in hand speelde met de terrorist Joseph Kony. Bij hen overheerste het idee dat onderhandelen met dit duo verloren tijd was. Maar het werd toch nog even geprobeerd met Chissano en Pax Christi als moderatoren, onder het oog van waarnemers uit andere Afrikaanse landen. Minister Ruhugana Rukanda leidde de Oegandese onderhandelaars. Terwijl LRA verleid werd tot vredesbesprekingen, bleven zij onderwerp van onderzoek door het ICC. En hun eenheden gingen door met het plunderen en ontvoeren in Zuid-Soedan, Noord-Congo en de CAR in pogingen om hun gelederen te versterken. Er waren heftige debatten over het effect van het ICC-onderzoek op het vredesproces en hoe dat zich verhield tot de traditionele verzoenings- en vergeldingsrituelen van de noordelijke volken, de ‘matu oput’.

In april 2007 liep tijdens een nieuwe onderhandelingsronde een kolonne vrachtwagens in een LRA-hinderlaag. De aanvallers doodden burgers en namen veel buit mee. Toch tekende LRA enkele weken later een ‘Overeenkomst over een Samenhangende Alomvattende Aanpak van de Onderliggende Oorzaken van het Conflict.’⁶⁷ Het ging over zaken als gelijkwaardigheid van de

⁶⁶ Dat was een nieuwe trend in conflictgebieden in Afrika: Darfur, Tsjaad en de Centraal-Afrikaanse Republiek (CAR).

⁶⁷ *A Comprehensive Approach* wordt algemeen als term gebruikt om naar deze lange titel te refereren.

regio's, de noodzaak van een brede, representatieve regering, hervestiging van ontheemden, en een integraal programma voor herstel van het noorden. De onderhandelaars begonnen met het doorspitten van de thema's rekenschap, verantwoording en verzoening. LRA-vertegenwoordigers drongen aan op schorsing van het ICC-arrestatiebevel, maar volgens rechters en leiders in Oeganda moest het ICC doorzetten. Toen haakte het LRA weer af. Intussen was het noorden van Oeganda veiliger geworden omdat vanwege het leger het LRA daar uit de buurt bleef.

Ontheemden begonnen naar hun dorpen terug te gaan. In de buurlanden trokken losse LRA-bendes rovend en kidnappend rond, met het 'Nationale Wildpark Garama' in Noord-Congo als verzamelplaats. In september 2007 bespraken de regeringen van DRC, Zuid-Soedan, de CAR en Oeganda een strategie om ze op te pakken of uit te roeien. Het LRA zag daarin een schending van de geest van de vredesbesprekingen. De regeringen meenden dat LRA zwak en onbetrouwbaar was en de luwte tussen de besprekingen misbruikte voor hergroepering. Beide visies waren geldig. In oktober 2007 sprak Sam Kutesa, de Oegandese minister van buitenlandse zaken, de VN toe, terwijl in Noord-Oeganda de LRA op initiatief van president Salva Kiir van Zuid-Soedan een goodwill tour hield met consultaties en gesprekken met de lokale bevolking.

President Museveni presenteerde het plan voor vrede, herstel en ontwikkeling van het noorden waarvoor hij financiering zocht. Maar zijn legerleiding vond dat er teveel en te lang werd gepraat en begon in Zuid-Soedan op LRA-rebellen te jagen. De bevolking daar kon niet zaaien, ploegen en oogsten en leed honger. Eind 2007 liet Joseph Kony zijn commandant Vincent Otti doden wegens spionage en verraad en zijn logistieke coördinator Patrick Opyo Makasi gaf zich toen over aan het Oegandese leger. Na hem verlieten ook tientallen strijders het Garamba Park. De VS sloot zich aan bij de coalitie van buurlanden die Kony begin 2008 een ultimatum stelden. Het LRA vroeg tevergeefs om verschuiving van de deadline en opschorting van de ICC-acties.

Tijdens dat tijdrekken werden honderden LRA-strijders waargenomen die Soedan en de DRC verlieten en zich in het zuiden van de Centraal-Afrikaanse Republiek, de CAR, verzamelden waar zij samenwerkten met de lokale APRD, het 'Volksleger voor Herstel en Democratie', dat met vergelijkbare methoden en tactieken vocht tegen de regering van de CAR. Een deel van Kony's kaders probeerde nog de gesprekken in Soedan gaande te houden, maar de Oegandese regering verwierp al hun eisen. Eind februari lag er een soort compromis waarvan Chissano en Machar dachten dat er definitief vrede uit zou komen. In de wetteloze driehoek tussen DRC, CAR en Zuid-Soedan bleven losgeslagen LRA-bendes intussen de bevolking molesteren, brandschatten, beroven en verkrachten. Toen intrekking van de ICC-clausule onbespreekbaar was gebleken trok ook Kony naar de CAR. Er lag nog steeds geen vredesakkoord en ICC-aanklager Luis Ocampo breidde zijn aanklachten tegen Kony verder uit.

De regionale regeringen besloten tot een ultiem militair offensief tegen de LRA-groepen. In juli 2008 begon die gezamenlijke campagne waarbij wapenvoorraden en groepen werden opgerold. Tegelijk boden zij Kony nog een kleine opening om te tekenen zonder honorering van zijn belangrijkste voorwaarden. Eind november zou dat gebeuren, maar de wantrouwende Kony bleef weg. Kampala gaf het toen definitief op en de militaire 'Operatie Donder en Bliksem' van DRC,

Oeganda, Soedan en de VS samen overviel met veel geweld kampen in het Garambagebied. Zij doodden veel LRA-strijders maar in de maanden daarna overvielen LRA-eenheden toch weer met succes opslagplaatsen en garnizoenen van het leger. Gedrogeerde LRA-bendes misdroegen zich verschrikkelijk tegen de bevolking. Daar was geen MONUC om ze te beschermen. In mei 2009 noemde Museveni's regering de actie geslaagd: het LRA had geen slagkracht meer en de oorlog was over. Inderdaad was LRA op Oegandeese grondgebied verslagen en verjaagd en Oeganda werd niet meer bedreigd. Maar losgeslagen bendes van wat nog over was, bleven in de ongecontroleerde driehoek terreur zaaien. De jacht werd voortgezet, de VS ging actiever meedoen, en belangrijke leiders kwamen om of gaven zich over. Een van Kony's laatste getrouwen, Dominique Ongwen, deed dat in januari 2015.

Waarom ging het vredesproces zo fout in de kritieke fase? Volgens John Baptist Odama, de katholieke bisschop van Gulu, Norbert Mao, de invloedrijke parlementariër van Acholi, en Betty Bigombe, de bemiddelaarster, waren er twee grote schuldigen voor het falen van het vredesproces: de president van Oeganda met zijn vechtlustige legerleiding en aanklager Louis Ocampo van het Internationale Strafhof. Die twee partijen verspeelden volgens hen al in een vroeg stadium de kansen op een bevredigend vredesakkoord. Voor het ambitieuze plan voor reconstructie, verzoening en ontwikkeling van het noorden had nog bijna niemand geld ter beschikking gesteld. Maar het was vrede, de oorlog in het noorden was na bijna 25 jaar voorbij, en de bevolking richtte zich met pijn en moeite weer op, maakte plannen en werkte samen met NGO's en lokale autoriteiten aan het oppakken van de eigen ontwikkeling.

Politieke wrijvingen en onrust verdwenen natuurlijk niet zomaar uit de Oegandese politiek. Museveni ontsloeg en vervolgde in oktober 2011 zijn minister van buitenlandse zaken Sam Kutesa, de onderminister van arbeid Mwesigwa Rukutana en fractieleider John Nasasira op beschuldiging van miljoenenfraude met projecten met de Gemeenebest. In dezelfde week werden drie ministers, waaronder weer Sam Kutesa, beschuldigd van het aannemen van steekpenningen van het Britse bedrijf Tullo Oil. In Oeganda groeide de onvrede over de corruptie op de hoogste niveaus. In februari 2012 begon daarom ter afleiding een door de regering aangeblazen openlijke jacht op homo's, na pleidooien voor de doodstraf en zware gevangenisstraffen voor openlijke homoseksuelen. Zij hadden weer een scapegoat gevonden om de aandacht af te leiden van de echte problemen, en waren bereid om met de wet in handen daarvoor mensenrechten te schenden. Het werd nog gekker door het illegaal verklaren van de oppositiegroep Action for Change, de herhaaldelijke arrestaties van de leider van de oppositie, Kizza Besigye, en door het verbod op 38 pro-homo NGO's. Pas in december 2012 liet Museveni, na veel internationale protesten, onder andere van president Obama en de Wereldbank, weten dat homo's niet gestraft of gedood zouden worden, maar dat propaganda voor homoseksualiteit onacceptabel en illegaal bleef.

In juni 2013 vluchtte generaal David Sejusa naar Engeland na bedreiging van zijn leven omdat hij had aangekaart dat Museveni zijn zoon klaarstoomde om hem op te volgen. In maart 2014 ondertekende Museveni toch weer een heel pakket anti-homowetten. Want God verbiedt het, en het komt uit het Westen! Het Oegandese Constitutionele Gerechtshof verordonneerde in

augustus dat die wet ongeldig was, omdat hij erdoor gejaagd werd toen er te weinig parlementsleden aanwezig waren. In juli 2015 liet Museveni weten dat hij voor de komende presidentsverkiezingen in 2016 geen tegenkandidaten zou dulden. Maar Kizza Besigye en ex-premier Amama Mbabazi kandideerden toch. Verwacht was dat Museveni het na 29 jaar nog eens met een vijfde termijn wilde proberen, of dat hij anders zijn zoon naar voren zou schuiven. Op 30 oktober 2015 hield de 'Burgercoalitie voor Electorale Democratie', een platform van 600 NGO's, in Kampala een grote demonstratie tegen het huisarrest van Besigye, de intimidaties tegen Mbabazi en de voornemens van Museveni.

4.2 Kenia

In Kenia bestond een grote verwevenheid van de grondpolitiek met etnische belangen. Daardoor escaleerden spanningen die na 1990 uitliepen op schokkende gebeurtenissen. Robert Ouko, de Luo-minister van buitenlandse zaken, werd bruut vermoord. Politieonderzoek wees naar daders rond president Moi. Die liet de gearresteerde verdachten binnen twee weken vrij wegens gebrek aan bewijs. Kort daarna werd Alexander Kisang Muge, de kritische Anglikaanse bisschop van Eldoret, van het Nandi-volk, gedood na een pleidooi tegen corruptie en het stellen van de armen. Kalenjin-president Daniel arap Moi zag zich geconfronteerd met politieke onrust die werd aangezwengeld door opposanten uit Luo- en Kikuyu-kringen. Hij deed wat concessies maar gaf geen ruimte voor meerpartijendemocratie, want dat bracht in zijn ogen slechts verdeeldheid.

De oudere Luo-politicus Jaramogi Odinga Oginga wilde in maart 1991 toch een nieuwe partij laten registreren, maar Moi blokkeerde dat. Advocaten en activisten richtten toen FORD op, het Platform voor het Herstel van de Democratie. Zij probeerden een rally te organiseren, maar zij werden gearresteerd. Dat bracht een campagne tegen president Moi op gang. Odinga's aanhangers mobiliseerden de bevolking van de Rift Valley tegen hem, wat moeilijk lag, omdat hun volken neven waren. In de Valley woonden de van oudsher verwante volken Luo, Kalenjin, Maasai, Turkana, Nandi en Samburu waar Moi op leunde.

Politici bleven stoken met grondpolitiek en etnische belangen. Na de Onafhankelijkheid hadden zich in de Rift Valley duizenden Kikuyu's gevestigd, vaak met corrupt verkregen valse eigendomspapieren waarmee zij, met de politie achter zich, het land van lokale mensen claimden. Daniel arap Moi had in publieke rally's de volken van de Rift Valley verteld dat hun gebied een exclusieve zone moest blijven van de Kalenjins en hun aanverwante neven. Vreemde indringers en voorstanders van een meerpartijensysteem moesten maar teruggaan naar hun tribale moederland. Daarmee bedoelde hij Kikuyu's en een handvol echte democraten. Zijn oproep werkte: in oktober 1992 barstte in de Rift Valley geweld uit tegen Kikuyu's, met twee maanden later 800 doden. Onderzoek door de 'Nationale Raad van Kerken' van Kenia bewees de vuile handen van Moi en leiders rondom hem. Een parlementaire commissie kwam tot dezelfde bevinding. Internationale donoren bevroren voor zes maanden hun hulp aan Kenia.

Een maand later dwong Moi een heel partijcongres om het meerpartijensysteem goed te keuren. Zelf was hij geen voorstander, maar sinds de val van de Berlijnse Muur drongen zijn westerse vrienden aan op echte democratie en goed bestuur. En in 1992 moesten er weer verkiezingen komen. In die dagen had de oppositie de wind mee, want Moi's populariteit was tot onder het vriespunt gedaald. Maar de oppositie viel uiteen in tribale groepjes en presenteerde zich niet als gezamenlijk front. De patriarchen van de politieke families wilden elk voor zich president worden. Zo kwam er de 'Democratische Partij' van de Kikuyu-veteraan Mwai Kibaki naast Ford-Kenia van de Luo-veteraan Odinga Odinga, en Ford-Masili van de Kikuyu Kenneth Matiba. De Kikuyu-families waren zich ervan bewust dat zij onder Moi de macht even kwijt waren, maar zij waren niet van plan om die, met de daarbij komende rijkdom ooit nog eens af te staan. Daarvoor moesten zij hem dus eerst terugwinnen. Maar een duurzame oppositie van hen samen met de Luo's zat er niet in. Intussen beschikte president Moi over alle middelen en een heel apparaat om te knoeien, wat hij vakkundig deed. De voorzitter van de Kiescommissie was zijn vertrouweling. Overall werd gefraudeerd, maar toch won Moi maar krap met 36,5% van de stemmen. De drie andere kandidaten verdeelden de rest. In de Centrale Provincie, het thuisland van de Kikuyu's, kreeg hij maar 2%. Dat zei veel over de regionalisering en etnisering van de politieke sympathieën. In alle districten was geknoeid, maar de internationale gemeenschap uitte tevredenheid dat Kenia een echte meerpartijendemocratie had.

Het bleef worstelen met mensenrechten en democratie. In Nakuru, Kenia, werd in augustus 1993 de Oegandese oppositieleider Amon Bazira vermoord. Eind jaren '70 was hij onder Obote directeur van de Oegandese geheime dienst. In heel Afrika had hij een invloedrijk inlichtingen netwerk en hij leidde de pan-Afrikaanse beweging Africa United Front. De staatshoofden van Kenia en Oeganda, Daniël arap Moi en Yoweri Museveni, en de zakenman-multimiljonair Tiny Row van Lonrho zouden volgens hardnekkige berichten in de regionale pers met elkaar de hand hebben gehad in deze moord. Bazira zou teveel geweten hebben van geheime machinaties op de hoogste niveaus in beide landen. Amnesty International zag in de jaren 1994-1996 geen verbetering van de mensenrechten. Willekeurige detentie, marteling in gevangenschap, het door politici aanzetten tot etnisch geweld, het omgaan van de regering daarmee, intimidatie van journalisten en NGO's, wangedrag van de politie, verstoring van bijeenkomsten, verhinderen van goede rechtsgang, bedreiging van juristen, verdwijningen, toepassing van de doodstraf: de lijst bleef lang.

In 1997 stegen de sociale en politieke spanningen. Studentenleider Solomon Murulio werd als vierde op een rij vermoord en studenten gingen de straat op. De politie was disproportioneel gewelddadig tegen demonstranten met serieuze eisen zoals het recht op een politieke mening, op organisatie op de campus, en een redelijke betaling van hun docenten. Zij gingen door met betogen en meer grof geweld werd hun deel. In oktober 1997 werd een politicus van de oppositie gedood bij een schietpartij tussen de politie en 'criminelen'. Anderen van de oppositie stierven in gevangenschap. Journalisten noemden de intimidaties door president Moi een 'aanloop naar zijn staatsgreep'. Hij ontbond het parlement en de regering en schreef voor eind 1997 nieuwe verkiezingen uit. Het volk herkoos hem met 40,1% van de stemmen. De oppositie had nauwelijks meegedaan en er was weer flink gefraudeerd. KANU kreeg met 53,9% een kleine

meerderheid in het parlement. Moi installeerde zijn regering weer, en een periode van relatieve rust onder zijn onderdrukkende regiem volgde.

Totdat in 2001 georganiseerd geweld uitbrak in de sloppenwijken van Nairobi. President Moi suggereerde dat de Luo-huurders in de armoedewijk Kibera van Nairobi hun Nubische Huisbazen geen huur meer hoefden te betalen, omdat alle grond daar immers van de regering was. De jonge Luo-leider Raila Odinga, zoon van Oginga Odinga, herhaalde die boodschap. Moi had Raila in zijn regering gehaald als leider van de NDP, de 'Nationale Democratische Partij'. De Nubische huisbazen zouden schuldig zijn aan sociale misstanden. De ongeveer 120.000 afstammelingen van Nubische (Noord-Soedanese) soldaten die de Engelsen ooit meebrachten om Oegandezen en Kenianen te onderdrukken, waren geschikte zondebokken. Na in de Eerste Wereldoorlog voor Engeland te hebben gevochten kwamen zij in Nairobi terecht. Zij kregen land in wat nu de sloppenwijk Kibera is; een ophoping van 700.000 arme mensen. Kibera staat in de Nubische taal voor woud. Als eerste grondeigenaren werden veel van hen verhurende eigenaren van huizen en terreinen. Binnen een uur na de speeches raakten Luo's en Nubiërs slaags. Zij hakten op elkaar in met machetes en staken woningen en winkels in brand. Lange tijd kampeerden honderden bange mensen in het Uhurupark van Nairobi.

Zo slaagde Moi erin om etnische en politieke loyaliteiten en spanningen in zijn voordeel te manipuleren en daarvoor zijn eigenlijke rivaal Raila Odinga te gebruiken. Hij stuurde aan op een fusie van KANU en NDP, maar voedde tegelijkertijd de verdeeldheid. Hij moest ook de machtige Kikuyu-groep die steeds meer afstand van hem nam weer dichterbij halen. Vicepresident George Saitoti, zelf een Maasai, verweet Moi de volken van de Rift Valley te begunstigen boven die van het centrum. Moi moest de machtige dynastieën binnen elk van de groepen, én de spanningen tussen die groepen met elkaar in evenwicht houden door aan mensen gunsten, banen, posities en belangen te geven en weer af te nemen. Hij moest ook nog de tijdens zijn bewind vergaarde rijkdommen voor zijn familie en clan behouden, én systematisch het leger en de politie paaien.

De politieke families en loyale achterban van Luo's en Kikuyu's hadden elk hun eigen knokploegen. Zij konden die goed getrainde vechters altijd oproepen om vijanden in mootjes te hakken, hun vrouwen en dochters te verkrachten, huizen in brand te steken en bezittingen te stelen. De Luo-Kalenjin-combinatie had op dat punt de ergste reputatie. Oppositieleider Raila Odinga was beslist geen lieverdje.⁶⁸ Meestal waren Kikuyu's hun slachtoffers. Die zouden dat verdienen omdat zij de grond van anderen inpikten, arrogant waren en andere volken uitsloten. Kikuyu's zetten op hun beurt net zo graag hun 'Mungiki-strijders' in die niet voor de anderen onderdeden in gewelddadige wreedheid. De Mungiki zagen zich als de stads-Mau-Mau van het Kikuyu-volk. De politie van Daniel arap Moi bestreed deze bendes met wreedheid en willekeur. Verdachten van lidmaatschap ervan verdwenen, werden gemarteld, en vermoord. In 2002 begonnen de

⁶⁸ De neiging van media om oppositie stelselmatig te zien als beter alternatief van de zittende macht is ergerlijk, want vaak gaat het om dezelfde machtsbeluste types die ook wel eens aan de macht willen. Politiek betekent strijden om de macht.

Luo's hun jongerenmilities die zich 'Talibans' waren gaan noemen, te activeren.⁶⁹ Ook de Kalenjin Warriors werden actiever en trokken vaker samen op met de Talibans om Kikuyu's in de Rift Valley te molesteren.

Mwai Kibaki werd de derde president van Kenia. Volgens de grondwet mocht Daniel arap Moi in 2002 niet meer meedoen aan de verkiezingen. Intussen had de oppositie geleerd dat samenwerken beter was dan verdeeld optrekken. Zo werd Mwai Kibaki, een Kikuyu met een verzoeningsgezind karakter, de nieuwe president van Kenia namens de pas opgerichte de 'Nationale Regenboog Coalitie' NRC. Hij versloeg KANU-kandidaat Uhuru Kenyatta, een zoon van Jomo. Arthur Moody Awori, zoon van de oude politieke tycoon W.W.W. Moody Awori, werd vicepresident. Daniël arap Moi vertrok naar Londen. Bij zijn aantreden beloofde Kibaki economische groei, bestrijding van corruptie, een nieuwe grondwet en beter onderwijs. Dat waren mooie beloften, maar in 2004 rapporteerde de 'Keniaanse Associatie van Advocaten' dat er toch weer meer mensenrechten werden geschonden. Politieke moorden bleven gebeuren en het martelen van gevangenen ging gewoon door. De regering wees deze 'aantijgingen' van de hand en stelde dat er meer democratie was dan ooit, dat het juist goed ging met de mensenrechten, en dat de politie op dit punt werd gesensibiliseerd.

Een nieuw ontwerp grondwet werd voorbereid, met minder macht voor de president en meer voor de premier. Maar in juli 2004 ging het mis. Het statuut waaronder de grondwet moest worden goedgekeurd, raakte kwijt en de president weigerde de grondwet te laten goedkeuren. Bij burgerprotesten in Nairobi en Kisumu greep de politie hard in. Meer demonstraties volgden en binnen de regering ontstond een conflict. Honderden relschoppers werden opgepakt. In 2005, in de aanloop naar de grondwet, ging de 'Regenboogcoalitie' ter ziele. Overlopers van de coalitie vormden met KANU-dissidenten de nieuwe oppositiebeweging ODM, de 'Democratische Oranje Beweging' met Raila Odinga als leider. De grondwet werd na veel manipulatie rond de macht van de president door het parlement heen geloodst. Tevoren had een nationale conferentie van religieuze leiders, lokale politici en NGO's aangegeven dat de macht van de president moest worden beperkt ten gunste van de eerste minister, conform het eerste ontwerp, maar dat kwam er niet van. Het parlement keurde de ideeën van de zittende president goed en zijn machtspositie bleef ongewijzigd. Mwai Kibaki was 75 jaar, en volgens waarnemers ziek en uitgeblust. Raila Odinga had tegengestemd. Al gauw braken er weer rellen uit. De politie schoot een man dood en toen waren de poppen pas echt aan het dansen: tot diep in 2006 volgden er rellen met tribale trekken. Luo's vochten tegen Kikuyu's en omgekeerd. Luo-politici zetten hun Talibans weer gericht in.

Tijdens de opmaat naar de verkiezingen van december 2007 kwam in mei 2006 de lichtelijk dementerende Daniël arap Moi (Kalenjin) voor de verkiezingen naar Kenia terug. Ook oudgedienden George Saitoti (Maasai) en Kiraita Murungu (Kikuyu) deden dat. Deze ex-ministers moesten eerder aftreden wegens corruptie. De almachtige Mwai Kibaki vergaf zijn zondige

⁶⁹ *Taliban* was een 'nom de guerre' geworden na het succes van de Taliban in Afghanistan en Pakistan. In Kenia had het niets met de jihadistische islam te maken.

broeders glimlachend. Zulke straffeloosheid na enkel symbolische straffen was stuitend voor de bevolking. Toen de heren terug waren, begon de strategische voorbereiding van de verkiezingen. Daarbij zouden de president, het parlement en de lokale raden tegelijk worden gekozen. Veertien miljoen Kenianen waren stemgerechtigd zonder verder veel zeggenschap te hebben.

Tijdens die verkiezingen eind december 2007 braken in West-Kenia gewelddadige conflicten uit die zich snel verspreidden naar Nairobi en andere delen van het land en zich ontwikkelden tot een korte burgeroorlog. Luo- en Kalenjin-leiders mobiliseerden hun Talibans en Kalenjin Warriors om Kikuyu's aan te vallen en die riepen hun Mungiki-strijders te hulp om wraak te nemen. Ooit hadden zulke groepen een zinnige functie als verdedigers van gemeenschappen, maar nu werden zij misbruikt door politieke ondernemers als agressieve aanvallers en vernietigers van 'de anderen'. Het begon in Molodistrict in de Rift Valley, tussen de steden Nakuru en Kericho, waar jongeren gewapend met slagersmessen, machetes en knuppels op Kikuyu-jacht gingen. Het verbreidde zich snel in West-Kenia en in de sloppenwijken Kibera, Mathare Valley en Sinaï van Nairobi. Luo-jongeren hadden als leus: Nu is het onze beurt! Op 1 januari 2008 werden in Eldoret ruim 200 in een kerk gevluchte Kikuyu's opgesloten en levend verbrand. Op de vruchtbare hooglanden van de Rift Valley werden op diverse plaatsen tientallen mensen vermoord, huizen verbrand, vrouwen en meisjes verkracht en duizenden mensen verjaagd. In Kisumu overkwam dat ook Indiërs en hun families. Door hun vrouwen met geweld groepsmatig te verkrachten, dacht men de vijand te verzwakken. Feitelijk hadden de ODM en Raila Odinga hun losgeslagen bendes niet meer in de hand. Die roken geweld en chaos en wisten dat niemand ze kon verslaan; zij waren letterlijk vrij om ongestraft te doen wat zij wilden. Een maand later waren er al 900 doden geteld en meer dan 300.000 vluchtende burgers waren dakloos en ontheemd geworden.

De aanleiding van het geweld lag in frustraties rond de verkiezingen en de maandenlange opgelopen spanning in de aanloop daarvan. Opgehitste menigten staken stembussen in brand en bedreigden kandidaten. Verkiezingswaarnemers van de EU waarschuwden dat in deze context elke uitslag omstreden was. Waarnemers van de AU en het Britse Gemenebest arriveerden pas later. Deze nieuwe fase van geweld ontstond toen Mwai Kibaki, gedekt door de Nationale Kiescommissie, de zege claimde. Raila Odinga vocht de uitslag aan omdat hij volgens de exit polls de winnaar was. Alle waarnemers⁷⁰ zagen geknoei en Amos Wako, de procureur-generaal van Kenia, zei al op 2 januari 2008 dat een hertelling nodig was. Mwai Kibaki zei dat wie de uitkomst niet beviel naar de rechter kon stappen, maar intussen was hij wel de president. De hoofdstad, regionale steden en het binnenland van West-Kenia waren toen al in bloedige slagvelden veranderd.

Kibaki wees beschuldigend naar de oppositie die begonnen zou zijn, wat later ook bewezen werd. Odinga weigerde rechtstreeks met Kibaki te onderhandelen. Overal in de wereld ontstonden diplomatieke initiatieven en in Kenia zelf waren kerkleiders, NGO's, vrouwengroepen

⁷⁰ Dat waren waarnemers van de EU, de British Commonwealth, de African Union, de East African Community, het International Republican Institute en veel civiele NGO-waarnemers uit binnen- en buitenland (waaronder ik) die met elkaar ernstige twijfels hadden over de juistheid van de officieel bekendgemaakte uitslag.

en beroepsorganisaties bezig de gemoederen te kalmeren. Deze geweldloze nationale burgerbeweging werd kundig gecoördineerd door het Nairobi Peace Initiative, het NPI, een al jaren in de hoofdstad gevestigd vredesplatform. Leden van de koepelorganisatie 'Kenianen voor Vrede met Waarheid en Gerechtigheid' presenteerden een lange lijst van aanklachten tegen leden van kiescommissies en politieke partijen wegens aanstoken, ophitsen en frauderen. De ODM van Raila Odinga plande in 25 steden massabetogingen tegen de stembusfraude. Pogingen in Nairobi werden geblokkeerd door politie met gevechtswagens, waterkanonnen en traangas. Zij joegen de demonstranten de sloppenwijken in waar Mungiki's gewapend met messen, knuppels en kapotte flessen hen opwachtten. Zij liepen als ratten in de val en het werd vreselijk. Toch organiseerde de ODM in meer steden demonstraties en het geweld groeide verder aan. Demonstranten bouwden barricades, maakte vuren en gooiden met stenen en stokken naar de politie die chargeerde en met scherp schoot. De toestand in het land werd penibel. Volgens het Internationale Rode Kruis waren intussen al 15.000 burgers gedood door medeburgers. Duizenden ont-heemden zwierven langs de wegen en overal lagen lijken, waren brandstapels of provisorische massagraven. Het stonk naar vuur en rook, brandend mensenvlees en rottende lijken. In april 2008 raasde een Mungiki-golf door Nairobi, Naivasha, Nyahururu, Nyeri, Eldoret, Nakuru, Limuru, Murang'a en andere steden, een spoor van brand, vernieling en dood achter zich latend.

In die omstandigheden kwamen het nieuwe parlement en regering moeizaam tot stand. De vraag: machtsdeling of niet? domineerde. Het nieuwe parlement werd geopend met scheld- en vechtpartijen. De Odinga-groep was ervan overtuigd dat Kibaki de overwinning had gestolen. De Kibaki-groep vond dat Odinga niet tegen zijn verlies kon en dat zijn aanhangers verantwoordelijk waren voor het geweld. Er kon geen voorzitter worden gekozen, dus de leden werden niet ingezworen. Intussen arriveerde internationale bemiddeling op hoog niveau. Odinga en Kibaki moesten praten onder toeziend oog van secretaris-generaal Kofi Annan van de VN en zijn adjudanten. ODM blies tijdelijk de demonstraties af. Toen bereikte het gerucht de wereld dat Odinga genoeg nam met een premierschap onder Kibaki. Dat blies in West-Kenia het vuur onder het geweld weer aan. Hij had immers gewonnen, dus waarom zou hij onder Kibaki dienen? Eind januari werden in Nairobi twee parlementariërs van de oppositie op straat doodgeschoten. In reactie hierop verhevigden rellen in Siaya, Kisumu, Eldoret en Kericho. De moordenaars werden gepakt, media wijdden er veel aandacht aan en het werd rustiger. Met Annan werd verder gepraat. Daarbij werd op een grote coalitie aangestuurd. Onder grote internationale druk ging Kibaki akkoord met machtsdeling. Een programma van tien punten werd overeengekomen, met daarin plannen voor een onafhankelijk onderzoek naar de achtergronden van het geweld en een nieuwe grondwet. Maar er kwam geen deling van de macht, want Kibaki wilde er toch niet aan. Ook de verdeling van posten over partijen lag moeilijk. De oppositie dreigde weer met betogingen.

De International Crisis Group (ICG) publiceerde eind februari 2008 een rapport.⁷¹ Uitstel van machtsdeling was volgens hen onverantwoord. Het volk moest concrete resultaten zien, anders kwam er geen eind aan het geweld en zou Kenia ten gronde gaan. Internationale donoren moes-

⁷¹ International Crisis Group, *Kenya in Crisis*, 21 February 2008.

ten samenwerken, spelbedervers straffen en goed gedrag belonen. Wettelijke hervormingen, zeker van de Grondwet en de Kieswet, waren nodig naast een evenwichtiger, rechtvaardiger economisch beleid. Voor de overgangperiode was een stappenplan nodig om het geweld te beëindigen en de humanitaire crisis aan te pakken. Betrokken partijen namen zulke adviezen doorgaans serieus; zo ook nu. De regering ging alsnog akkoord met de post van eerste minister. De oppositie claimde meer macht voor de premier en een 50/50 verdeling van kabinetsposten tussen de partijen. De onderhandelingen braken weer af. De Afrikaanse topdiplomaat Jean Ping kwam Kofi Annan bijstaan en met horten en stoten bleef het overleg op gang. Odinga riep zijn achterban op om rustig af te wachten en niet de straten op te gaan. De Keniaanse *Daily Nation* schreef: 'als het geweld weer uitbreekt en het land in een oorlog terechtkomt als gevolg van het falen van de onderhandelingen, dan zal het bloed van de slachtoffers klevan aan de handen van de politici die het Dr. Annan onmogelijk maakten om Kenia te herenigen'.⁷²

Eind februari schudden de rivalen elkaar de hand en Odinga sprak Kibaki aan met: 'mijn landgenoot, president Mwai Kibaki'. Dat was een openlijke blijk van respect en aanvaarding. Kofi Annan keek toe en de nationale TV zond het live uit. Het volk bleef muisstil. Er was een overeenkomst tot machtsdeling, veel details moesten nog worden geregeld, maar de kogel was door de kerk. Aanhangers van Kibaki vonden wel dat hij teveel toegaf, en die van Odinga vonden dat hij als winnaar geen machtsdeling moest aanvaarden. Toch werd geleidelijk het compromis geaccepteerd als de enig mogelijke oplossing, mede dankzij de volwassen opstelling van de hoofdrolspelers en de inspanning van de NGO-coalitie voor vrede en verzoening. Er werd gekibbeld over posten, functies en bevoegdheden en veel werk was nog nodig, maar het begin van samenwerking was daar en het geweld was nagenoeg gestopt. Onderzoekscommissies werden ingesteld en het parlement begon eensgezind aan herziening van de wetgeving. Het leek erop dat de politieke families eindelijk begrepen dat samenwerking toch beter was dan permanente strijd.

Later, veel later pas, kwamen de verhalen naar buiten van dappere Luo's en Kalenjin's die met gevaar voor eigen leven Kikuyu-vrienden verborgen en beschermden. En Kikuyu's, meest vrouwen, die hun Luo-buren beschermden tegen moordzuchtige Mungiki-bendes. Veel gemengde families, daarvan zijn er in Kenia heel veel, raakten door deze ellende gespleten. Het begrip begon te dagen dat het eigenlijk niet ging om tribale verschillen, maar om de ontketende woede van armen en kanslozen, mensen die verloren hadden, vanwege de corruptie, de arrogantie, de misdragingen van de rijken en machtigen en al degenen die met hen heulden. Want dat wisten de mensen aan de onderkant precies.

Na de aanvaarding van de machtsdeling en de vorming van de nieuwe regering bleef soms plaatselijk het geweld doorwoekeren. De bendes gaven hun macht niet zomaar op omdat in de hoofdstad handen waren geschud. De vrede was fragiel; politie en leger hadden niet overal de macht om het geweld te stoppen. Ruim een half miljoen mensen was dakloos, ontheemd, en velen konden niet meer terug naar waar zij vandaan kwamen. Hervestiging was een eerste

⁷² In februari 2008 was ik in West-Kenia en Nairobi, op doorreis vanuit Oeganda. Ik was onder de indruk van het leed en de schade, maar ook van de inspanningen van de civiele organisaties waarmee ik samenwerkte en van de media.

prioriteit. Het leger pakte het onhandig aan met de actie Rudi Nyumbani ('Ga naar huis terug'). Zij vonden er verbrande en geplunderde huizen, onteigende grond, lichaamsresten van familieleden en onverzettelijkheid bij de degenen die hen hadden verjaagd: Jullie horen hier niet. Wegwezen! Er vond een volksverhuizing plaats. Kikuyu's en Kamba's van de Rift Valley naar de Central Province, Luo's en Kalenjins van de Central Province naar de Rift Valley. In de sloppenwijken van de grote steden bleven zij door elkaar wonen en leven. Daar speelde land geen probleem, daar was gedeelde armoede en concurrentie naast wederzijdse hulp rond diensten, banen en geld.

Eind maart 2008 werd een internationale commissie geïnstalleerd onder leiding van de Zuid-Afrikaanse rechter John Kriegler. Human Rights Watch deed een eigen onderzoek samen met lokale burgerorganisaties. En de VN-Mensenrechtencommissaris Philip Alston onderzocht buitengerechtelijke en willekeurige executies. Maar het belangrijkste was de 'Nationale Commissie van Onderzoek' naar geweld rond de verkiezingen onder leiding van Philip Waki. De rapporten en bevindingen van die commissies verschenen tussen maart en september 2008. Daaruit bleek haarscherp dat het geweld systematisch was voorbereid. Het begon met politieke baasjes rond Raila Odinga die al lang voor de verkiezingen de jeugdmilities van Luo- en Kalenjin-gemeenschappen trainden, instrueerden, bewapenden en aanstuurden. Mwai Kibaki's claim op de overwinning was de trigger die het geweld ontketende. De Kikuyu's, niet minder goed voorbereid, reageerden met tegengeweld, waarna het volledig uit de hand liep.

In de rapporten stond ook dat het onmogelijk was om uit te maken wie de verkiezingen echt gewonnen had, en dat een compromis de best mogelijke oplossing was. Het 'Waki-rapport' was geheim en alleen bestemd voor de regering van Kenia en de VN. Volgens Waki hadden de veiligheidsdiensten van de staat institutioneel gefaald om het geweld te voorzien, er voor klaar te staan, en het op tijd af te dempen. Hij noemde verantwoordelijke politici aan beide zijden, waaronder ministers die het geweld hadden aangejaagd, en overhandigde Kofi Annan een lijst met namen met de aanbeveling om die door te geven aan het Internationale Strafhof (ICC). Het rapport lekte uit en iedereen viel over Philip Waki. Betrokken partijen wilden zijn rapport het liefst onder de mat schuiven. Odinga drong aan op amnestie voor iedereen en wilde een 'Waarheids- en Verzoeningscommissie', maar Kibaki vond dat er vervolgd en gestraft moest worden. Het was duidelijk welke partij het meest te verliezen had. Vooral Luo's en Kalenjin's zaten in de beklagdenbank en de Odinga's en Moi's met aanhang moesten een toontje lager gaan zingen.⁷³

Eind 2008 gingen de president en de premier akkoord met de vestiging van een speciaal tribunaal. Toen daar geen schot in kwam, dreigde Kofi Annan om de namenlijst naar het ICC in Den Haag te sturen. Luis Moreno-Ocampo, de hoofdaanklager bij het ICC, begon met voorbereidend onderzoek. Tenslotte ontstond uit onderzoeken, overleggen en onderhandelingen een getrappt systeem. Voor kleine daders kwam er toch een 'Waarheids- en Verzoeningscommissie', voor daders in het middengebied een speciaal 'Nationaal Tribunaal', en voor echte misdadigers

⁷³ Human Rights Watch. *Ballots to Bullets: Organized Political Violence and Kenya's Crisis of Governance-Waki 2008*, rapport, 17 maart 2008.

tegen de menselijkheid had het ICC de hoofdrol. In die opzet zaten haken en ogen, want het justitieel apparaat en de politie in Kenia functioneerden verre van goed. In oktober 2009 besloot de regering formeel om met het ICC samen te werken. In mei 2010 begon Ocampo met zijn eerste getuigenverhoren.

De voorgenomen grondwetshervorming werd doorgezet. Eind 2009 werd het ‘Geharmoniseerde Ontwerp voor de Nieuwe Grondwet van Kenia’ aan het volk voorgelegd met als devies: *Katibu mpya, Kenya moja, ‘Een nieuwe grondwet, één Kenia’*. Er waren uitgebreide inspraakrondes, en een zeer betrokken comité van deskundigen legde er haar ziel en zaligheid in. In april 2010 keurde het parlement het aangepaste ontwerp goed en in augustus volgde een referendum. Dat verliep waardig, met hoge opkomst. Ruim tweederde van de burgers stemde in met de nieuwe grondwet. Men kon beginnen met een democratischer en vreedzamer opbouw van Kenia. Het volk kreeg de beste grondwet ooit, wonden werden gelikt, en de toekomst zag er een stuk beter uit. Maar eerlijk is eerlijk, de verschillende volken vertrouwden elkaar nog voor geen cent.

Het Internationaal Strafhof (ICC) begon misdaden tegen de menselijkheid rond en na de verkiezingen van 2007/2008 te onderzoeken. Uhuru Kenyatta, Muhammed Husein Ali, William Ruto en Francis Muthaura uit de directe omgeving van president Mwai Kibaki werden eind 2011 gedagvaard. Er ontstond een grote volkswoede, maar de heren namen wel ontslag als ministers en topambtenaren. Kenyatta en Ruto waren presidentskandidaten voor de verkiezingen van maart 2013, dus besloot Kenia om het Strafhof tegen te werken. Keniaanse getuigen tegen deze hoge bazen hadden alle reden om zich onveilig te voelen en bescherming te zoeken. Een getuige tegen Ruto werd vermoord, anderen trokken na bedreigingen hun verklaringen in. In november 2013 verzocht de AU formeel aan het Strafhof om immuniteit van zittende leiders, maar het Strafhof wilde niet met zich laten spelen: recht gaat boven politiek. Uiteindelijk werden de heren wegens gebrek aan betrouwbare getuigen uit de vervolging ontslagen en konden zij hun politieke carrière voortzetten.

Somalisch terrorisme manifesteerde zich ook in Kenia. De gewelddadige acties van Al Shabaab in Somalië breidden zich uit naar Kenia, uit woede over de Keniaanse aanval op Kismayo. Al Shabaab ronselde actief en met succes in de sloppenwijken van de steden, en kocht daar ook met gemak de politie om. In het noordoosten hield de politie een agressieve campagne om illegale wapens van pastoralisten in beslag te nemen. Zij vonden bij elkaar 48 geweren en 1200 patronen. Volgens de ‘Keniaanse Nationale Commissie voor Mensenrechten’ doodden zij daarvoor minstens 20 mensen en verwondden zij er honderden. Bijna 2.000 families ontvluchtten het stadje Elwak en omgeving. Het Keniaanse Rode Kruis probeerde hen te hervestigen in een geïmproviseerd kamp aan de grens van Wajir en Mandera bij het drielandenpunt van Kenia, Somalië en Ethiopië.

Zeker eenderde van Kenia werd al eeuwenlang door Somalische volken bewoond. Etnische Somaliërs werden, ook al woonden zij generaties lang in Kenia, gewantrouwd en dwarsgezet. Nu konden zij ineens islamitische terroristen zijn, handlangers van Al Qaeda en Al Shabaab, in plaats van hard werkende gezagsgetrouwe Kenianen. Een bomexplosie in Nairobi in december

2011 deed de deur dicht: de daders waren weer Somalisch. Al Shabaab nam de schuld op zich en de woede van Kenianen tegen Somaliërs groeide. In maart 2012 viel Al Shabaab met granaaten het busstation van Nairobi aan en in juli 2012 gebeurde dat met kerken in Noord-Kenia. In de stad Garissa vocht de politie tegen de jihadisten. Bussen werden aangevallen en passagiers gedood. In september 2013 was er een gijzelingsactie in een koopcentrum in Westgate, Nairobi, met zeker 62 doden. Bij al die aanslagen vielen doden en gewonden.

Politie en leger begonnen klopjachten op verdachte Somaliërs, eigenlijk iedereen die er als Somaliër uitzag, en dat zijn er veel in Kenia. Al Shabaab voerde de omvang en het aantal aanslagen in Kenia nog op, met een grote raid op WK-kijkers in Mpeketoni bij Lamu in juni 2014 met rond de 50 gedode mannen en veel afgebrande huizen. In december 2014 doodde Al Shabaab 36 arbeiders in een steengroeve bij Mandera. In april 2015 was er de grote aanslag op de campus van Garissa. Moslimstudenten konden vertrekken, waarna 147 studenten werden doodgeschoten. Priesters, dominees en imams spraken hun veroordeling uit voor deze wraakacties op deelname van Kenia aan de oorlog in Somalië en marginalisering van Somalisch-Keniaanse burgers.

Ook ander etnisch geweld stak in de tweede helft van 2012 zijn kop weer op; deze keer vooral in het oosten. Honderden boeren vielen in augustus 2012 een dorp in de Tana River regio aan en doodden er 52 vrouwen en kinderen. Het was de escalatie van een langlopend conflict tussen leden van het landbouwende Pokomo-volk en de pastorale Orma's. In september herhaalde zich dat met nog eens 38 doden. Later werden er massagraven gevonden met nog veel meer doden, en er volgden meer soortgelijke aanvallen op meer dorpen. President Kibaki stelde een uitgaansverbod in en stuurde veiligheidstroepen.

In de hele kustregio van Kenia was er toenemende boosheid over discriminatie en uitsluiting, over armoede en werkloosheid, en over de acties van de overheid tegen moslims. Er was groeiende sympathie voor Al Shabaab, en MRC, de Mombasa Republican Council die vocht voor hun eigen onafhankelijke staat Pwani van de kuststreek. In Malindi pleegde MRC in maart 2013 bloedige aanslagen op een politiebureau en een casino. Sindsdien was er elke zes maanden wel een actie. In Mombasa doodde de politie in augustus 2012 moslimleider Aboud Rogo Mohammed nadat de VS hem had beschuldigd van hulp aan Al Shabaab. De VS beschuldigde ook de islamitische leider Abubaker Sharf Ahmed, die zich toen voor zijn eigen veiligheid aan de politie overgaf. Begin 2014 werd nog een nachtrestaurant voor toeristen in Diana bij Mombasa aangevallen met een handgranaat, en in maart een kerk in Mombasa.

De presidentsverkiezingen van 4 maart 2013 hadden een hoge opkomst van 70%. De twee kandidaten Uhuru Kenyatta en Raila Odinga stonden tegenover elkaar en al in de eerste ronde versloeg Kenyatta zijn rivaal: 50% tegenover 43%, met maar 8.400 stemmen verschil. Er bestond algemeen wantrouwen tegenover de Nationale Kiescommissie. Odinga vroeg vier dagen na de uitslag aan het Hooggerechtshof om de uitslag ongeldig te laten verklaren, maar waarnemers vonden de gang van zaken transparant en eerlijk. Na twee weken achtte het Hooggerechtshof de uitslag geldig. Kenia vroeg het ICC om schorsing van de dagvaarding tegen de nieuwe president en de AU vroeg het Strafhof om alle Keniaanse aanklachten naar Kenia terug te verwijzen.

William Ruto was intussen vicepresident geworden. Zij beloofden dat zij mensen van de verslagen Odinga in hun regering zouden opnemen.

4.3 Tanzania

Het land maakte zich eind jaren '80 voorzichtig los van Ujamaa, Socialisme en Arusha. Begin 1990 gaf ex-president Nyerere zijn bezwaar tegen een meerpartijenstelsel op. Door het monopolie van het CCM was de kloof tussen partij, staat en volk te groot geworden. Abdullah Saïd Fundikira, die in 1967 als minister vanwege het socialisme aftrad, inmiddels 70 jaar oud, werd voorzitter van een speciale commissie ter voorbereiding van de overgang. In dit kader was Zanzibar nog problematisch. Begin 1991 maakte de vakbondsfederatie JUWATA zich los van de partij. Toen kwam ook Oscar Salathiel Kambona, destijds eveneens een fervent antisocialistische minister, uit Engeland terug om de meerpartijendemocratie te versterken. Hij benoemde zichzelf tot oppositieleider en richtte de DAT-partij op, de 'Democratische Alliantie van Tanzania'. Maar teruggekomen ballingen vergissen zich vaak. Bij de verkiezingen in 1993 won CCM weer gemakkelijk 89% van de uitgebrachte stemmen.

Pas in 1995 kwam er een wettelijk meerpartijenstelsel, gevolgd door presidentsverkiezingen. Met de morele en politieke steun van Nyerere won CCM weer. Benjamin Mkapa, een man met veel ervaring als minister en ambassadeur, werd de derde president van Tanzania, met Frederick Sumay als zijn premier. De oppositie liet bij monde van Oscar Kambona weten deze uitslag niet te vertrouwen. In 1998 ontstond wrijving tussen het 'Verenigde Burgerfront' (CUF) op Zanzibar en de regering in Dar es Salaam. Het Front was blijven protesteren tegen wat het zag als 'het verkiezingsbedrog van 1995' en tegen de onderdrukking van diegenen die daartegen protesteerden. President Mkapa veegde een voorstel tot instelling van aparte autonome regeringen voor de eilanden en het vasteland van tafel. Nyerere had dit idee altijd bestreden en Mkapa deelde dat. Meer protesten volgden, maar de president bleef vastberaden.

Julius Kambaragwe Nyerere, kind van het volk, vader des vaderlands en Mwalimu, onderwijzer van de natie, stierf op 14 oktober 1999 op 77-jarige leeftijd. Onder belangstelling van de hele wereld werd hij als een groot man begraven. Commentatoren roemden hem om zijn serieuze betrokkenheid en integriteit. Hij leefde sober en was niet corrupt. Men zag hem als charismatische kruising van een staatsman, een dominee en een leraar die Tanzania eenheid en stabiliteit gaf. Zijn beleid was vreedzaam, tolerant, gericht op overleg en consensus. Maar volgens critici hadden zijn socialistische experimenten het land economisch geruïneerd. Hij was dan wel moreel integer, maar zijn omgeving stal op grote schaal uit de ontwikkelingspot. Hij geloofde in rechtvaardigheid, maar sloot zonder proces zijn tegenstanders jarenlang op. Hij geloofde in democratie van onderop, maar werkte vooral met top-down centralisme. En hij deed volgens hen ook nog boeren en handelaren onrecht aan.

Onder protest van de oppositie werden begin 2000 hervormingen in de grondwet vastgelegd. Fatma Maghimba van CUF-Zanzibar noemde de nieuwe spelregels over regeringssamenstel-

ling en presidentsverkiezingen onterecht voordelig voor de regering en de heersende partij. Onder die grondwet werd Benjamin Mkapa in oktober 2000 met driekwart van de stemmen herkozen. Op Zanzibar won CCM-kandidaat Sheikh Amani Abeid Karume, zoon van de in 1972 vermoorde ex-vicepresident. De oppositie op Zanzibar weigerde dit te geloven en inderdaad zagen waarnemers flagrante onregelmatigheden. Bij protestdemonstraties vielen 30 doden. In twee districten werd opnieuw gestemd, waarna de jonge Karume toch werd beëdigd als wettelijk gekozen president van de eilanden. Het geweld ging nog even door, totdat een gezamenlijke commissie met succes de rust herstelde. Aan tweeduizend naar Kenia gevluchte burgers werd gevraagd om terug te komen. In april 2001 demonstreerden oppositiepartijen voor het eerst sinds de onafhankelijkheid samen, aangevoerd door de nieuwe Arbeidspartij. Zij bepleitten volledige herziening van de grondwet en het kiesstelsel, en een onafhankelijk nationaal verkiezingscomité.

In januari 2004 was Zanzibar 40 jaar onafhankelijk. Bij die gelegenheid gaf CUF flink af op het economisch wanbeleid van de regering, waardoor de gemiddelde Zanzibari maar 0,60 \$ per dag zou verdienen. Zanzibar bleef moeilijk. De staat controleerde er de media; journalisten en verdedigers van het vrije woord werden gehinderd. De pers deed aan zelfcensuur en plaatste geen berichten over schending van rechten, slecht bestuur en corruptie. Ally Saleh, directeur van de 'Associatie van Journalisten op Zanzibar', sprak van intimidatie door leger en politie, alsof de staat van beleg heerste. Soldaten ranselden publiekelijk journalisten af. Saleh was af en toe vastgezet op absurde beschuldigingen zoals het ontvoeren van jonge vrouwen.⁷⁴ Iedereen kende iedereen op het eiland en de overheid had overal informanten. In april 2004 vierde ook heel Tanzania het 40-jarige jubileum van de onafhankelijkheid. President Mkapa riep op om de federale unie bij elkaar te houden. Vlak daarvoor had Zanzibar aangekondigd een eigen vlag te zullen voeren omdat de grondwet een eigen identiteit toestond. In maart en april ontploften op het eiland na een verbod op demonstraties zes bommen waarbij de elektriciteitscentrale werd vernield. Er werd gedemonstreerd. De politie antwoordde met knuppels en traangas en arresteerde 40 leden van CUF. Volgens de oppositie had de regering zelf geprovoceerd. Journalisten die dat wilden uitzoeken, werden door politie en leger gehinderd en geïntimideerd.

In die intimiderende sfeer begon op Zanzibar de kiezersregistratie voor de verkiezingen van oktober 2005. Voorbereidingen en geweld gingen enkele maanden samen. Volgens CUF ging het om provocaties van de regering en CCM, uit angst om de macht te verliezen. Karume werd met maar 53% herkozen, maar op Pemba won CUF wel. Op de dag zelf botsten politie en oppositie. Op het vasteland kreeg de CCM-kandidaat, minister van buitenlandse zaken Jakaya Kikwete, met 80% verreweg de meeste stemmen. President Mkapa maakte na zijn grondwettelijke twee termijnen keurig plaats. Volgens Augustine Mrema, de kandidaat van de Arbeidspartij, was het niet eerlijk gegaan, want hij kreeg maar 1% van de stemmen. Het was een feit dat regering en CCM 80% van de media-aandacht kregen terwijl andere partijen daar niet in voorkwamen. Tanzania had nog steeds een bijzondere opvatting van meerpartijdemocratie. De nieuwe

⁷⁴ Oxfam-Novib, *Nieuwsbrief*, interview met Ally Saleh.

president zei dat wie radicale veranderingen had verwacht, teleurgesteld zou worden. De ingezette koers van geleidelijke verandering zou worden voortgezet.

In maart 2006 onderzocht het gerechtshof van Zanzibar de rechtmatigheid van het Unie-Verdrag met het vasteland. Eilandbewoners hadden het proces aangespannen omdat zij meenden dat het verdrag van 1964 hen onterecht benadeelde. In 2001 was zo'n protest ook al eens aan de rechter voorgelegd, maar toen raakte het dossier kwijt. Uiteindelijk besloot Zanzibar in 2010 om een eenheidsregering te vormen, met machtsdeling door CCM en CUF, om nieuwe verdeeldheid en geweld te voorkomen. Tanzania bleef streng op corruptie. Op het vasteland trad premier Edward Lowassa begin 2010 af na beschuldiging van omvangrijke fraude. Hij spande met twee ministers samen bij een contract met een Amerikaans energiebedrijf dat een noodstelsel aanlegde voor als de normale elektriciteit in het land niet werkte. Een parlementair onderzoek toonde aan dat het noodstelsel niets deed. Mizengo Peter Panda werd de nieuwe premier. In november 2010 werd Jakaya Kikwete met 61% herkozen.

Voor de presidents- en parlementsverkiezingen van oktober 2015 werd veel campagne gevoerd, met voorop vrouwen en jongeren die vonden dat de CCM-periode nu wel voorbij moest zijn. Het werd tijd voor politiek zonder corruptie en machtsmisbruik. Zij klaagden over slecht onderwijs, stagnerende landbouw en hoge werkloosheid. De jeugd wilde verandering, en de oppositiepartij 'Chadema Voor Democratie en Vooruitgang' met de 30-jarige Joshua Nassari en de overgelopen ex-minister Edward Lowassa als lijsttrekker waren hun favoriet. Maar de partijprogramma's van CCM en Chadema verschilden nauwelijks en veel mensen stemden gewoonlijk traditioneel. Ondanks het feit dat 70% van de kiezers jong was, won toch de CCM-kandidaat John Pombe Magufuli de verkiezingen met 58%, en Lowassa kreeg 40%. Magufuli had een strenge campagne tegen corruptie beloofd. Chadema vocht de uitslag aan en ook buitenlandse waarnemers hadden deze keer zo hun twijfels. Maar de 'Nationale Kiescommissie' bevestigde de rechtsgeldigheid van de uitslag en Magufuli werd beëdigd als de nieuwe president. Tanzania bleef een voorbeeldig land wat betreft geruisloze, geweldloze overgangen van presidenten en regeringen en de verhouding tussen de burgers en de staat.

4.4 Rwanda

In januari 1991 trokken in Rwanda opnieuw 600 soldaten van het RPF vanuit Oeganda binnen. Deze RPF-strijders waren daar opgegroeid tot jonge, Engels sprekende Tutsi's die met oogluikende steun van president Museveni de dominantie van de Hutu's over het Rwanda van hun ouders en grootouders aanvochten. In maart werd getekend voor een staakt-het-vuren met daarbij afspraken over vrijlating van gevangenen. President Habyarimana verplichtte zich om in een open sfeer te onderhandelen. In 1991 tekende hij voor een nieuwe grondwet. Er kwam een meerpartijensysteem met een premier met ruimere volmachten. Een president kon maximaal twee termijnen van vijf jaar regeren. De grondwet garandeerde persvrijheid en voor het eerst werd scheiding van de machten vastgelegd. Een keurige grondwet dus. Maar in maart 1992 vermoordden Hutu-milities minstens 300 Tutsi's uit wraak voor de RPF-invasies en de recente

verdrijving van Hutu's uit Burundi. Het leger dwong 15.000 Tutsi's om zich voor hun eigen veiligheid in het Busegera-gebied – traditioneel een Tutsi-vazalstaat – te hervestigen. De leiders van de twee belangrijkste oppositiepartijen MDR, de 'Republikeins-Democratische Beweging,' en PL, de 'Liberale Partij,' gaven de regering van Habyarama de schuld van al dat geweld. Zij wezen op de door regeringspartij MRND ingezette milities van jonge Hutu's waarmee de partij het beleid van de president ondermijnde.

In augustus werd weer een wapenstilstand afgesproken, maar begin 1993 weigerde de Rwandese regering toch om in Arusha een akkoord met het RPF te tekenen. Premier Dismas Nsengiyaremye vertegenwoordigde daar de regering, en Alexis Kanyarengwe was er voor het RPF. De regering weigerde elke vorm van machtsdeling met de binnengevallen Tutsi's. Die vroegen om vijf ministersposten, integratie van hun soldaten in het nationale leger, en repatriëring van Tutsi-vluchtelingen uit de buurlanden. Na die weigering verbrak RPF de onderhandelingen; zij gingen weer in de aanval met hun troepen. Al gauw bezetten zij meer dan de helft van het land en een aanval op de hoofdstad werd voorbereid.

De Hutu-presidenten Juvenal Habyarama van Rwanda en Cyprien Ntaryamira van Burundi onderhandelden in Arusha verder met het RPF onder toezicht van Oeganda en Tanzania. Dat mislukte en op 6 april 1994 vlogen zij samen terug naar Kigali. Maar bij het inzetten van de landing werd hun toestel door een raket neergehaald en beide presidenten en hun medewerkers vonden de dood. Deze presidentenmoord door een lang onbekend gebleven partij was het startsein voor een goed voorbereid bloedbad: de Paasgenocide van Rwanda in 1994. Pas in 2010 werd de hoofdrol van Frankrijk in dit drama duidelijk. De RPF was toen jarenlang door anti-Tutsi-partijen in de regio en de diaspora, met steun van België en Frankrijk, van deze strategische aanslag beschuldigd.

Binnen 100 dagen werden 937.000 mensen systematisch afgeslacht op een totaal van 6,7 miljoen Rwandese burgers; een op de zeven dus. Tutsi's en verzoeningsgezinde, progressieve, gematigde Hutu's waren het doelwit. Ter vergelijking: het totale aantal Nederlandse slachtoffers van vijf jaar Tweede Wereldoorlog wordt officieel geschat op 220.800. Het centrale commando van de genocide was in handen van de Akazu, de 'Raad voor de Macht van de Hutus,' en de uitvoering in die van milities van de politieke Hutu-partijen, de Interahamwe en de Impuzamugambi, de jeugdbeweging van regeringspartij MRND. De acties waren al lang voorbereid. In alle delen van het land was een commando- en uitvoeringsstructuur, waarbij de 'Presidentiële Garde' (die de president moest beschermen, maar die was al dood) de boventoon voerde. Via media, vooral Radio et TV des Mille Collines, maar ook in kranten, cartoons en affiches, was het volk systematisch tegen de Tutsi's opgehitst. Zij zouden geen Rwandezers zijn en er niet thuishoren. Zij kwamen uit Ethiopië en moesten maar teruggaan, en zij werden afgebeeld als Afrikaanse Joden met grote haakneuzen. De meest voorkomende benaming was 'kakerlakken': ongedierte dat vernietigd moest worden. De haat tegen de Tutsi-landgenoten werd stelselmatig en langdurig gecultiveerd en opgefokt.

Frankrijk, de VS en Engeland besloten om troepen te sturen voor de evacuatie van buitenlanders. Franse troepen leidden de repatriëring van 600 landgenoten vanaf vliegveld Kanombe bij Kigali. De VN haalde 2.500 VN-vredessoldaten en mensenrechtenwaarnemers terug na de berekende moord op tien Belgische VN-soldaten en op Agathe Uwilingiyimana, de Rwandese premier die zij moesten beschermen.

In de VN gebeurden vreemde dingen. Kenners van de situatie als generaal Romeo Dallaire, de Canadese commandant van UNAMIR, de UN-Assistance Mission for Rwanda en Alisson Des Forges-Liebhafsky, onderzoekster voor Human Rights Watch, hadden de VN voorafgaand aan de moord op de presidenten herhaalde malen gewaarschuwd voor deze dreigende massamoord. Beiden deden in de jaren na de genocide nog veel onderzoek om de nalatigheid en medeplichtigheid van westerse landen aan te tonen. Ook het Internationale Rode Kruis en enkele internationale NGO's waarschuwden bijtijds. Later beschuldigde generaal Dallaire de toen hoge VN-functionaris Kofi Annan ervan zijn informatie over de voorbereidingen van de genocide niet aan de Veiligheidsraad te hebben doorgegeven.

In New York verhinderden in die kritieke dagen de VS, Frankrijk en België systematisch elke kans op ingrijpen door de VN. Zij weigerden stelselmatig om de moordpartijen met 'genocide' aan te duiden, want dan moest de VN wel handelen. Frankrijk steunde openlijk de Hutu's tegen de Tutsi's. Toen het RPF-leger tenslotte winnend oprukte, hielp de Franse militaire Operatie Turquoise tienduizenden Hutu's, waaronder veel gewapende moordenaars, via een corridor bij Bukavu naar Oost-Congo te ontsnappen. Franse parachutisten, marine- en luchtcommando's deden professioneel en effectief wat ze op veel plaatsen in Afrika vaker deden. Om mensenlevens te sparen en noodhulp mogelijk te maken dwong Frankrijk van de Veiligheidsraad een mandaat af. De Zone Turquoisebedekte een vijfde van Rwanda in de driehoek Cyangugu-Kibuye-Gikongoro. Onder Franse bescherming trokken de massa's Hutu-vluchtelingen naar kampen bij Goma in Kivu, Oost-Congo, waar noodhulporganisaties met tientallen neerstreken. President Mobuto Sese Seko was op de hand van de Hutu's en een fel tegenstander van de Tutsi's. Hij gaf hen de vrije ruimte. De gewapende milities onder hen trokken moordend en rovend Zaïre in, achtervolgd door wraakzuchtige RPF-eenheden.

De verschrikkingen van deze handmatige genocide gingen alle verbeeldingskracht te boven. 'The heart of darkness revisited', schreven kranten. Strak georganiseerde bendes, gewapend met bespijkerde knuppels, hakmessen, jachtgeweren, handgranaten, molotovcocktails, gebroken flessen en fakkels bezetten overal wegen en kruispunten en overvielen dorpen en huizen. Nauwkeurig geselecteerde mensen werden vermoord, vrouwen en meisjes verkracht, meestal voor, tijdens of na die daad uit pure haat gruwelijk verminkt en vermoord. Hele families moesten getuigen zijn van zulke misdaden. Buren rekenden af met burens, werkgevers met werknemers en omgekeerd, schuldenaren met schuldeisers, afgewezen minnaars met wie hadden afgewezen. De moordenaars konden vrij plunderen, alles mocht, alles moest zelfs, en straf bestond niet. Aarzelende daders die niet fanatiek genoeg hun best deden, werden zelf bedreigd of vermoord. Drank en drugs, gewelddadige seks en de ervaring van wetteloosheid en straffeloosheid zweepten de moordzucht verder op. Mensen werden in huizen, scholen en kerken gedreven die

dan in brand werden gestoken of waar de moordenaars handgranaten in gooiden. Veel katholieke priesters en nonnen deden niet onder voor de Hutu-milities. Slachtoffers die schuilplaatsen zochten in kerken en scholen werden vaak verraden en uitgeleverd. Zo werden in de kerk van Kigoro 1.000 Tutsi's vermoord; de massamoord in de kerk van de Heilige Geest in Kigali was vergelijkbaar. Anderen waren daarentegen juist helden van menselijke moed en zelfopoffering. Lijken dreven de Kagera-rivier af, naar het Victoriameer. Jaren later vonden mensen langs de kust de vissen nog te vet volgevreten; zij weigerden bepaalde vissoorten te eten.⁷⁵

De RPF stelde in 1995 een overgangsregering samen van overlevende Tutsi's en goede Hutus. Zij moesten een tot de grond vernield land weer opbouwen; een land waar haat, rouw, angst en wraakgevoelens domineerden. Zij richtten tribunalen op om verdachten te berechten en sloten er vele duizenden op in gevangenissen die daar geen plaats voor hadden. Die van Gitarama werd berucht om de slechte behandeling van de génocidairs. Daar zaten 7.000 gevangenen in een complex dat in feite bestemd was voor 400 mensen. Geleidelijk werd de capaciteit met internationale hulp uitgebreid, maar het bleef veel te weinig. Tegelijk moest de regering de economie van het land opvijzelen en een samenleving opbouwen. Daarbij ontving Rwanda bij lange na niet de hulp die het verwachtte en nodig had.

In november 1994 installeerde de VN vol wroeging in Arusha, Tanzania, het 'Internationale Strafhof voor de Genocide in Rwanda'. In de loop van 1995 begon het te werken met de Italiaanse juriste Carla del Ponte als hoofdaanklager. In 2010, vijftien jaar later, werd het afgesloten. In die 15 jaren werden 50 zaken afgehandeld. Arusha was er voor de berechting van de toparchitecten van de genocide, oorlogsmisdaden en misdaden tegen de menselijkheid gepleegd tijdens de interne conflicten in Rwanda tussen 1 januari en 31 december 1994, conform artikel II en het Additionele Protocol Nummer II van de Conventie van Genève. Overigens sprak de VN pas in 1999 excuses uit over nalatigheid bij het voorkomen of stoppen van de genocide. In april 2000 nog eens, met meer onderbouwing.

Doorsnee daders werden niet in Arusha of door het nationale hof vervolgd. Dat gebeurde in lokale volksrechtbanken die waren ingericht volgens het aangepaste traditionele 'gacaca-ritueel'. Daarin speelden erkenning van daden, publiekelijk opbiechten, een gepaste straf, compensatie voor slachtoffers en verzoening samen. Na basistraining van lokale rechters werden in de jaren daarna in alle hoeken van het land tienduizenden van die gacaca-processen gehouden.

⁷⁵ Deze meer dan gruwelijke details werden nog gedetailleerder uitgewerkt in een aantal boekwerken, verslagen en achtergrondartikelen die gaan over de gebeurtenissen tijden rond de dagen van de genocide in Rwanda. Ik vermeld hier de volgende: R. Omaar & A. de Waal, *Rwanda: Dead and Dispair*, 1995, G. Prunier, *The Rwanda Crisis: History of a genocide*, 1995, A. Destexhe, *Rwanda and Genocide in the Twentieth Century*, 1995, C. Braeckmann, *Terreur Africaine*, 1996, F. Reyntjens, *Dance Macabre: Rwanda en Boeroendi tussen Haat en Hoop*, 1996, P. Uvin, *Aiding Violence: The Development Enterprise in Rwanda*, 1998, A. Des Forges, *Leave None to tell the Story: Genocide in Rwanda, Ten Years later*, 1999, J.A. Berry & C.P. Berry, *Conceptual Approaches to Cultural Integration*, 1999, P. Gourevitch, *We wish to inform you that tomorrow we will be killed*, 2000, J. Hatzfeld, *Life Laid Bare: The Survivors in Rwanda Speak*, 2000, 2003 en 2007, R. Dallaire, *Shake Hands with the Devil*, 2005. En toen was er ineens in 2004 de aansprekende en dramatische bioscoopfilm *Hotel Rwanda: The True Life story of Paul Rusesabagina* (die de manager was van Hotel Milles Collines in Kigali). En Alain Tasma kwam met zijn onthullende speelfilm *Operation Turquoise*.

Deze volksprocessen waren een antwoord op de onmogelijkheid om elke verdachte door rechtbanken te laten berechten. Zij verliepen niet ideaal, er werden fouten gemaakt, soms werden onschuldigen veroordeeld en schuldigen beschermd, maar toch, al bij al werden vele duizenden burgers op die manier door de gemeenschap ‘schoongewassen’ en van verdere vervolging gevrijwaard.

Het ‘Kibeho-kamp voor Intern Ontheemden’⁷⁶ werd bemenst en omgeven door zo’n 120 NGO’s en 5.500 VN-vredeshandhavers. In april 1995 overviel het regeringsleger RPA, het ‘Patriottische Leger van Rwanda’ van voormalige RPF-strijders dit grootste kamp in Rwanda, omdat zich onder de ontheemden nog veel gewapende Hutustrijders verborgen. De regering wilde het kamp sluiten, de strijders ontwapenen en hun wapenvorraden opgraven. Hutustrijders belaagden het leger met geweren en granaten. De RPA-eenheid onder kolonel Fred Ingira doodde toen 8.000 kampbewoners voor de ogen van Australische vredeshandhavers en internationale hulpverleners. Veel van de bewoners waren in Kibeho terechtgekomen als slachtoffers van Hutu-geweld. Dat waren ontheemden met recht op bescherming die wel eerst ontwapend en juridisch gecheckt hadden moeten worden, wat de VN en hulpverleners in Kibeho hadden nagelaten. Ingrijpen was gerechtvaardigd, maar de blinde massamoord zeker niet.

Vanuit schuilplaatsen in Kivu en Maniema in Oost-Congo bestookten Hutu-milities Rwanda. En bij gevechten tussen het RPA en uit het buurland binnenvallende Hutustrijders vielen nog meer doden. Hun organisatie, de Interahamwe, doodde overlevende getuigen van de genocide en collaborerende Hutu-ambtenaren. In 1995 en 1996 werden in Rwanda nog bijna elke week massagraven ontdekt.⁷⁷ RPA-eenheden trokken op hun beurt de grens over om Hutu’s op te sporen en uit te roeien. Eind 1996 dwongen zij 600.000 Hutu’s terug naar Rwanda; de rest trok dieper Congo/Zaire in. Amnesty International constateerde begin 1997 groffe schendingen van mensenrechten door alle partijen. Daaronder viel ook de moord in Cyangugu door het RPA op vier Spaanse VN-waarnemers. In die dagen rapporteerden Amnesty International en de VN bijna wekelijks moordpartijen. Volgens het gedetailleerde rapport van Amnesty International *Rwanda, Ending Silence* van 25 september 1997 werden in het land in acht maanden tijd nog minstens 6.000 ongewapende burgers gedood. Zowel het RPA als de Hutu-milities roeiden systematisch hun doelwitten uit. Het noordoosten bleef ook in 1998 nog onveilig. De Interahamwe doodde er nog honderden burgers, in gevechten met het leger vielen slachtoffers, en het leger voerde strafexpedities uit op Hutu’s waar geen rechter aan te pas kwam.

⁷⁶ IDP is VN-jargon voor *Internally Displaced Person’s*. Die zijn volgens de VN-definitie geen vluchtelingen omdat zij in eigen land op de vlucht zijn zonder een landsgrens over te steken. In de VN-wetgeving hebben zij daarom andere, en vooral minder, rechten dan vluchtelingen.

⁷⁷ Begin 1995 bezocht ik Rwanda als special envoy van International Alert. Ik praatte er met overlevenden, bezocht massagraven en andere plekken van gruwel, smart en lijden, en voerde in de avonden lange gesprekken met Paul Kagame, Charles Murigande, Théogène Rudasingwa, Pasteur Bizimungu, Jean Carbonare (de Franse adviseur van interim-president Bizimungu) en mensen van de VN en de EU. Trauma en rouw tekenden de gedragingen van iedereen in die dagen en er was letterlijk niets wat nog functioneerde. In die dagen werd een groot aantal door de regering niet-bonafide genoemde internationale NGO’s en humanitaire organisaties het land uit gezet.

In april 1998 liet de RPF-regering van Paul Kagame 22 voor de genocide verantwoordelijke veroordeelden executeren op strategisch gekozen plaatsen – ondanks verzoeken om clementie door Kofi Annan en paus Johannes Paulus II. Zij werden terechtgesteld op de locaties van de grootste massamoorden. De wereldgemeenschap veroordeelde deze actie als een grove parodie op gerechtigheid die in Rwanda elke hoop op verzoening in rook zou doen opgaan en waardoor een nooit eindigende cyclus van wraak en geweld kon ontstaan. Het VN-Strafhof in Arusha kende geen doodstraf. Het stond onder ernstige kritiek van Rwanda door de trage procesgang, het geringe aantal afgehandelde zaken, en het feit dat de grootste misdadigers en architecten van de genocide nog vrij rondliepen in België, Frankrijk, de VS, Nederland, Engeland en Afrikaanse landen. Die landen beschermden soms verdachten of leverden ze niet uit zolang Rwanda nog de doodstraf uitvoerde.

Tussen 1995 en 2010 investeerde de Rwandese regering veel in een internationaal netwerk voor opsporing en arrestatie van genocideverdachten. Dat ging aan het werk, ook in landen waar de regeringen eerder tegen- dan meewerkten om troeven en ruilobjecten achter de hand te kunnen houden, zoals Frankrijk. Toen Rwanda officieel de doodstraf had afgezworen, groeide de lijst van opgepakte en uitgeleverde personen sneller. De Rwandese regering zou niet rusten voordat de laatste verdachte gearresteerd en berecht zou zijn. In steeds minder landen werden zij beschermd, totdat zij zich uiteindelijk nergens meer veilig zouden weten.

In maart 1999 werd NURC opgericht, de Nationale Commissie voor Eenheid en Verzoening. Het idee bestond al vóór de genocide in 1993. Deze NURC kreeg een sterke ideologische lading met nadruk op verbreiding van waarden, principes en moraliteit. De commissie moest met alle mogelijke middelen de Rwandese burgers bewust maken van de waarden en het belang van eenheid en verzoening en ze daarvoor mobiliseren. In 1999 waren er ook de eerste valse verdachtmakingen door de regering en overheidsinstellingen van tot dan toe loyaal geachte Hutu-politici en ambtenaren. Hutu-premier Pierre Celeste Rwigema werd beschuldigd van het frauduleus overhevelen van honderdduizenden dollars ontwikkelingsgeld naar particuliere projecten. Ook zou hij medeplichtig zijn aan het dumpen van giftig afval in buitenwijken van Kigali. In 2001 werd hij zelfs beschuldigd van deelname aan de genocide.

In mei 2000 nam de teleurgestelde Hutu-president Pasteur Bizimungu ontslag. Paul Kagame had een nieuwe regering samengesteld waar Bizimungu problemen mee had. De Nationale Raad voor de Overgang benoemde toen Paul Kagame zelf tot president. Daarna richtte Bizimungu zijn eigen politieke partij op, de PDR-Ubuyanja of Partij voor Democratische Vernieuwing, als democratisch alternatief voor Kagame, met meer aandacht voor verzoening en inclusiviteit als basis van nationaal herstel, in plaats van bestraffing, controle en uitsluiting. Niet lang daarna werd hij gearresteerd en in juni 2004 veroordeeld tot 15 jaar gevangenisstraf wegens... ontvreemding van overheidsgeld, aanzetten tot geweld en omgang met criminelen. Dat was ronduit onzinnig en kwaadaardig en paste niet bij de kreukvrije, zachtmoedige Bizimungu. In april 2007 werd hij per presidentieel pardon weer vrijgelaten. Zo gebruikte Paul Kagame regelmatig de rechter om van lastige collega's die geen Tutsi waren, af te komen.

Eind 2000 liet Carla del Ponte weten dat zij ook misdaden begaan door RPF/RPA zou gaan vervolgen; in de jaren na de genocide was er teveel gebeurd wat niet door de beugel kon. Maar het Hof in Arusha mocht alleen gevallen uit 1994 behandelen. Toch bleef Del Ponte, en met haar Frankrijk, België en Spanje, zoeken naar mogelijkheden om na de overwinning door RPF/RPA begane misdaden tegen mensen vanwege wie of wat zij waren, voor de rechter te krijgen.

In augustus 2003 werd Paul Kagame per referendum herbevestigd als president van Rwanda, en in oktober won de RPF de absolute meerderheid in het parlement. Faustin Twagiramunga, de Hutu-kandidaat van de oppositie die in 1994 negen maanden premier was, werd na tien jaar ballingschap in België genadeloos verslagen. Volgens waarnemers werden deze eerste verkiezingen met meer partijen 'ontsierd door enkele onregelmatigheden'. Een minder diplomatieke diplomaat noemde ze 'een ramp, met manipulatie, fraude en intimidatie'. Kagame verbood daarna enkele partijen en bracht de media strenger onder controle. Er begon een periode van strengheid en onderdrukking van personen die voor de RPF onwelgevallige geluiden lieten horen. Dat waren niet alleen 'génocidaires', maar ook journalisten, politici, mensen van NGO's, intellectuelen en verdedigers van mensenrechten. Wie op verzoening aandrong, was meteen verdacht.

In juni 2004 meldde een speciale parlementaire commissie dat veel personen en instituties nog een génocidaire mentaliteit hadden. Aanbevolen werd om enkele nationale NGO's te verbieden. Kerken, scholen en internationale NGO's werden gewaarschuwd, hun Rwandese medewerkers geïntimideerd en beschuldigd. Oppositiepartij MDR, de opvolger van Parmehutu, werd verboden en verbannen wegens aanzetten tot een génocidaire ideologie. Mensenrechtendeskundigen en diplomaten kraakten het rapport af en adviseerden de regering om de aanbevelingen niet op te volgen. Zij veroordeelden manipulatie van het concept genocide om organisaties en personen met kritiek op de regering de mond te snoeren.⁷⁸ Amnesty International drong er bij de regering op aan om de persvrijheid te koesteren en de onafhankelijkheid van rechters te respecteren.

Want rechters die zich tegen de aanbevelingen van het parlement en het politiek misbruiken van hun ambt verzetten, kregen met bedreigingen te maken. Charles Kabonero, de redacteur van het blad *Umuseso* kreeg vier jaar plus een hoge geldboete tegen zich geëist wegens 'schuld aan divisionisme' en het 'tot schande maken van de regering'. 'Divisionisme' was een nieuwe term van de overheids voor scheurmakerij door het bevorderen van spanning tussen Hutu's en Tutsi's. Pleiten voor tolerantie en verzoening was genoeg aanleiding om van Divisionisme te worden beschuldigd. Tegen journalisten van andere bladen kwamen ook zulke processen. Rechters boden onder zware druk nog weerstand.

Onderzoekers van mensenrechten zagen steeds meer mensen spoorloos verdwijnen. In oktober 2006 vluchtte Jean-Marie Vianney Mubiligi, de kritische, openhartige burgemeester van Kigali, na doodsb bedreigingen naar Frankrijk. Vier mannen hadden hem beschoten, met een ma-

⁷⁸ Hiredelle News Agency, Lausanne, 21 september 2004.

chete op hem ingehakt, en hem uitgescholden voor ‘Hutu-hond’. Buren wisten hem te ontzetten en brachten hem naar het ziekenhuis. Jarenlang waren hij, zijn familie en vrienden, bedreigd. De RPF had hem al beschuldigd van het stelen uit de gemeentekas en het zich vergrijpen aan vrouwelijke employees. Ismaël Mbonga, hoofdredacteur van Umuseso, ontvluchtte Rwanda om dezelfde redenen. Er volgden er meer.⁷⁹ Kagame en zijn regering hadden wel redenen om een groot deel van het volk te wantrouwen. In april 2008, tijdens de herdenking van de genocide, gooiden gewapende mannen handgranaten in het Genocidemuseum in Kigali en een auto reed met volle vaart in op het daar aanwezige publiek waarbij een politieman en enkele burgers werden gedood; veel meer mensen raakten gewond. De spanningen leefden weer sterk op. Zo lieten Hutu-extremisten weten dat zij nog steeds bestonden en actief waren.

Rwanda verliet in 2008 definitief de Francofonie en sloot zich aan bij de Engels sprekende landen. In september van dat jaar trok Rwanda weer naar de stembussen om een parlement te kiezen. Het land was nog verdeeld en verzoening wilde maar niet lukken. Veel mensen waren bang. Kagame en zijn regering kozen voor veiligheid en stabiliteit, controle, economische groei met werk en inkomen voor iedereen, een schoon milieu en genoeg voedsel, goed bestuur, en bestrijding van corruptie: de benadering van het model van de Aziatische stadsstaten Singapore en Kuala Lumpur. Als deze zaken lukten, dacht de regering, dan komt de rest ook een keer goed. Daarbij waren democratie en mensenrechten geen prioritaire waarden; die luxe stond in de wacht voor later.

De verkiezingen duurden vier dagen en de RPF won weer met absolute meerderheid. Van de 53 zetels gingen er 20 naar vrouwen, wat Rwanda in dit opzicht nog vrouwvriendelijker maakte dan Zweden. EU-waarnemers constateerden criminalisering van de oppositie, belemmering van journalisten, en een sfeer van angst, vrees en wantrouwen. De EU adviseerde Rwanda om het kiesstelsel en de democratie te verbeteren. Maar voor Kagame’s regering bleef de omgang met de oppositie lastig, want in het RPF-denken stond die gelijk aan scheurmakers, divisionisten, Hutus en moordenaars.

Presidentsverkiezingen vonden twee jaar later plaats, in augustus 2010. Met het zicht daarop meldden zich behoedzaam tegenkandidaten. Uit Nederland en België kwam Victoire Ingabire Umuhoza terug om zich kandidaat te stellen. Zij had goede contacten met Hutu’s in Democratische Republiek Congo, diende zich aan als kandidaat van de verzoening, maar werd ronduit gehaat door Kagame en zijn omgeving. Ook de VN meende dat zij als presidente van de UDF, de Verenigde Democratische Krachten van de gezamenlijke oppositie directe contacten had met Hutu-terroristen van de FDLR, de ex-Interahamwe, wat zij zelf ontkende. Bedreigingen en aanvallen in haar richting waren niet mis. Ingabire hing de, ook in mijn ogen onzinnige, thesise aan van de dubbele genocide. In die visie hadden de Tutsi’s in de jaren na de genocide zoveel Hutu’s gedood, dat ook zij zich aan eenzelfde genocide schuldig hadden gemaakt. Dus stonden zij gelijk en konden zij rond de verkiezingen als gelijken de concurrentie aangaan. Zij riep Rwanda

⁷⁹ J. Corduwener. Kagame smooit kritiek in baantjes: Gevluchte burgemeester van Kigali over schijndemocratie in Rwanda, *NRC-Handelsblad*, 25 oktober 2006. J. Corduwener. Donor Darling, *De Groene Amsterdammer*, 21 september 2007.

op tot een publiek debat over de samenstelling van de regering. Ingabire kreeg huisarrest en gevangenisstraf wegens genocidaire mentaliteit en foute contacten.

Het was nog te vroeg voor zo'n omslag. In die sfeer ontploften in Kigali op enkele plaatsen tegelijk granaten, net als in de maand daarvoor. Er vielen doden en gewonden en de sfeer werd grimmiger. Leden van de oppositie en journalisten werden vermoord of onverklaarbaar dood gevonden, waarbij niemand er aan twijfelde wie daar achter zat. Dat overkwam André Kagwe Rwiserika van de 'Groene Partij', en Jean Leonard Rugambage van het verboden blad *Umuwuguzi*. De oppositie haakte af, maar de verkiezingen gingen door. Met 93% van de stemmen won Paul Kagame, de enige overgebleven kandidaat. Vlak na zijn herverkiezing ontplofte er op het busstation van Kigali een granaat die zeven mensen verwondde. Kagame bezwoer de ingezette koers te zullen blijven volgen: modernisering, werkgelegenheid, strijd tegen divisionisme en génocidaire mentaliteit, en strakke handhaving van wet en orde door een sterke politie en justitie, aangestuurd door de staat.

In 2012 was de genocide 18 jaar geleden; kort in verhouding tot de geleden ellende en de trauma's. De RPF-strijders onder Paul Kagame wonnen de oorlog, huilend, wraak zwerend omdat zij de systematische moordpartijen op hun families niet hadden kunnen voorkomen, verbijsterd en verbitterd dat de VN niet had ingegrepen, en woedend omdat de Fransen tienduizenden daders bewust lieten ontsnappen. Dat waren overwinnende vrouwen en mannen die zich machteloos verslagen en diep triest voelden en aan wie zich voor lange tijd een traumatisch complex had vastgeklampt. Dat verklaarde de gedragingen gedurende bijna 20 jaar zonder dat die goed genoemd kunnen worden. De verkiezingen van augustus 2010 won Paul Kagame (RPF) met 93%. Het geheim van die Sovjet-achtige overwinning heette repressie. In maanden voorafgaand aan de verkiezingen waren lastposten als Victoria Ingabire en haar advocaat Peter Erlinder geïntimideerd en gearresteerd, ex-legerleider Faustin Kayumba Nyamwasa in Zuid-Afrika geëlimineerd, journalist Saidati Mukakibibi gearresteerd, Umuwuguzi-redacteur Jean-Leonard Rugambage doodgeschoten, en oppositieman André Kagwa Rwisereka dood in een moeras gevonden. Kagame was en bleef een hardliner die graag alles onder controle hield en extreem gevoelig was voor afwijking van de Tutsi-lijn. Het Westen begroette de herverkiezing van de president en leek weg te kijken van de moorden en de repressie.

Vlak na de verkiezingen, op 1 september 2010, werd Rwanda in een uitgelekt VN-rapport beschuldigd van genocide op tienduizenden Hutu-vluchtelingen in Oost-Congo. Rwanda was woedend en dreigde zich terug te trekken uit vredesoperaties van de VN. In oktober kwam het rapport in afgezwakte vorm officieel uit. De regering was nu formeel woedend en verweet de VN de context te miskennen. In oktober 2010 werd Victoria Ingabire weer opgepakt, beschuldigd van financiële steun aan de FDLR en het zaaien van verdeeldheid. Zij werd tot 8 jaar veroordeeld; in hoger beroep werd dat 15 jaar. In die maand werd in Parijs FDLR-leider Callixte Mbarushimana op verzoek van het ICC gearresteerd. Een jaar daarvoor arresteerde Duitsland twee andere leiders van de FDLR, Ignace Murwanasyaka en Straton Musoni. In steeds meer landen waren gezochte FDLR-leden niet meer welkom, arrestaties volgden elkaar op, en zij gaven informatie over andere betrokkenen in Europa.

Rwanda arresteerde en schorste in januari 2012, na bekendwording van een VN-rapport, vier generaals wegens illegale activiteiten met mineralen in Oost-Congo. De grootschalige plundering door Rwanda van bodemschatten in het buurland werd daarmee niet gestopt. Daarom blokkeerden enkele internationale donoren hun hulp aan Rwanda. Engeland hervatte zijn hulp weer snel, wat de andere donoren kwalijk vonden. In het uitgelekte rapport van VN-deskundigen van oktober 2012 stond, met veel overtuigende details, dat en hoe Rwanda rechtstreeks het bevel voerde over de M23-rebellen in Congo. Het winnen en verhandelen van Congolese grondstoffen hoorde daar bij. Desondanks kreeg Rwanda voor twee jaar een zetel in de VN Veiligheidsraad. Binnen Rwanda zelf werd met zorg geconstateerd dat het de politieke oppositie steeds moeilijker werd gemaakt. Volgens Human Rights Watch ging dat zo ver dat muilkorven, intimideren, bedreigen en moorden onder verantwoordelijkheid van Paul Kagame de normale gang van zaken was: een spoor van bedreigingen en executies over het hele continent en daar buiten. Bij elkaar waren honderden Rwandezen wereldwijd door het regiem opgepakt en verdwenen. De regering van Rwanda ontkende de vastgelegde reeks moorden en executies tussen 1999 en 2012; dat was opportunistisch politiek spel, en beschuldigde vervolgens Frankrijk van directe deelname aan de genocide van 1994. Dat gaf een flinke diplomatieke rel die bewust was uitgelokt. In 2014 werd ook herdacht dat de genocide twintig jaar geleden plaatsvond. Bij de vele herdenkingsplechtigheden bleek nog eens te meer hoe zwaar de Rwandese natie getraumatiseerd en verdeeld was.

Het Rwandatribunaal in Arusha sloot in 2014 zijn werkzaamheden na tien jaar af; een langdurig en moeizaam proces met uiteindelijk 726 zittingsdagen tegen 66 verdachten. Daarvan liepen negen hoofdverdachten nog vrij rond, 19 wachtten nog op de uitslag van hun hoger beroep, en acht werden er van de aanklacht vrijgesproken. De laatste zaak was tegen ex-minister Augustin Ndirakobuca, de schoonzoon van de nog steeds gezochte Félicien Kabuka, die 35 jaar kreeg. Een klein hof werd aangehouden om lopende zaken nog zo goed mogelijk te kunnen afhandelen.

4.5 Burundi

President Pierre Buyoya besloot in 1992 om een nieuwe grondwet in te voeren. Hij legaliseerde een presidentiële, parlementaire en democratische republiek met meerdere partijen op niet-etnische grondslag en keerde daarmee terug naar een burgerregering. Daarnaast stelde Buyoya een commissie in om de slachtingen van 1988 te onderzoeken. Vervolgens werden in juni 1993 democratische verkiezingen gehouden. De Hutu-partij FRODEBU, het 'Burundese Democratische Front', won. Buyoya trad terug en Melchior Ndadaye werd president van een nieuwe pro-Hutu-regering. Maar onder zijn regiem ging het niet lang goed. In oktober 1993 deden Tutsi-soldaten weer een coup poging waarbij zij Ndadaye doodden. Daarmee begon een nieuwe golf van geweld tussen de Onverslaanbare Tutsis en de Nooit Slappende Hutus. Binnen enkele maanden werden 300.000 Burundezen uit beide kampen gedood en 700.000 ontvluchtten hun land.

Begin 1994 werd Ciprien Ntaryamira gekozen als de nieuwe Hutu-president. Maar die werd dus na drie maanden, met Pasen 1994, samen met de Rwandese Hutu-president, uit de lucht ge-

schoten. In Rwanda begon daarmee de ‘Paas-Genocide’ en ook in Burundi liep het etnische geweld verder op. Veel Hutu-vluchtelingen trokken naar Rwanda, anderen kwamen in een kamp bij Bujumbura waar Tutsi-soldaten hen genadeloos afslachtten. De Tutsi-partij UPRONA, de ‘Unie voor Nationale Vooruitgang’, trok zich terug uit de gemengde regering en het parlement. De partijen stonden weer lijnrecht en gescheiden tegenover elkaar. Sylvestre Ntibantuganya, Hutu en parlamentsvoorzitter, werd de nieuwe president. De VN-Veiligheidsraad bezon zich op de toestand in Burundi en stuurde op verzoek van secretaris-generaal Boutros Boutros Ghali de Mauritaanse diplomaat Ahmedou Ould Abdallah als speciaal gezant. Zijn aanwezigheid moest bijdragen aan stabiliteit en vrede. Hij zette een compromisregering in elkaar, maar kon ondanks zijn inspanningen niet voorkomen dat de situatie verder escaleerde. Zijn missie liep af in 1995. Teleurgesteld verliet hij het land.

Begin 1995 verliet de Tutsi-partij UPRONA de regering en Hutu-premier Anatole Kanyenkiko trad af. Zo kwam de weg vrij voor de Tutsi Antoine Nduwayo, waarna UPRONA en FRODEBU weer samen een regering vormden. De toestand bleef chaotisch en overal ging het geweld door. Machtsdeling en de voortdurende polarisatie van etnische tegenstellingen gingen niet samen. De VN en de OAU vreesden dat het geweld naar de buurlanden zou overslaan en overwogen een interventiemacht. Om die voor te zijn pleegde Pierre Buyoya in juni 1996 zijn tweede staatsgreep. Hij nam zelf weer strak de leiding in handen en installeerde nog eens een gezamenlijke regering onder een Tutsi-president en een Hutu-vicepresident. Het geweld tussen burgers onderling de-escaleerde wel, maar nieuwe, goed bewapende rebellengroepen begonnen met gerichte aanvallen op dorpen. Het leger dreef toen burgers naar beschermde dorpen waar zij zowel beschermd als bewaakt konden worden. De internationale gemeenschap reageerde afwijzend op Buyoya’s staatsgreep. Na de val van de Berlijnse Muur was dit soort coups ‘not done anymore’. Donoren trokken zich terug. Zij verleidden de buurlanden om een Cordon Sanitaire te vormen: een totale boycot van transport van en naar Burundi. Eind 1977 verklaarde de VN dat de boycot teveel leed veroorzaakte onder de bevolking zonder het regiem echt te schaden. Buyoya was vooral kwaad op Tanzania dat hij kwade bedoelingen toeschreef, namelijk het helpen van Hutu’s om met wapens Burundi binnen te vallen, wat niet werd bewezen en ook niet gebeurde. Halverwege 1998 werd een Nationaal Overgangs Parlement in leven geroepen, met een evenwichtige balans tussen FRODEBU en UPRONA.

Zuid-Afrika nam op zich om met steun van de VN en de OAU het vredesproces verder te helpen. Pierre Buyoya stemde er mee in en overleggen in Arusha en Pretoria volgden. De eerste fase duurde vier jaar. Julius Nyerere, Nelson Mandela, Bill Clinton en Thabor Mbeki werkten samen om er een succes van te maken. Toch eindigden de gesprekken in besluiteloosheid. Gewapende bendes bleven burgers aanvallen. Eind 1999 vochten het leger en de rebellen in Bujumbura. In die dagen werkten sterk gemotiveerde burgergroepen, Vredesapostelen, aan lokale vrede en nationale verzoening. De radio speelde daarbij een belangrijke rol, met steun van de internationale civiele organisaties Search for Common Ground en International Alert. In augustus 2000 werden partij en het eens over een overgangsregiem met machtsdeling voor vijf jaar.

Met een van de rebellenorganisaties, CNDD-FDD, de ‘Nationale Raad voor de Verdediging van de Democratie – Strijdkrachten voor de Verdediging van de Democratie’, een combinatie van Hutu-partijen, sloot de Tutsi-gedomineerde regering pas in 2003 een apart akkoord. Domitien Ndayizeye, de leider van FRODEBU, werd toen de nieuw gekozen Hutu-president. In mei 2004 stuurde de VN 5.600 blauwhelmen naar Burundi, de UNOB of United Nations Operations in Burundi, om het land te helpen de vrede te consolideren en nationale verzoening mogelijk te maken. In augustus 2004 tekenden 20 partijen voor proportionele machtsdeling, maar 11 andere partijen weigerden om mee te doen. Toch werd op basis daarvan in februari 2005 een grondwet aanvaard. Het tijdperk sinds 1962 van nagenoeg exclusieve Tutsi-dominantie over de politiek, met een dramatische breuk daarin in 1993/94, werd daarmee afgesloten.

De Hutu- en pro-Hutu-partijen stemden voor en de meeste Tutsi-partijen tegen. Leger en politie zouden zo georganiseerd worden dat beide bevolkingsgroepen er evenredig in werden opgenomen. Er bleef nog één gewapende militiegroep over die categorisch weigerde om vrede te sluiten: de combinatie Palipehutu-FNL; de ‘Beweging voor Alleen Hutu’s’ met de ‘Nationale Strijdkrachten voor de Bevrijding van de Hutu’s’. Hun leider Pasteur Habimana ging in februari 2005 voorwaardelijk akkoord. Hij beschuldigde regering en leger van het martelen en doden van burgers die met zijn beweging sympathiseerden. Een hoge regeringsadviseur erkende die feiten. Er volgden presidentsverkiezingen in augustus 2005 en de Hutu Pierre Nkurunziza (CNDD-FDD) won. Zes voormalige rebellengroepen deden mee als politieke partij. CNDD-FDD kreeg twaalf ministers en FRODEBU, ook Hutu, maar drie. Deze ooit machtigste partij trok zich daarom terug. Een andere reden was dat 88 parlementsleden van FRODEBU waren vermoord en veel anderen gevlucht. Het dodelijke geweld ging nog door met moordpartijen door het leger en Palipehutu-FNL, naast arbitraire arrestaties en verdwijningen door de politie.⁸⁰

Het FNL deed niet mee aan de verkiezingen en nam in plaats daarvan de wapens weer op. Zij onderhandelden van 2006 tot en met 2008 onder de nieuwe leider Agathon Rwasa, met Tanzania als bemiddelaar, waarbij afspraken over en weer niet werden nagekomen. In april 2006 werd na 13 jaar de noodtoestand ingetrokken. De UNOB-vredesmissie werd opgevolgd door BINUB, het United Nations Integrated Office in Burundi, met daarin het bureau van de United Nations Peacebuilding Commission. De regering controleerde weer bijna het hele grondgebied en vertrouwde er op dat de rest ook goed zou komen. Soms werd die relatieve rust doorbroken door beschietingen en bombardementen van Bujumbura door FNL vanuit hun schuilplaatsen in Democratische Republiek Congo. Het leger ging dan tevergeefs op jacht om ze uit te schakelen. In die dagen maakte het gefrustreerde leger zich schuldig aan koelbloedige moord op 31 burgers in het legerkamp Muyenga. Het leger hield hen illegaal gevangen op verdenking van sympathie voor het FNL. Zij dumpten de lijken in het Ruvuba National Park. In oktober 2008 werden 15 daders in een openbaar proces berecht met straffen variërend van de doodstraf voor de commanderende kolonel en levenslang voor betrokken officieren tot langdurige gevangenisstraf voor uitvoerende soldaten. De regering Nkurunziza wilde een einde maken aan dit soort

80 *Déclaration de la Ligue ITEKA : Rebondissement de la Violence dans certains Localités de Burundi*, rapport, 10 oktober 2005. Dit volgde op een rapport dat aan de VN-Veiligheidsraad werd aangeboden: *Burundi: Quarante Ans d'Impunité, Ligue de la Droit de la Personne dans la Région des Grands Lacs*, 2 augustus 2005.

straffeloosheid van misdrijven door leger en politie. Het FNL gebruikte zulke legeracties om beloften niet na te komen en weer in de aanval te gaan. De International Crisis Group schreef: 'Als de regering doorgaat met het kleineren en afsnauwen van het FN, en hun herhaalde verzoeken om integratie negeert, dan zal het FNL nooit over gaan tot ontwapening, maar doorgaan met het ondermijnen van de vrede in Burundi.'⁸¹

In november 2007 werd een nieuwe regering van nationale eenheid gevormd. President Nkurunziza wijzigde zijn kabinet door plaats te maken voor FRODEBU en UPRONA. FNL bleef het laatste obstakel waarbij de regeringen van Zuid-Afrika en Nederland bemiddelden. FNL moest worden overtuigd van de voordelen van het stoppen met geweld, en de regering moest openingen bieden. Dat ging niet goed. In januari 2008 werd weer veel gevochten, maar nu door criminele bendes en niet-geïntegreerde ex-strijders. Politieagenten voegden zich in de nachtelijke uren bij hen of leenden wapens uit aan bendes die burgers intimideerden, beroofden, verkrachtten, vermoordden. De regering wist niet hoe dit aan te pakken, totdat de minister van veiligheidszaken, generaal Alain-Guillaume Bubyoni de aarzeling doorbrak. Het leger deed huiszoeken naar illegale wapens en personen. Tientallen officieren en onderofficieren van leger en politie werden wegens wangedrag ontslagen, en wapens moesten voortaan 's nachts beveiligd op politiebureaus worden opgeslagen en mochten niet meer naar huis worden meegenomen.

Op 1 april 2008 kwamen de FNL-rebellen niet opdagen voor besprekingen. In plaats daarvan voerden zij hun aanvallen op. Met veldgeschut beschoten zij Bujumbura. Het leger ging de confrontatie aan en doodde tien rebellen. Een week later viel FNL weer aan met meer vuurkracht en geweld. In de stad vielen 33 doden. De burgers waren woedend omdat niemand hen beschermde. Leger en FNL gaven elkaar de schuld, maar bewezen werd dat FNL echt de aanvaller was. De FNL-leiding vertrouwde de regering niet en omgekeerd gold hetzelfde. Het aantal botelingen nam toe, met honderden slachtoffers en ruim 20.000 ontheemden op de weg van Bujumbura naar Kabezi. De 'VN-Commissie voor de Consolidatie van de Vrede' kwam bemiddelen. VN Secretaris Generaal Ban Ki-moon waarschuwde geen gevechten meer te tolereren. De Arusha-overeenkomst was al acht jaar oud en nog steeds werd er in bananenplantages en heuvels gevochten. FNL gebruikte de vuurpauzes om jongeren te ronselen; de regering om ze te arresteren. Tussendoor werd voorzichtig afgetast, afgewisseld met beschuldigingen en scheldpartijen.

Nieuwe bemiddelaars dienen zich aan: Sam Kutesa van Oeganda en Charles Nqakula van Zuid-Afrika. Eind november hing het nog op het al dan niet schorsen van 'Palipehutu' in de naam van de beweging. Agathon Rwaswa wilde er aan vasthouden; Pierre Nkurunziza vond dat onacceptabel. Tenslotte werd de naam gedropt en ontstond de politieke partij FNL. In december 2008 werd de vrede als 'mogelijk definitief' bezegeld. Er werd onderhandeld over regeeringsposten en integratie van FNL-strijders in het leger. Wapens werden ingeleverd. Discussies over ontwapening en demobilisatie van strijders leverden nieuwe conflicten op. Rwaswa claimde

⁸¹ International Crisis Group, *Burundi, Finalizing Peace with FNL*, Nairobi/Brussel, 28 augustus 2007. Een jaar later volgde *Restarting the Political Dialogue*, 20 augustus 2008.

21.000 soldaten te hebben, maar de regering erkende er maar 8.500, waarvan minder dan de helft in leger en politie kon worden opgenomen en de overige kandidaten met demobilisatiepakketten naar huis moesten. Toch werd in juni 2009 met trots gemeld dat de demobilisatie en integratie succesvol waren afgerond, wat het ICG betwijfelde. Volgens hun rapport *Burundi, to Integrate FNL Successfully*, waren lang niet alle wapens ingeleverd, werden teveel strijders niet erkend, en kende de dominante CNDD-FDD nog genoeg trucs om de balans te verstoren. Het vertrouwen was nog steeds minimaal, ook met het oog op de voor 2010 voorziene verkiezingen. Het pas opgerichte regionale verband 'Afrikaans Partnerschap voor Vrede in Burundi' zou, samen met de regering, nog voor grote uitdagingen komen te staan. Toch mocht men trots zijn op deze vrede 'Made in Africa by Africans Only'. De heren Mandela en Nyerere hadden hun tanden erop stomp gebeten, het had lang geduurd, bemiddelaars uit steeds meer landen droegen er aan bij, er was veel ellende geweest, maar eind goed was al goed. De inspanningen waren niet tevergeefs geweest en met meer vertrouwen zag men de toekomst tegemoet.⁸²

Burundi, een land met 8 miljoen inwoners, verloor door de burgeroorlog 330.000 burgers. De economie had ernstig geleden, het onderwijs was dramatisch verwaarloosd, intellectuelen en politici waren vermoord. Mensenrechten en civiele vrijheden stonden jarenlang onder grote druk. Burgerorganisaties maakten zich grote zorgen over de gevolgen van 40 jaren van straffeloosheid. Kritische NGO's werden al gauw verdacht van etnisch stoken en ondermijning van de eenheid. Ook de toenemende bevolkingsdruk op de schaarse grond baarde zorgen. Daarbij moesten nog 600.000 vluchtelingen uit Rwanda, Congo en Tanzania bij terugkomst een plek vinden met mogelijkheden om zich te ontwikkelen. Een goed programma voor nationaal herstel en handhaving van de vrede was dus erg belangrijk. Ook moest in de samenleving nog plaats gevonden worden voor tienduizenden ex-strijders van verschillende militias. Leger en politie moesten worden hervormd en versterkt en de economie moest nog veel jonge mensen kunnen opnemen.

Pas na 2003 werd weer enige mate van herstel van maatschappij en economie mogelijk. De donoren bleven uiterst behoedzaam. Want de pers en de politieke oppositie, zelfs binnen de regerende partijen, werden nog steeds de mond gesnoerd. Onder de politieke gevangenen waren journalisten, politici en vakbondsmensen. Volgens volksvertegenwoordigers ging het de leiders nog steeds alleen om macht en bezit. Zij vroegen zich af of de regeerders wel van het volk hielden. Wantrouwen en moedeloosheid waren na zoveel jaren van geweld nog sterk aanwezig. Voormalige guerrillaleiders waren nu de baas over het land, en corruptie en machtsmisbruik werden weer openlijk. Nieuwe verkiezingen voor president en parlement waren voorzien voor juni 2010 en de burgers hielden hun hart vast. Regering en parlement hadden elkaar in een houdgreep en de wetgeving stagneerde. Er waren nog veel teleurgestelde ex-strijders met verborgen wapens.⁸³ De politie was ontevreden sinds die het volk niet meer kon beroven. Een

82 Human Rights Watch. Burundi, events of 2008. In: *World Report*, pp. 82-87, 2008.

83 Reïntegratie van ex-strijders in Burundi kreeg aandacht in een tweetal rapporten. (1) S. Greenen, *Former Combattants at the Crossing*, Universiteit van Antwerpen, Institute for Policy and Management, 2 november 2007. (2) P. Douma & J.M. Gasana, *Reintegration in Burundi: Between happy cows and lost investments*, Conflict Research Unit, Netherlands' Institute of International Relations Clingendael, Oktober 2008.

ationale dialoog kwam niet op gang, want daar deed de regering niets aan. Leger en politie dwarsboomden politieke partijen en hun kandidaten.

Als de verkeerde partij zou winnen, dan kon de oorlog zo weer losbarsten. In de ogen van de meeste mensen won de verkeerde partij altijd. Toen alle kandidaten zich hadden teruggetrokken werden verkiezingen gehouden. De Hutu Pierre Nkurunziza won als enige overgebleven kandidaat. De spanningen liepen weer op en er werden weer verminkte lijken gevonden. Toch groeide in Burundi, door alle twijfels heen, een langzaam maar breed groeiend vertrouwen dat dit de laatste stuiptrekkingen waren. Dat was niet helemaal zo, want er bleven doden gevonden worden in rivieren en bossen en het bleef onrustig. Het FNL, dat zich in 2006 en 2008 had aangesloten bij de vredesinspanningen, bleef onbetrouwbaar. In 2010 en 2011 voerde het veel aanvallen uit op burgers en militairen. Volgens FNL-leider Agathon Rwaswa had het Burundese leger in de laatste jaren honderden van zijn mannen gedood. Zijn legertje opereerde vanuit Oost-Congo. Hij verklaarde Burundi de oorlog en riep Pierre Nkurunziza op om op te stappen.

Maar in april 2015 stelde Nkurunziza zich kandidaat voor een derde termijn ondanks de bepaling in de grondwet dat twee aaneengesloten termijnen genoeg waren. De oppositie, de civiele samenleving, de kerken, de VS, de EU en de VN vroegen hem om dat niet te doen, en ook kritische partijgenoten in de CNDD-FDD-partij waren tegen, maar het Partijcongres ontsloeg hen. In april en mei botsten protesterende burgers en de oproerpolitie, en er vielen doden bij. De jeugdmilitie van CNDD-FDD, de Imbonerakure, had al maanden lang leden van de oppositie geïntimideerd en tienduizenden medeburgers over de landsgrenzen gejaagd. De angst voor nieuwe golven van geweld hield de mensen bezig. Het Constitutionele Gerechtshof gaf de president toestemming om door te gaan, maar de vicepresident van dat Hof vluchtte naar Rwanda omdat hij dat ongrondwettelijk vond. Begin mei 2015 poogden enkele generaals een staatsgreep. Die mislukte en ook zij vluchtten naar Rwanda. Eind mei werd Zedi Feruzi, leider van oppositiepartij UPD, samen met zijn lijfwacht vlakbij zijn woning in Bujumbura doodgeschoten. De daar aanwezige militairen deden niets.

De katholieke kerk trok de handen af van Nkurunziza en internationaal werd meer druk uitgeoefend. De VN stuurde de Algerijn Saïd Djinnit om te bemiddelen, maar die gaf het al gauw op omdat de regering onwrikbaar bleef. De verkiezingen werden uitgesteld tot 15 juli, en de oppositie verklaarde dat 17 partijen niet mee zouden doen. Elke dag was er nieuw geweld in het land, met nieuwe lijken in de straten. De president zette door, en half juli 2015 werd hij voor zijn derde termijn gekozen en ingezworen. Veel burgers en de hele oppositie bleven thuis. Na 200 doden en 200.000 vluchtelingen was het nog niet rustig. In augustus werd mensenrechtenactivist Pierre Claver Mbonimpa neergeschoten en zwaar gewond nadat de zondag daarvoor een vertrouweling van Nkurunziza, ex-veiligheidschef Adolphe Nshimiriman, was vermoord. Een Rwandese diplomaat werd uitgewezen, beschuldigd van het opstoken van de oppositie en het verlenen van onderdak aan coupgelegers. Constructief nieuws was de aanstelling van Agathon Rwaswa als vicevoorzitter van het parlement. Op 12 december 2015 voerden opstandelingen goed gecoördineerde aanvallen uit op kazernes in Bujumbura. Waarschijnlijk waren zij aanhangers van de gevluchte coup plegende generaals met medeplichtigen binnen de kazernes, met als

doel het buitmaken van wapens. Interventiemachten van de VN en de AU stonden bij de jaarwisseling klaar om in te grijpen. In Burundi werd het vooralsnog toch helemaal nog niet rustig.

Machtsdeling en voortdurende polarisatie van etnische tegenstellingen gingen in Oost-Afrika nog lang niet samen. En het verwerven van exclusieve macht hielp aan hun zetel klevende presidenten die meer dan twee termijnen de baas wilden blijven om zichzelf, hun familie en hun vrienden te verrijken. Rwanda en Burundi hadden hun genocide en burgeroorlogen, Kenia en Oeganda hun dictatoriale heersers die leunden op de eigen volken en zich afzetten tegen de andere. De verkiezingen in Kenia van 2008 schampten aan een soort burgeroorlog. Zanzibar deed vervelend tegen het vasteland van Tanzania. Mensenrechten en burgerlijke vrijheden werden nog veel ondergeschikt gemaakt aan de macht, met daarbij het opsluiten, doden of doen verdwijnen van lastige politici, journalisten en burgers.

B Economische en maatschappelijke ontwikkeling

De overgang van de Koude Oorlog naar de periode van het internationaal gestimuleerde vrije-markt kapitalisme bracht voor de regio grote veranderingen met zich mee, met worstelingen rond nieuwe vormen van democratie en economie, en teleurstellingen en ontevredenheid die zich in enkele landen uitten in termen van regionale tegenstellingen met krijgsheren, militieën en burgeroorlogen. De toenemende groei van de BNPs in de tweede helft van deze periode kwam meer voort uit de grotere omvang van exploitatie en export van grondstoffen en landbouwgrond, en uit de stimulering van de economie door meer vraag en uitwisseling met de BRIC-landen Brazilië, India en China. Een sterker Afrikaans bewustzijn leidde tot heroriëntatie binnen en tussen de regio's van het continent en in relatie tot de externe wereld in termen van handel, transport, uitwisseling en samenwerking.

Vanaf 2001 werd ook verder gewerkt aan regionale samenwerking. De Tanzaniaanse president Mkapu richtte samen met de presidenten van Kenia en Oeganda een Oost-Afrikaans Parlement en een Oost-Afrikaans Gerechtshof op. Zij zetten stappen in de richting van een nieuwe Oost-Afrikaanse Markt. Eind 2004 tekenden zij een douaneverdrag. Zo kwamen 90 miljoen mensen binnen één handelsblok te wonen met een totaal BNP van 25 miljard dollar. De buurlanden droegen aanzienlijk bij aan de Afrikaanse vredesmacht in Darfur.

4.6 Oeganda

Toen Museveni in 1986 aantrad, was de buitenlandse schuld van Oeganda 1,2 miljard dollar. Om iets aan de rampzalige economische toestand te doen, begon hij met andere Afrikaanse landen goederen te ruilen. Dat was zijn manier om economisch zelfstandig te blijven en contracten met het IMF te ontlopen. Vanwege zijn betrekkingen met Libië en Cuba vertrouwden geïnteresseerde westerse landen hem minder. De VS zette Rwanda en Tanzania onder druk om met die ruilhandel te stoppen, maar dat werkte averechts: met welk recht bemoeiden zij zich

er mee? Om een eind te maken aan de ontbossing, stopte de overheid in 1991 met de houtwinning. Op korte termijn ontstond daardoor een verlies aan inkomsten, maar op lange termijn kwam het Oeganda toch ten goede.

Na vijf jaar waren internationale donoren tevreden over de economische prestaties en vanaf 1996 kwamen er meer buitenlandse investeringen. De Frans-Australische onderneming La Source betaalde Oeganda voor het recht om kobaltmijnen te exploiteren. Van de EU en Noord-Korea kreeg het leningen om bij de watervallen van Bujagala in het bovenloopse stroomgebied van de Nijl een waterkrachtcentrale te bouwen. Fossiele brandstoffen had Oeganda bijna niet, de steden groeiden, er kwam meer industrie, en maar 7% van de burgers had elektriciteit. Onder druk van donoren en het IMF werd toch besnoeid op de overheidsbegroting, met verarming van de bevolking als direct effect. De helft leefde onder de armoedegrens. Geholpen door leningen en giften van donoren werden economische hervormingen uitgevoerd die de schuldeisers tevreden stemden. Oeganda kwam bovenaan de lijst van het Wereldbank-project dat in 1997 extra hulp gaf aan de armste schuldenlanden.

Paus Johannes Paulus II bezocht het grotendeels katholieke Oeganda in februari 1993, honderd jaar na de moord op de martelaar Lwanga en de zijnen. Hij drong er bij de bevolking op om aan seksuele onthouding te doen om zo de verspreiding van aids te stoppen. 'Kuisheid is de enige veilige en deugdzame weg' was zijn wijze les. De paus ontleende zijn bezwaren tegen condooms aan de bijbel. Die waren niet nodig, want god en de kerk verboden immers seks voor of buiten het huwelijk. Dat vertelde hij in een land waar 20% drager van het HIV/Aidsvirus was en waar een heel andere seksuele en sociale moraal heerste. De publieke reactie in de regio was dan ook dat deze paus er niets van snapte. Seksuele onthouding was ondenkbaar, het exclusief vrijen met slechts één partner ook, en condooms wilde men niet. En deze paus zei helemaal niets over de oorlog in het noorden. Ook dat nam men hem kwalijk.

Eind 1999 tekenden de presidenten van Kenia, Tanzania en Oeganda in Arusha een verdrag dat de 'Economische Unie van Oost-Afrika' inluidde. In mei 2000 schreef het IMF samen met de Wereldbank en de ADB 640 miljoen dollar aan Oegandese schuld af, dankzij de reputatie van het land waar buitenlanders veilig kunnen investeren. Dit bericht kwam een paar weken nadat Museveni 35 miljoen dollar betaald voor een privé-straaljager. Het IMF sprak hem aan op de hoogte van zijn defensie begroting en leende hem nog eens 12 miljard dollar voor armoedebestrijding. Nog geen maand later besprak Museveni in Kampala met president Pasteur Bizimungu van Rwanda een defensieverdrag waarvoor juist meer geld voor militaire investeringen nodig was. Afrikaanse overheden dachten anders over legers dan westerse donoren. Hun positie hing ervan af; zonder sterk leger konden zij geen orde en stabiliteit afdwingen.

Museveni was eind 2000 in Addis Abeba voorzitter van het Africa Development Forum, een initiatief van de 'Economische Commissie voor Afrika', ECA, met als doel een door Afrika zelf gedreven en geleide economische ontwikkeling tot stand te brengen met een agenda gebaseerd op consensus tussen de belangrijkste spelers. Museveni vroeg aandacht voor de alarmerende hoge frequentie van aids in Afrika. Een rapport van de Wereldhandelsorganisatie (WTO) be-

schreef hoe de economische hervormingen van Museveni's regering, waaronder liberalisatie van de handel, buitenlandse investeringen aantrokken en economische groei bewerkstelligden. Tot 2001 steeg het BNP jaarlijks met 6%. Het belastingtekort en de inflatie namen af, de economische perspectieven werden beter. De landbouw droeg voor 42% bij aan het BNP en voorzag in 80% van het werk. De EU bleef de belangrijkste handelspartner.

Oeganda werd ook sterker op het punt van regionale integratie en toenemende handel met andere Afrikaanse landen. Maar de staatsbegroting was nog wel voor 60% afhankelijk van westerse donoren. In maart 2006 gaf de Wereldbank na afstemming met het IMF en de ADB groen licht voor kwijtschelding van de schuldenlast van 13 Afrikaanse landen, waaronder Oeganda. Maria Mutagamba, de minister van water en milieu, zei in oktober 2006 dat Oeganda een eigen milieubeleid zou ontwikkelen en volgen, en niet het dictaat van westerse donoren en instellingen. Daarna werd in het westelijk grensgebied met de DRC veel olie ontdekt die vermoedelijk na vijf jaar veel zou gaan opleveren. En de kosten van de oorlog in het noorden vielen mee. Het noorden deed overigens nauwelijks mee aan de nationale welvaartsgroei. Wat vernield was, kon met beperkte middelen weer opgebouwd worden. Menselijk leed, gemiste oogsten en gestolen vee maakten geen deel uit van die berekeningen.

In de snel veranderende Oegandese samenleving bleven religieuze sekten opkomen. In maart 2000 werden in het dorp Kanungu in een natuurpark bij Lake Edward massagraven ontdekt. Meer dan 500 volgelingen van de Marianistische sekte 'Herstel van de Tien Geboden van God' waren omgekomen in grote vuren.⁸⁴ De leiders Joseph Kibwetere en Credonia Mwerinde zouden hen het vuur in geleid hebben op weg naar eeuwige bevrijding en redding. Bij elkaar zou de sekte zo in enkele regio's meer dan 1.000 volgelingen zo voorgoed hebben gered. Er kwamen ook andere lelijke trekken in de ontwikkeling van de samenleving. De verwerpelijke moord op homoactivist David Kato in januari 2011 was een logisch gevolg van de door de overheid zelf ingezette haatactie. In 2013, nam de regering op dit punt even gas terug, om er later, in februari 2014, nog scherper mee door te gaan. Het voeden van anti-homo sentimenten leidde af van interne problemen en leverde gegarandeerd extra stemmen op voor de regeringspartij.

4.7 Kenia

In Kenia namen onder Daniël arap Moi inflatie en tekorten dramatische proporties aan. De jaren '80 sloten af met een teruglopende economie door dalende grondstofprijzen en vermindering van productieve investeringen. Die ontwikkelingen verleidden de Wereldbank en het IMF om Kenia onder druk te zetten. De regering aanvaardde het hele recept van structurele aanpassingen en wijzigde het financieel-economische beleid met importheffingen, controle op vreemde valuta, afschaffing van prijscontroles en ontslag van ambtenaren. Publieke en semipublieke bedrijven werden geprivatiseerd en de fiscale en monetaire aanpak werden terughoudend. Kapitaalschaarste deed de rente op leningen van lokale banken tot op grote hoogten stijgen. Veel

⁸⁴ Het idee van 'Herstel van de Tien Geboden' leefde dus breder dan Acholi-land.

jonge Indiase en Pakistaanse jongeren vertrokken voorgoed naar Australië, Engeland, Canada, de VS en India.⁸⁵

1994 was het jaar van de liberalisatie en privatisering, waarbij ook in Kenia leden van de leidend-politieke families hun slag sloegen. De controle op wisselkoersen werd losgelaten, wat meer investeerders aantrok. IMF en Wereldbank waren weer tevreden en verminderden hun druk. In maart 1996 verstrekke de Wereldbank de lening van 214 miljoen dollar voor wegenbouw die al een paar jaar geblokkeerd was. Kenia ging samenwerken met China en Iran wat betreft grondstoffen, energie, industrie en landbouw. Het IMF en de Wereldbank oefenden nog druk uit voor hervorming van het bestuurs- en regeringssysteem en benadrukten de noodzaak van een strategie voor armoedebestrijding. Moi en zijn regering verzetten zich daartegen en in 1997 haakten zij af. Maar onder grotere internationale druk namen zij toch weer enkele maatregelen. Toen kwamen de leningen weer.

Kenia kwam nooit los van de corruptie, terwijl liberalisatie en crises in de politiek en de economie leidden tot meer geknoei tot op de hoogste niveaus. Donoren dreigden daarom hun steun te staken. Zij eisten adequate wetgeving en een actief programma voor corruptiebestrijding. Het IMF beloofde zelfs een lening van 300 miljoen dollar als zo'n wet door het parlement kwam. Overheidspersoneel zou dan onder een gedragscode vallen die hen dwong om hun privébelangen en -inkomsten transparant te maken. Maar het parlement lag dwars. Als de president en zijn entourage het hart en de motor van de corruptie waren, hoe kon die klik dan voor de donoren de corruptie controleren? De proef een jaar eerder met de KCA, de Kenyan Corruption Authority, was illustratief. Die pakte met succes kleine criminelen aan, maar toen de aandacht verschoof naar ministers, de president en zijn familie, greep het Hooggerechtshof in door de KCA ongrondwettig te verklaren. Daarna kreeg de president een aanvaring met het IMF dat hem dwong om een nieuwe versie van de KCA door het parlement te jagen, maar dat leende zich daar niet meer voor. De president vertelde de media dat de strijd tegen corruptie onverminderd doorging 'in het belang van de arme mensen in dit land'. Daar werd toen hartelijk om gelachen.

De president had clientèle en patronage hard nodig om zijn imperium overeind te houden en dat moest nu eenmaal met smeermiddelen. Een groot corruptieschandaal was de 'Goldenberg-Affaire'. Vier vooraanstaande Kenianen waren in 1993 respectievelijk eigenaar van de firma Goldenberg, directeur van de Centrale Bank, hoofd van de Geheime Dienst en directeur-generaal van het Ministerie van Financiën. Dat waren mannen die aan de knoppen zaten. Zij hadden creatief gezwendeld met grote voorraden niet bestaand goud via niet bestaande banken, een 35% aanmoedigingspremie van de regering. Familieleden van president Moi hadden aandelen in die zwendel. De deelnemers belegden dat van de staat gestolen geld in gebouwen en hotels in Kenia en Engeland. Vergelijkbaar was de 'Anglo-Lease-Affaire' waarmee miljarden gemoeid waren waarin hoge politici met niet bestaande ondernemingen nepcontracten afsloten.

⁸⁵ Organised Panic, *The Economist*, 11 september 1999.

Rond 2005, onder Mwai Kibaki, kwamen verdachten van deze zaken voor de rechter. De nationale corruptiebestrijder John Gitongo had vicepresident Moody Awori en president Mwai Kibaki regelmatig over deze en andere affaires getipt, maar die ondernamen niets. Begin 2003 legde Kibaki een wet tegen corruptie en economische misdrijven vast. Tegen Daniël arap Moi werd een onderzoek ingesteld, maar de regering verleende hem al gauw immuniteit tegen vervolging. Aangenomen werd dat Moi bij zijn aftreden in 2002 had bedongen dat hij in ballingschap zou gaan in ruil voor clementie. Straffeloze corruptie in economie en politiek bleef zo onuitroeibaar. De oude relatienetwerken tierden welig als altijd en John Gitongo, de gedreven corruptiebestrijder, nam in 2005 zonder opgaaf van redenen zijn ontslag. Later bleek dat hij serieus was bedreigd, waarna deze moedige man naar Londen uitweek om aan universiteiten te doceren en voor Transparency International te gaan werken. Er kwamen nieuwe schandalen met betrokkenheid van vicepresident Moody Awori en anderen van de politieke elite die het parlement misleidden toen dat daar vragen over stelde. Vooral het IMF en de VS toonden zich teleurgesteld. Zij hadden zoveel geïnvesteerd in corruptiebestrijding in Kenia. Zij bevroren een flink deel van hun geldstromen naar de regering.

Na zijn machtsovername in 2002 begon Mwai Kibaki de relatie met IMF en Wereldbank te herstellen. Hij voerde een ambitieus economisch hervormingsplan in met een budget voor stimulering van economische groei en armoedebestrijding. De privatiseringswet werd weer geactiveerd en het onderwijs kreeg nieuwe prioriteit. In 2003 kwam er gratis basisonderwijs voor iedereen. Het jaar daarna gingen al 7,5 miljoen kinderen naar school; 2,2 miljoen nog niet. Maar met te weinig klaslokalen, leermiddelen en leerkrachten liep dat toch spaak. Klassen van 100 leerlingen waren geen uitzondering. Leerkrachten en ouders raakten ontmoedigd. Waar bleef het geld om die uitbreidingen te financieren? Ook van het programma voor armoedebestrijding kwam in praktijk bij gebrek aan enthousiaste ambtenaren niets terecht. Er waren geen verantwoordelijke ministers om ze aan te sturen. En in 2004 sloeg wereldwijd de koffiecrisis toe: de prijs dook omlaag en kleine koffieboeren gingen failliet. Overal werd teveel koffie verbouwd. Niche-producenten met de beste of meest bijzondere koffie hadden nog wel kansen. Voor sanering en omschakeling moesten er bedrijven verdwijnen en andere zich specialiseren. Dat vereiste tijd, geld en deskundigheid. De 'Keniaanse Koffie Autoriteit' (ook afgekort als KCA) pakte dat aan, maar voor een kans van slagen was veel langdurige aandacht nodig, wat men niet gewend was.

Buitenlandse ondernemers investeerden in Kenia veel in exporttuinbouw: groenten, fruit, bloemen, planten en zaden, voor consumenten in rijke landen. Goedkope arbeid, geen ontslagrecht, onttrekking van veel water van andere doelen, en lozing van chemisch en biologisch afval in waterstromen en meren zorgden voor genoeg winst voor eigenaren, aandeelhouders, investeerders en Keniaanse autoriteiten. Consumenten in Europa konden zo het hele jaar voor prettige prijzen groenten en bloemen kopen. Of mensen en hun leefmilieu in Kenia daar ook beter van werden, valt te betwijfelen en daarom is meer onafhankelijk onderzoek de moeite waard. De schijn is sterk tegen.

Kenia lag ideaal om als oliehaven te dienen voor de ingesloten buurlanden Oeganda, Congo en Zuid-Soedan. In 2005 begon de aanleg van een oliepijpleiding van Kampala naar Eldoret. Aanleg en exploitatie werden publiek-privaat aangepakt, met 49% inleg van beide regeringen en 51% van private geldverschaffers. Omdat Shell Petroleum teveel greep dreigde te krijgen op Keniaanse olie-activiteiten, eiste de staat met succes meer controle over en meer inkomsten uit de olie. Een pijpleiding naar Zuid-Soedan zou meer voeten in de aarde hebben en een zaak van lange duur worden, want dat lag in de regio nog heel gevoelig. Kenia zelf heeft geen bekende olie- of gasvoorraden; het ging om dienstverlening, transport en mogelijk ook verwerking.

In de moderne sector speelt ook het snel groeiende toerisme in Kenia mee, met bezoeken aan wildparken, meren, stranden en berggebieden. Het ontwikkelde een goede toeristische infrastructuur met hotels, lodges, resorts, verbeterde wegen en communicatienetwerken. De bijdrage ervan aan het BNP en de harde valuta van Kenia, 800 miljoen dollar per jaar, werd groot. Toerisme speelt zich grotendeels af in gebieden in de traditionele sectoren van de economie waar de veenomaden leven en waar kwetsbaarheid is voor droogte, grond- en waterschaarste als gevolg van privatisering van steeds meer grond, bronnen en waterstromen die ooit communaal waren.

Wangari Muta Maathai, de sterke initiatiefneemster en pionier van de Green Belt Movement was milieuactiviste, schrijfster, heldin van de Afrikaanse vrouwenemancipatie en verdedigster van mensenrechten. In 2004 kreeg zij de Nobelprijs voor de Vrede. Later werd zij in de regering van Mwai Kibaki een bekritiseerde onderminister voor milieuzaken. Zij overleed op 25 september 2011.

Nairobi was en bleef een belangrijk internationaal ontmoetingscentrum. Begin 2007 vond er het zevende jaarlijkse World Social Forum plaats; een belangrijk platform voor ontmoeting van de internationale beweging van maatschappelijke organisaties die zich bezighouden met ontwikkeling, mensenrechten, vrouwenbelangen, minderheidsbelangen, milieu, klimaat en natuurbescherming. Het Forum is een plurale, diverse, spannende en open ontmoetingsruimte voor activisten. In Nairobi deden 66.000 deelnemers en 1.400 organisaties mee. Het WSF wordt gezien als de anti-neoliberale tegenhanger van het World Economic Forum dat zich jaarlijks in Davos afspeelt.

Droogte heerste in Kenia in 1992, 1997, 2005, 2009 en 2011; jaren waarin runderen en kamelen omkwamen en nomaden radeloos werden. Droogte, problemen en honger droegen de laatste twintig jaren bij aan geweld en onveiligheid in de noordelijke gebieden. Veenomaden kwamen vaak terecht in kampen die zij deelden met vluchtelingen uit de regio. De aanhoudende droogte in de ruimere Hoorn maakte de toestand voor hen zwaarder, wat leidde tot conflicten tussen groepen. Zij trokken naar streken waar nog voedsel voor hun vee kon zijn. Soms was dat in wildparken waar zij niet mochten komen, hoewel dat van oudsher doortrekgebieden waren waar zij met de wilde dieren concurreerden. Zij weken uit naar buurlanden waar zij hetzelfde aantroffen, en naar het land van landbouwers die hen verjoegen.

Kwam dit door de klimaatverandering? Ja of nee, niemand die het wist. Zulke perioden van droogte waren niet nieuw. Maar de droogte en de regenval leken heviger, langer van duur, minder berekenbaar en schadelijker te zijn. Het klimaat leek vijandiger te worden. Er was weer hulp nodig, voedsel en medicijnen, want zonder hulp redden die mensen het niet.⁸⁶ Volgens het WFP, het World Food Programme moesten tegen oktober 2009 in de Hoorn van Afrika 18 miljoen mensen geholpen worden. Er ontbrak een regionaal beleid rond nomadische veehouderij op de kwetsbare, slinkende savannen.

De mensen in het noorden vonden dat de bestuursambtenaren en politieagenten in Nairobi er bij hen een koloniale orde op nahielden. De regeringen deden hun best om de veenomaden van de rest van het land gescheiden te houden en hun ruimte in te perken. Er was sprake van economische en sociale verwaarlozing van de gebieden waar nomadische clans van de Somalische tak (Ogaden, Ajuran, Degodia, Garreh en Murrulle) en de Nilotische tak (Samburu, Pokot, Kipsigis, Karimojong en Turkana) probeerden te overleven. Ook de Maasai in de zuidelijke savannen leden onder de droogte. Binnen zes maanden stierf 80% van hun vee. Toen de regens eindelijk kwamen, was het voor veel dieren te laat. Nomaden kwamen er hard achter dat veel voorouderlijk land niet meer van hen was, waardoor zij geen weidegrond meer in reserve hadden voor de zware tijden. Pogingen om door te schakelen naar maïsverbouw en cattle ranching mislukten vaak omdat die stap te groot was en goede hulp en begeleiding ontbraken. Was de droogte eenmaal voorbij en viel er weer genoeg regen, dan begon het seizoen van het roven en fokken van vee, want de kuddes moesten worden aangevuld. Door de verbreiding van vuurwapens ging het roven er bepaald niet zachtzinnig aan toe. Er vielen meer doden en nieuwe vetes groeiden. De nomaden hadden sterk het gevoel dat 'Nairobi' zich alleen voor hen interesseerde als zij negatief in het nieuws kwamen door gevechten en het overlopen van geweld en criminaliteit uit Ethiopië, Oeganda en Somalië. Voor de regering waren zij vooral een beheersingsprobleem. Ondanks lipservice aan integratie en armoedebestrijding, een enkel schooltje, een lokale markt, of een politiebureau, was Nairobi niet echt geïnteresseerd.

In Kenia duikt steeds weer het thema lokale volken en politiek op. De vulkaanberg Mount Elgon ligt op de grens met Oeganda. Jarenlang speelde daar het 'Sabaot-Geschil' rond eigendom en gebruik van land. Sabaots zijn lokale Kalenjins die al vele generaties lang op deze vruchtbare hellingen leefden. Door bevolkingsaanwas werden zij landbouwers. Hun jongeren waren de eerste generatie die naar school ging. Rond 1980 dwong de regering de Sabaots om te verhuizen, want hun land was tot wildpark en natuureservaat verklaard. Toen kregen de twee Sabaot-clans qua grootte verschillende stukken land. Die van de Soy-clan waren al boeren. Zij kregen tweederde van het nieuwe Chebyuk Settlement Scheme. De Mosop-clan hield ook nog vee en kreeg maar eenderde waar zij van konden niet leven. Zij claimden land van de Soy. Binnen beide clans waren landbezitters en landlozen ontstaan: een recept voor conflict. Toen kwam in 2005 de regering op het onzalige idee om, tegen beter weten in, op die schaarse grond ook nog grote aantallen landloze Kikuyus te gaan vestigen. De zich bedreigd voelende Sabaots vormden

⁸⁶ Met dank aan NRC-correspondent Koert Lindijer die hier regelmatig duidelijk en betrokken over berichtte. Zie ook zijn boek *Bittereinders*, 2003.

de SDLF, de 'Sabaot Strijdgroep voor Verdediging van het Land'. Kennelijk hadden zij sponsors, want zij vielen landbezitters, nieuwkomers en politie aan in gloednieuwe camouflagepakken, voorzien van AK47s en veel munitie. Drie jaar lang waren er bloedige botsingen. Het leger bombardeerde, intimideerde en infiltreerde. Het werd een smerige oorlog die 45.000 mensen op de vlucht joeg. Landloze Sabaots werden vermoord of opgesloten, totdat hun SDLF als verslagen werd beschouwd. In juli 2008 volgde een officieel onderzoek dat politie en leger vrijpleitte van misdaden tegen burgers. Zij hadden slechts hun plicht gedaan.

Hoog op de flanken van het Mau Escarpment in West Kenia ligt het vruchtbare, regenrijke Mau Forest. Daar ontspringen beken en rivieren die de droge landen van de Rift Valley bevoeien en de meren vullen. Het wordt 'De Watertoren van Kenia' genoemd. Het schandaal kwam door de groffe aantasting van 400.000 hectaren natuurgebied, uitverkoop tussen 1980 en 2000 van kwetsbare grond aan Kalenjin-politici, vrienden van president Moi, en doorverpachting daarvan aan arme boeren. Door de grootschalige ontbossing en bewerking bleef de regen in de laagvlakten langer weg en werd het bereik van het water uit de bronnen kleiner. Onder druk van de VN liet premier Raila Odinga de kleine boertjes door politie en leger van hun dubbel betaalde grond zetten, maar grootgrondbezitters als de Kalenjinleiders Daniël arap Moi en William Ruto bleven ongemoeid. Ruto, partijgenoot van Raila Odinga, bezwoer dat hij hem politiek kapot zou maken. De regering vroeg veel geld aan de donoren om het woud te herstellen.⁸⁷

Een ander milieuprobleem was de verontrustende vervuiling van het Victoriameer. Milieuonderzoekers en aanwonenden sloegen alarm. De ecologie van het meer was al veel langer een bron van zorg. Vissers gebruikten veel gif bij de visvangst. De vissers en de overheden vertrouwden elkaar niet. De overheden van de aanliggende landen namen hun verantwoordelijkheid niet en stemden onvoldoende onderling af. Door desinteresse van overheidswege gebeurden controle en wetshandhaving niet en bleef de vervuiling doorgaan. Toch vreemd als men bedenkt dat de East African Community toen al met succes was gereactiveerd.

De vrouwenbeweging Maendeleo wa Wanawake wa Kenya voor emancipatie en rechten van vrouwen voerde al 70 jaar een voorhoederol bij acties tegen besnijdenis van meisjes. Pogingen van de overheid om besnijdenis tegen te gaan, botsten op veel weerstand. Verbod leidde zelfs tot ongelukken, want daarna deed men het clandestien. MWWK voerde het begrip en het gebruik in van Ntanira na Mugambo, ofwel 'Besnijdenis met Woorden'. In korte tijd werd dat in de helft van het land gebruikt. Meisjes kregen in periodes van afzondering les en voorlichting over lichaam, hygiëne, seksualiteit, voortplanting, zelfrespect, respect voor ouderen en omgang met leeftijdsgenoten. Tegelijkertijd kregen de dorpelingen voorlichting met discussie. De methode sloeg aan en werd in toenemende mate toegepast. Op aangrenzend gebied was er de tegenvaller van het wegvallen van Amerikaanse steun aan de KFPA, de Keniaanse Family Planning Association. In diverse steden steunde de Amerikaanse Mary Stopes International Foundation klinieken van de KFPA waar dagelijks 1600 vrouwen en mannen kwamen. Zij kregen daar voorlichting over HIV/Aids, geslachtsziekten, preventie, zwangerschap, en zo nodig werd

⁸⁷ Samengetrokken uit artikelen in de *Daily Nation*, Kenia, november en december 2009.

er geaborteerd, met nazorg. Maar in de VS vaardigde George Bush onder druk van zijn gelovige achterban de Global Gag Rule uit: een verbod van steun aan NGO's waar ter wereld ook die iets aan abortus deden.⁸⁸ President Trump deed hem dat in 2017 nog eens na.

Al bij al was er in Kenia in de laatste 25 jaren sprake van veel maatschappelijke ontwikkeling met dramatische momenten, terugvallen en weer opstaan. Tijdens de onlusten van 2008 kwam de economie tot stilstand, de shilling devalueerde in een vrije val, banken gingen failliet en de aandelenbeurs van Nairobi sloot vanwege de algemene malaise. Toen de transportwegen met Oeganda en Democratische Republiek Congo ook dicht gingen, viel de economie nog verder omlaag. Maar in de jaren daarna krabbelde Kenia weer op, veel van de economie herstelde zich, en ondanks de achterliggende ellende bewees de maatschappij haar kracht.

4.8 Tanzania

In Tanzania werd eind jaren '80 voorzichtig met liberalisatie begonnen. In 1991 begon de regering onder druk van het IMF met structurele aanpassingen. Er werden 20.000 banen in de publieke sector geschrapt en het begrotingstekort werd weggewerkt door de kosten van onderwijs van 30% naar 5% van de overheidsbegroting terug te brengen, door verhoging van de energierekeningen met tweederde, en door een ruime verdubbeling van de belastingen. In 1994 prees de Wereldbank Tanzania en Ghana als haar beste leerlingen. Intussen kregen het land en het volk het wel zwaar. De economie bleef teruglopen, zeker toen de marktprijzen voor koffie en katoen verder daalden. In 1997 vroeg president Mkapa 'op zijn knieën' om meer hulp. In 1998 werd alom verwacht dat Tanzania bij de nieuwste herziening van de grondwet afscheid zou nemen van het socialisme. Volgens de vigerende grondwet was het land nog een democratisch-socialistische staat met een meerpartijensysteem. Modernisering binnen een kapitalistisch kader paste wel in de visie van Mkapa. Maar hij wilde niets overhaasten en zocht naar de best mogelijke consensus; politieke cohesie werd belangrijk geacht. Het land van 30 miljoen inwoners had 8 miljard dollar schuld. Maar de donoren waren weer verliefd op Tanzania dat 'geen bovenmatige corruptie of stammenoorlogen' kende. Die liefde groeide nog door de goede samenwerking van de regering Mkapa met IMF en Wereldbank.

Op de Europese Balkan werd een wrede oorlog uitgevochten, in Somalië werd de VS vernederd en in Rwanda werd de genocide van 1994 voorbereid. Tanzania ontving veel vluchtelingen. In 1996 wilde de regering 540.000 Rwandezes terugsturen, ook al waren die in Rwanda hun leven niet zeker. De helft bleef toch als langblijvende vluchtelingen. President Nyerere noemde de kosten van die opvang voor zijn land 'de straf voor bewezen vriendelijkheid'. Hij besloot dat zij mochten blijven. In het dunbevolkte westen van Tanzania kreeg elke familie 5 acres land toegewezen. Later werd het weer beleid van UNHCR en UNICEF om vluchtelingen in kampen op te vangen om ze in de toekomst te kunnen repatriëren. Intussen werd, met de lessen van Oost-Congo in het achterhoofd, gezorgd dat zij zich niet konden hergroeperen, trainen en be-

⁸⁸ A. Okwemba. US Ideology Hurting Women and Families, *The Nation*, Kenia, 3 juni 2004.

wapenen om daarna Rwanda binnen te vallen. Ook de gevechten in Burundi leverden de nodige vluchtelingen op. Duizenden kwamen er naar Tanzania. Dat had moeite om ze te voeden en de nodige medische zorg en onderdak te geven. In april 2010 vaardigde Tanzania een algemeen pardon uit. Nazaten van Burundezers die al sinds 1972 in Tanzania leefden en 162.000 meer recente Hutu-vluchtelingen uit Burundi werden Tanzanianen.

Tanzania had het geluk dat er nieuwe goudvoorraden werden ontdekt. De Bulyanhulumijn bij Kahama-Shinyanga werd in juli 2001 geopend. Daarmee werd het land in één klap Afrika's derde goudproducent, na Zuid-Afrika en Ghana, en vóór Mali en Zimbabwe. De mijn werd overgenomen door de Canadese Barrick Gold Corporation die er via de Tanzaniaanse Kahama Mining Company 280 miljoen dollar in investeerde. Verwacht werd dat er voor lange tijd 11.300 kg goud per jaar kon worden gedolven. Nieuwe rijkdom veroorzaakt vaak de neiging om meer te gaan verspillen, maar niet in Tanzania. Toen de regering eind 2001 in Engeland een heel duur systeem voor regeling van het luchtverkeer bestelde, stak het parlement daar een stokje voor: potverteren was niet de bedoeling. Dit was een discipline die hielp. Begin 2002 maakte de beheerder van de centrale bank bekend dat er de laatste zeven jaar grote vooruitgang was geboekt wat betreft macro-economische stabiliteit van het land. De inflatie was sinds 1995 gedaald van 30% naar 4,7%. De economie groeide in die tijd met 5% per jaar, meer dan het Afrikaanse gemiddelde. Er was groei in de financiële sector, van één enkele bank in 1995 naar twintig in 2002. Het ging ook beter met de mensen. Tanzania kende wel een groot aantal arme mensen, maar geen krottenwijken.

Met China tekende Tanzania in juni 2006 een overeenkomst tot samenwerking op de gebieden van handel en cultuur. De Chinese president Wen Jiabao kwam daar voor over. Zij hadden al een hulpprogramma lopen voor wegaanleg, communicatie en landbouw, in ruil voor ongehinderde afzet van Chinese consumptieartikelen en voor levering door Tanzania van landbouwproducten en timmerhout. In Tanzania vestigden zich meer Chinese kleine ondernemers.

De economische groei bracht veronachtzaming van het leefmilieu met zich mee. Er kwamen meer redenen voor verontrusting over het Victoriameer, het grootste zoetwatermeer ter wereld, 400 km in doorsnee, ingesloten en gedeeld door Tanzania, Kenia en Oeganda en gevoed door bronnen in de bergen van Rwanda en Burundi. Toenemende vervuiling door afval en gif door omliggende landen kondigde een complexe ecologische ramp aan. Industrieel afval, ongezuiverd rioolwater, en het gebruiken van gif door vissers bedreigden de helderheid en het zuurstofgehalte. Een groot ecologisch probleem was al in de jaren '50 veroorzaakt door ondoordachte introductie van de nijlbaars, een snel groeiende vruchtbare roofvis die veel van het rijk gevarieerde visbestand van het meer in hoog tempo verslond. Een andere complicatie was het woekeren van de waterhyacint tot grote verstikkende matten op het wateroppervlak; een indringer uit Zuid-Amerika, ooit achteloos door een koloniale tuinier weggegooid.⁸⁹

⁸⁹ De onderzoeker Th. Goldschmidt schreef in 1994 over de nijlbaars een boeiende en onthutsende studie, die H. Sauper verfilmde als *Darwin's Nightmare*. De schokkende documentaire van Sauper verscheen in 2005 bij het uitkomen van de tiende druk van Goldschmidt's boek. Zie ook D. Linssen, Economisch Succesverhaal is

De natuur wordt op meer manieren bedreigd. Tanzania heeft veel grote en kleinere wildreservaten. De grootste is Serengeti, de Maasai-naam voor vlakten zonder einde, met een grote rijkdom aan wild, een adembenemende weidsheid, en beroemd vanwege de trek van miljoenen wildebeeste (gnoes) en zebra's die tweemaal per jaar het regenseizoen volgen. Serengeti is even groot als Nederland en heeft de grootste en meest gevarieerde populaties olifanten, leeuwen, hyena's, giraffen, luipaarden, buffels, neushoorns, nijlpaarden, gnoes, gazellen, apen en andere dieren. Economische belangen botsten er met natuurbelangen. Voor de nationale en regionale economie was de aanleg van een snelweg dwars door Serengeti een serieus plan. China wilde sneller waardevolle grondstoffen uit Congo en West-Tanzania naar de havens krijgen, zette de regering onder druk en stak geld en menskracht in die snelweg. Piketpaaltjes werden uitgezet en niemand leek de macht en de energie te hebben om die weg te voorkomen. Dat zou een ramp zijn voor de dieren en de seizoenstrek. De uniciteit en de ecologische balans van het gebied zouden voorgoed verstoord raken en stropers kregen een nog gemakkelijker toegangs- en vluchtweg. Na veel nationale en internationale druk werd toch nog een alternatieve route buiten het park om ontwikkeld. De piketpaaltjes bleven staan.

Bij de jaarwisseling 2009/2010 klaagde de regering over het slecht functionerende toerisme. Tanzania had veel mogelijkheden, de grootste en mooiste wildparken van Afrika, een schitterende kustlijn met eindeloze stranden, de Kilimanjaro, andere mooie bergen en heel veel landschappelijk schoon. Maar op het vasteland kwamen weinig toeristen; op Zanzibar en Pemba wel. Diegenen die wel kwamen, klaagden dat in Tanzania alles duur was, de dienstverlening vaak slecht, en dat bijna niets van wat toeristen graag om zich heen hebben, naar behoren functioneerde. De regering deed een oproep aan ondernemers en investeerders om zich hierin te verdiepen en er werk van te maken. Waarom heeft Kenia zoveel beach resorts en wij zo weinig? was de vraag. De Tourist Confederation of Tanzania was kennelijk in slaap gevallen. Plannen voor een inhaalactie werden gemaakt.⁹⁰

In 1998 begon in Tanzania een debat over een nieuwe 'Wet op Seksuele Misdrijven' die misbruik van kinderen onder 18 jaar strafbaar stelde. Armoede, toerisme, seksueel misbruik en vluchtelingenschap droegen bij aan het groeiende aantal kinderverkrachtingen en kinderprostituees, en daarbij aan meer verbreiding van HIV/Aids. Vaak waren die kinderen wezen van aan aids overleden ouders. Onderzoek toonde een sterke samenhang aan tussen HIV/Aids, voortijdige schoolverlating en zwangerschappen van tieners. De nieuwe wet stond haaks op de huwelijkswetgeving, want meisjes vanaf 15 jaar mochten, onder voorwaarde van ouderlijke toestemming, al trouwen. In praktijk trouwde 20% zelfs jonger. UNPF, het 'United Nations Population Fund' en UNICEF hadden in Tanzania programma's die dat probeerden te veranderen door voorlichting, scholing, gesprekken en voorbeelden.

Snelle veranderingen met onduidelijke vooruitzichten in een omgeving van armoede brengen nare verschijnselen met zich mee, zoals meer criminaliteit, mensenhandel, seksueel en ander

Ecologische Ramp. Documentaire toont de gore, onthutsende schaduwzijde van de globalisering, *NRC Handelsblad*, 9 september 2005.

90 Artikelen in *Daily News* en *Sunday News* van Tanzania, 15-22 december 2009.

geweld, en hekserijverdenkingen. De OIM, de ‘Internationale Organisatie voor Migratie’ begon eind 2007 met een campagne om volk en politiek bewust te maken van de groeiende handel in kinderen en vrouwen. Tanzania was leverancier en doorgangshuis geworden voor toelevering van jonge mensen aan het Midden-Oosten en Europa voor onbetaalde arbeid en seks, in feite slavernij, afgedwongen onder magische bedreigingen. Armoede en onwetendheid houden veel onrecht en misbruik in stand. Angst voor zwarte magie en hekserij leefde sterk. Volgens het ministerie van binnenlandse zaken werden per jaar wel 2.400 heksen vermoord. In diezelfde sfeer lag de moord op en verminking van albino's waarvan lichaamsdelen voor zwarte magie moesten dienen.

De vrouwenbeweging en hun strijd voor gendergelijkheid kregen wel de wind mee. Na de grote Beijing-Conferentie van 1996 zette de Tanzaniaanse regering samen met de al lang actieve, vroeger aan de partij gekoppelde UWWT, de ‘Eenheidsbeweging van Tanzaniaanse Vrouwen’, een actieprogramma uit met als opdracht de intensivering van deelname van vrouwen aan onderwijs en scholing, van hun toegang tot politieke en juridische functies, hun economische empowerment en de strijd tegen hun armoede. Regering en UWWT waren zich terdege bewust van de hindernissen op dat traject, variërend van traditionele waarden en gewoonten en gewoon koppig mannelijk chauvinisme tot het verlies van richting door snelle globalisering. Bij evaluatie na 15 jaar bleek best veel bereikt te zijn, maar wel vooral in de groeiende moderne stedelijke middengroepen, minder op het land, en meer in termen van toename van toegang en deelname dan in kwalitatieve termen als waarden, motivaties en mentaliteit van mannen en vrouwen.⁹¹ Er was nog de bekende lange weg te gaan, maar belangrijke stappen waren gezet. De regering zette toen een nieuwe genderstrategie tot het jaar 2025 uit, met als uitdaging het verkleinen van de kloof tussen droom en realiteit.⁹² De bereidheid om daaraan te werken, was sterk.

Alles overziend, kan worden geconcludeerd dat de moeilijke weg van de structurele aanpassingen in Tanzania gunstig doorkruist werd door onverwachte goudvondsten die de economische groei in gang zetten. Het land, inclusief de eilanden, is op weg naar meer welvaart en welstand. De regeringen hebben gewerkt aan een redelijke verdeling van de extra inkomsten en verzetten zich tegen al te veel corruptie en verspilling. Tegelijk leefde een groot deel van de samenleving in crisis. Niet iedereen kon mee in het hoge tempo van de ontwikkelingen, veel mensen bleven arm, met als bijverschijnselen onzekerheid en angst. Dat is een klimaat waarin hekserij, mensenhandel, kinderverwaarlozing en huiselijk geweld opleven. Dat ontgaat de regering, het parlement en de samenleving niet. Samen zoeken zij naar meer harmonie, naar een beter evenwicht.

91 R. Meena. *Women Participation in Positions of Power and Influence in Tanzania*, 2009.

92 <http://www.tanzania.go.tz/gender.html>

4.9 Rwanda

Na de genocide namen Kagame en het RPF de macht in Rwanda over. De nieuwe regering nam zich voor om een sterke, moderne economie op te bouwen, met één poot stevig in modernere landbouw, de andere in ICT en financiële dienstverlening aan de regio. Daartoe zette zij ferm in op een cultuur van discipline en toegewijd hard werken. Het karwei was reusachtig, want de fysieke infrastructuur was kapot en veel hoog opgeleide mensen waren dood. Het RPF kwam uit Oeganda met goed opgeleide, ambitieuze jonge Tutsi's met een Anglo-Amerikaanse oriëntatie en een hang naar moderniteit. Investeerders in de VS, Engeland en de Wereldbank/IBRD/ADB-combinatie zagen heil in financiering van de opbouw van een nieuw Rwanda zoals dat nog nooit had bestaan. Zij zagen dat land als een opstapje voor het rijke Centraal Afrika waar Franse en Belgische belangen terrein begonnen te verliezen aan Britse en Amerikaanse partijen.

De EU zag dat als gevaar en ging zelf ook meer investeren in de economische ontwikkeling van het Grote Merengebied, met Rwanda als centrum en groeipool. De bevolkingsdruk op landbouw- en weidegrond was er de eigenlijke oorzaak van etnische spanningen. Oplopende spanningen en de onmogelijkheid om na de onafhankelijkheid nog naar buurlanden te kunnen trekken, leidden uiteindelijk tot de genocide van 1994. Investeren in arbeidsplaatsen in de moderne sector buiten de landbouw, binnen een soort van Aziatisch Model, was dan ook verstandig. De aanloop en voorbereiding waren moeizaam en duurden lang. Investeren 'uit eigen bronnen' gebeurden met de opbrengsten van kostbare metalen uit eigen bodem, maar veel meer nog uit Democratische Republiek Congo: diamant, kobalt, cassiteriet, wolfram, niobium, tantalum en niet te vergeten coltan, grondstof voor mobiele telefoons. Rwanda investeerde ook sterk in waterkracht, cementindustrie, aardgas uit het Kivumeer en metaalsmelterijen, met als doel het opbouwen van een eigen industrie.

In juni 1988 ging Rwanda akkoord met een uitgebreid programma met IMF en IBRD. Het ging om structurele aanpassingen, privatisering, verantwoorde belastingheffing, stimulering van de beste kwaliteit koffie en thee, en steun aan de ontwikkeling van lichte industrie. Dat programma werd tot het laatste punt uitgevoerd. Die sfeer van ijver en discipline kwam terug bij het streven naar vermindering van industriële vervuiling en zwerfafval. Rwanda wilde naast het modernste ook het schoonste land van de regio zijn. Het ging zelfs zo ver dat de invoer van plastic zakken, tassen en verpakkingsmateriaal in Rwanda verboden werd. Er kwam streng toezicht op het schoonhouden van de wetlands en het stroomgebied van de Nijl vanaf de bronnen in het Rungwe-woud. Een serieuze milieupolitie moest helpen om dit beleid te handhaven. Ook op een ander belangrijk gebied werd Rwanda schoon. Tussen 1990 en 1994 waren er veel landmijnen geplaatst die honderden mensen om het leven brachten of verminkten. In dit land met zoveel druk op beschikbare grond werd in een jarenlange campagne elke mijn gevonden en opgeruimd. Eind 2009 werd Rwanda landmijnvrij verklaard: een geweldige prestatie!

In 2004 begon de regering aan een omvangrijke landbouw- en onderwijs hervorming. Vanuit het uitgangspunt van privatisering en modernisering werd een consultatieronde gehouden met NGO's en boerenorganisaties. Er kwam ruimte voor experimenten. Moeras werd drooggelegd

en in gebruik genomen. Onproductieve boeren werden gesaneerd en gestimuleerd om zich om te scholen, een vak te leren en zich te richten op het verwerven van non-farm-inkomsten. Modernisering van het onderwijs paste bij dit economiebeleid. Toch bleef dat met name buiten de steden sterk achter. Parlementariërs onderzochten de kwaliteit van het onderwijs en schrokken van het vele verouderde, foute lesmateriaal met nog racistische teksten en afbeeldingen. Leerkrachten gaven best vaak nog génocidair onderwijs met haatzaaijerij alsof er niets was veranderd. De inspectie werd versterkt, foute leraren werden gestraft, maar de Kamerleden waren nog niet gerust: de schaal van bederf was nog groot.

In maart 2006 kreeg Rwanda een goed rapport van de Wereldbank, het IMF en de ADB. Met de structurele aanpassingen presteerde het goed en de economische groei was continu en sterk. Het ging beter met belastingen, financieel beheer en budgetcontrole, met een sterke suggestie dat de kosten van het leger minder gedragen werden door de nationale begroting dan door inkomsten uit clandestiene mijnexploitaties in de DRC. Rwanda werd beloond met schuldkwijtschelding. In maart 2009 liet de regering weten helemaal van westerse hulp af te willen. Paul Kagame was onder de indruk van Dambisa Moyo's boek *Dead Aid*⁹³ dat pleitte voor afschaffing van de klassieke ontwikkelingshulp en Afrikaanse landen adviseerde over financiering van hun ontwikkeling zonder die hulp. Dat boek vind ik gedurfd, eenzijdig, beperkt in zijn visie op ontwikkeling als proces en teveel vertrouwend op financiële instrumenten als heckfondsen en derivaten. Na de wereldwijde crisis van 2008 zou de wereld intussen beter moeten weten. Juist in de recente jaren werd duidelijk hoe slecht die instrumenten zijn voor handel en economie. Rwanda werd vooral onafhankelijk van de donoren door jarenlange systematische plundering van Congolese grondstoffen en een slim appèl op nieuwe investeerders.

4.10 Burundi

De Burundese economie werd vernield door de langdurige burgeroorlog en sancties. Jaar na jaar was de groei negatief en het BNP kromp tot minder dan de helft. Ambtenaren en mensen in loondienst verloren hun werk. Er kwamen parallelle economieën met criminaliteit, zwarte markt en maffiaverschijnselen waarin politici en officieren van leger en politie een rol speelden. Er werd meer geleend om het staatsapparaat draaiend te houden en de inflatie liep hard op. Het toerisme was dood. De export van koffie, thee, suiker en katoen daalde tot een ongekend dieptepunt; vreemde valuta kwamen bijna niet binnen. Ruim 90% van het volk kon zich wel in leven houden met subsistentielandbouw en ruilmarkten, maar door gevechten, massale vlucht en ontheemding, verplaatsingen van troepen en droogteperiodes, viel dat niet mee. Grondstoffen werden nagenoeg niet gedolven. Wel werd illegaal goud en coltan uit het chaotische Oost-Congo gesmokkeld.

De bierbrouwerij Heineken-Brarudi was nog ongeveer de enige regelmatige inkomstenbron van de staat. Na 2001 kwamen er wel meer bouwprojecten met werk voor bouwvakkers in en

⁹³ D. Moyo. *Dead Aid: Why Aid is not Working and how there is Another Way for Africa*, 2009.

rond de hoofdstad. Hoe kon een land onder zulke voorwaarden de armoede terugdringen? Er waren geen investeerders, donoren bleven weg, strikt monetair en fiscaal beleid was onmogelijk en er kwam nauwelijks werk bij. Wat overbleef waren privatisering en uitverkoop van nationale bezittingen, vooral grond. In 2004 had Burundi 1,2 miljard dollar schuld. Tot 2010 was er soms wat economische groei die weinig voorstelde. President Nkurunziza hoopte dat na het bereiken van duurzame vrede de economie met hulp van investeerders en donoren een nieuwe kick-start zou doormaken. Na zijn herverkiezing in 2010 financierden die de helft van de kleine nationale begroting. Nederland probeerde een multi-donor-consortium voor de ontwikkeling van Burundi te coördineren, maar de meeste donoren waren voorzichtig en anderen vonden zo'n klein land zonder grondstoffen of olie oninteressant. Zij lieten het liever aan de NGO's en welwillende kleine landen als Nederland over.

C De regio Oost-Afrika en de wereld

4.11 Terroristische aanslagen bereikten Oost-Afrika al vóór 11 september 2001

In augustus 1998 ontploften in Nairobi en Dar es Salaam bij aanslagen op Amerikaanse ambassades bommen van Al Qaeda. Daarbij vielen honderden burgerdoden en duizenden gewonden. De bevolking van Kenia was razend en legde dit uit als een aanslag van racistische Arabieren op onschuldige Afrikanen. Herinneringen aan slavenjachten werden opgehaald en de Arabierenhaat liep hoog op. Die sloeg ook over in haat tegen de kleine Indiase moslimgemeenschap en de altijd met argwaan bekeken Somaliërs in Kenia. Prominente Aziaten werden aangevallen. In maart 1999 werd de Indiase voorzitter van de East African Lions Club in Nairobi zelfs gedood. Een delegatie van Aziatische ondernemers die bij president Moi hun beklag kwam doen, kreeg te horen dat wie niet tevreden was, weg kon gaan. Velen deden dat toch al vanwege dat vijandige klimaat.

De wereld werd geschokt door de 9/11 aanslagen van Al Qaeda op de Twin Towers en het Pentagon in de VS. Die aanslagen hadden vérstrekkende gevolgen voor Afrika, en niet in het minst voor Kenia. Dictatoriale overheden gebruikten sindsdien steeds vaker het terrorisme argument om tegenstanders, oppositie, lastige journalisten, verdedigers van mensenrechten en ongewenste groepen zoals Somaliërs weg te zetten, en zij kwamen daar internationaal meestal nog goed mee weg ook. Discriminatie van Somaliërs en ressentimenten tegen Arabieren liepen verder op. Aan de andere kant ontstonden in de regio wel degelijk georganiseerde terroristische cellen die de veiligheid aantastten, en er was nog veel boosheid en verdriet om de aanslagen van 1998. De regering en maatschappelijke organisaties in Kenia maakten zich ongerust over de groeiende hoeveelheden binnenkomende illegale vuurwapens. Wapens uit Oost-Europa en het Midden-Oosten werden via Somalië binnengesmokkeld en goedkoop verkocht. Een schaaap ruilen voor een AK47 werd gebruikelijk. In 2004 tekenden Kenia, Tanzania, Oeganda, Rwanda en Burundi het 'Nairobi Protocol voor de Preventie, Controle en Reductie van Kleine en Lichte Wapens in het gebied van de Grote Meren'. Zij ontwikkelden een actiestrategie om illegale

handel in en bezit van lichte wapens strafbaar te maken. Maar resultaten zouden, bij gebrek aan effectieve controle, lang op zich kunnen laten wachten.

4.12 **De AU, de VN, de VS en de EU spanden zich met elkaar in Kenia de strijdende partijen met elkaar te verzoenen en de rust in het terug te krijgen**

Zwaargewichten wisselden elkaar af, vulden elkaar aan, misverstanden ontstonden, maar er kwam overeenstemming. Ook de pas gekozen Amerikaanse president Barak Obama bereidde een Afrika reis voor. Zijn boodschap kan worden samengevat als: ‘Het geweld moet stoppen. Er moet gerechtigheid komen en schadevergoeding van slachtoffers van het geweld. En herstel van de democratie is hard nodig.’⁹⁴ Toen Kenia na de DRC, Soedan en de CAR het vierde Afrikaanse land werd op de agenda van het Internationale Strafhof (ICC), nam de weerstand tegen dat hof toe. Voor veel Afrikanen was dat een koloniaal instituut. Van de andere continenten stond er, op de Balkan na, niemand op Ocampo’s lijst. Zijn selectieve voorkeur voor Afrika, en dan ook nog voor staatshoofden en ministers, werd door de leiders van het continent, waarvan er nogal wat boter op het hoofd hadden, niet gewaardeerd.

De EU en de VS drongen er intussen in Kenia bij regering en parlement op aan om de rapporten van Kriegler en Waki serieus te nemen en de aanbevelingen op te volgen. Zij rammelden daarbij met hun geldbuidels. Volgens de EU, als blok de grootste donor van Kenia, kon er geen sprake zijn van hervatting van de hulp zolang er aan die rapporten geen gevolg werd gegeven; dat was volgens de EU een kwestie van goed en verantwoordelijk bestuur. Volgens de ‘Internationale Crisis Groep’ was de stabiliteit van de hele regio gemoeid met die van Kenia dat als sterke economie in de regio een spilfunctie had. Het moest een anker van stabiliteit zijn in de ruimere regio. En het werd steeds meer een haven, transport- en overslag voor de regionale handel, wat industriële en infrastructurele investeringen met zich bracht. Kenia was ook een platform voor internationale hulpoperaties in Somalië en Soedan.

4.13 **De regering Habyarama van Rwanda sloot in 1962 met België, Frankrijk en de VS contracten af voor economische en technische samenwerking**

Ook met de Sovjetunie werkte Rwanda graag samen en de contacten met Libië werden hartelijk. Eind jaren '70 was Rwanda een onvoorwaardelijke bondgenoot van Frankrijk; een steunpil- laar in de strijd voor Franse belangen en de Francofonie in de regio. Na de genocide van 1994 veranderde dat. Frankrijk en het Rwanda onder Paul Kagame bleven elkaar beschuldigen van het neerschieten van de presidenten en het al dan niet onder Franse dekking doorgaan met het vermoorden van Tutsi's tijdens Operation Turquoise. Dat ging heel ver, tot het Internationale Gerechtshof in Den Haag toe, en het duurde 18 jaar zonder duidelijke afloop. Rechtszaak volgde op rechtszaak, beschuldiging op beschuldiging. In 2010 werd de laatste zet in dit afmatten-

⁹⁴ Voice of America, 14 februari 2008.

de schaakspel gezet. Hutu-extremisten zouden met directe hulp uit Frankrijk de fatale raket hebben afgeschoten. De moord op de presidenten was een afgesproken signaal; het startschot voor de nauwkeurig geplande, strak georganiseerde genocide. Begin 2008 begon Spanje met juridische stappen tegen de RPF/RPA-leiding wegens het doden van Spaanse onderdanen in de nadagen van de genocide.

4.14 **In maart 2000 bleek uit een uitgelekt VN-rapport dat Rwanda, Burkina Faso en Togo betrokken waren bij steun aan UNITA van Jonas Savimbi in Angola⁹⁵**

Het ging om overdracht van illegale diamanten in ruil voor door Bulgarije geleverde wapens. België en Rwanda werden beschuldigd van handel in bloeddiamanten waarvoor toen de eerste internationale aandacht ontstond. Rwanda ontkende en dreigde de VN met rechtszaken, maar de toon was gezet. De handel in bloeddiamanten was een uitvloeisel van de complexe conflicten in en rond de DRC waar tien Afrikaanse landen bij betrokken waren en Rwanda een hoofdrol speelde. Toen werd Laurent Kabila vermoord. In Sun City in Zuid-Afrika werd formeel vrede gesloten, maar twee jaar later schond Rwanda de afspraken door weer de DRC binnen te vallen.

Tot 2010 bleef Rwanda min of meer openlijk in Oost-Congo aanwezig. Er zijn goede redenen om aan te nemen dat Rwanda en Burundi altijd die gebieden nodig zullen hebben voor verlichting van de bevolkingsdruk, weide- en akkergrond en delfstoffen. Dat is voor de landen van de Grote Meren nog een groot probleem voor de toekomst waarvoor ooit echte keuzen gemaakt moeten worden. De hele periode na de genocide werd gekenmerkt door gedoe tussen Rwanda en Congo rond Hutu's, Interahamwe, FDLR, Tutsi-krijgsheren, MONUC, Nkunda, Mai-Mai, nationale legers en die van andere buurlanden. Dat ging zo door tot uiteindelijk in 2010 de renegaat Laurent Nkunda werd gearresteerd en de presidenten Joseph Kabila en Paul Kagame het eens werden over de ex-Interahamwe en Oost-Congo. De vele duizenden Hutu's in de DRC en hun nakomelingen moesten terug naar Rwanda om daar gescreend en eventueel berecht te worden.

4.15 **Burundi sloot in 1962 een associatieverdrag met de EEG**

In 1966 had het ook bilaterale contracten met België, Frankrijk en West-Duitsland. Het land streefde naar een neutrale, niet-gebonden opstelling in de Koude Oorlog en zocht daarvoor samenwerking met Oostbloklanden. Burundi veroordeelde de oorlog van de VS in Vietnam, de invasie van Israël in het Midden-Oosten en de racistische regimens van Zimbabwe en Zuid-Afrika. Het westen was niet tevreden en noemde president Bagaza een linkse rakker met communistische neigingen. Burundi sloot vriendschapsverdragen met Tanzania, de Democratische Republiek Congo/Zaire, en de kortstondige Verenigde Arabische Republiek van Egypte met Syrië.

⁹⁵ UN-Document S/2000/2003.

Tijdens de moordpartijen op de Tutsi's van 1972 was Mboetoe van de Afrikaanse staatshoofden de enige die de OAU alarmeerde. In de VS liet president Richard Nixon zich door Henry Kissinger adviseren. De wereld reageerde lauw, soms cynisch, soms met morele verontwaardiging, maar bij voorkeur helemaal niet. Mettertijd kreeg Burundi vooral belangstelling van de buurlanden, de OAU en de internationale gemeenschap als dat land in het hart van Afrika waar voortdurend werd gemoord, een eindeloze burgeroorlog voortwoekerde, een land dat geboycot werd en waar vrede moest worden gemaakt. Afrikaanse collega's zetten zich daar uiteindelijk zo lang voor in dat zij er in slaagden; een geweldige prestatie waar men in heel Afrika van leerde. Burundi gaf Afrika ook iets terug door met troepen aanwezig te zijn in het moeilijke Somalië waar in 2009 twaalf Burundese soldaten omkwamen bij een zelfmoordaanslag van Al Shabaab. Dat maakte in Burundi een enorme indruk; die emotie versterkte de eenheid in het nieuwe, nog in opbouw zijnde leger.